

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈԿԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԻՐԱՆ

ԱՅԱԹՈԼԼԱԿ ԽՈՍԵՅՆԻԻ
ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ 2004

ՆԻԿՈԼԱՅ ԶՈՎՋԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԻՐԱՆ

ԱՅԱԹՈԼԼԱԿ ԽՈՄԵՅՆԻԻ ՂԱՐԱՇՐՋԱՆԸ

ՄԵԿԵՆԱՍՏՈՒԹՅԱՄԲ
«ԱՐՄԵՆ ԵՎ ԲԵՐՍԱԲԵ ՋԵՐԵՋՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ»
(ԱՄՆ)

A II
89043

ԵՐԵՎԱՆ 2004

НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН

ИРАН
ЭПОХА АЯТОЛЛЫ ХОМЕЙНИ

СПОНСОР
“ФОНД АРМЕН И БЕРСАБЕ ДЖЕРЕДЖЯН”
(США)

ЕРЕВАН 2004

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

NIKOLAY HOVHANNISYAN

IRAN
THE AYATOLLAH KHOMAYNI'S EPOCH

THIS PUBLICATION WAS MADE POSSIBLE BY
"ARMEN AND BERSABE JEREJIAN FOUNDATION", Inc.
(USA)

YEREVAN 2004

Տպագրվել է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

ՀՏԳ. 327
ԳՄԴ. 66.4
Հ. 854

ԽՄԲԱԳԻՐ՝ ՎԱՀԱՆ ԲԱՅԲՈՒՐԴՅԱՆ
Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հովհաննիսյան Ն.,

Հ. 854 Իրան. Այթոլլահ խոմենիի դարաշրջանը. – Եր: Զանգակ-97, 2004, 112 էջ:

Աշխատությունն ընդգրկում է հեղինակի 1990-ական թվականներին հրատարակված հոդվածները և մեծագրությունների համապատասխան մասերը հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով, որոնք վերաբերում են խնդրո առարկա թեմային: Օգտագործված են նաև պաշտոնական գործուղումների ժամանակ իմամ խոմենիի ներկայացուցիչների և կողմնակիցների հետ նրա հանդիպումների ընթացքում տեղի ունեցած բնակարանների և գրույցների նյութերը, այդ թվում և այնպիսիները, որոնք ժամանակին հասկանալի պատճառներով տեղ չեն գտել նրա աշխատություններում:

Հասցեագրված է հայազետներին, իրանազետներին, արաբազետներին, քուրազետներին, միջազգային և ռեգիոնալ հարաբերությունների մասնագետներին և այլն:

В сборник вошли статьи и отрывки из монографий, опубликованные автором в 1990-е годы, на армянском, русском и английском языках, касающиеся политики Исламской Республики Ирана в начальной стадии исламской революции. Используются также материалы дискуссий и бесед с представителями имама Хомейни во время официальных командировок автора, в том числе и материалы, которые в свое время, по понятным причинам, не могли быть опубликованы.

Адресован арменоведам, иранистам, арабистам, туркологам, специалистам по международным и региональным отношениям, и т.д.

In this volume are included articles and excerpts from monographs of the author, published in Armenian, Russian and English in 1990s, concerning the history and policy of the Islamic Republic of Iran in the early stage of the Islamic revolution, including some materials of discussions with the representatives of Imam Khomeini, during the visit of the author the Middle East, which at that time were not possible to publish.

Is addressed to Armenologists, Iranists, Arabists, Turkologists, specialists on International and Regional relations, etc.

Հ. 0802000000 2004
0003(01) 2004

ԳՄԴ. 66.4

ISBN 99930-2-865-7

© Հովհաննիսյան Ն.
© «Զանգակ-97» հրատ.

ՄՈՒՏՔ

1979 թ. սկզբներին Իրանում տեղի ունեցած իսլամական հեղափոխությունը, անասան թվացող շահական վարչակարգի տապալումը և դեռևս 1925 թ. Իրանում հաստատված Պահլավիների դինաստիայի երկրորդ ու վերջին շահ Մուհամմադ Ռեզա Պահլավիի անվերադարձ հեռանալը երկրից և Իրանի Իսլամական Հանրապետության (ԻԻՀ) հռչակումը շրջադարձային բնույթ ունեցող երևույթներ էին, որոնք բացառիկ տեղ են գրավում Իրանի բազմադարյան պատմության մեջ:

Շատերի համար անակնկալ թվացող այդ շրջադարձն իր նշանակությամբ և հետևանքներով չսահմանափակվեց միայն իրանական շրջանակներով: Առանց չափազանցության կարելի է ասել, որ իրանական հեղափոխությունը ցնցեց ամբողջ Մերձավոր և Միջին Արևելքը, համայն մուսուլմանական աշխարհը՝ Հնդկական օվկիանոսից մինչև Ատլանտյան օվկիանոս, և մեծ ազդեցություն ունեցավ միջազգային հարաբերությունների վրա:

Հեղափոխությանը հաջորդած առաջին ամիսներին, կարելի է ասել մույնիսկ առաջին մեկ-երկու տարիներին, ահ ու սարսափ էր տիրում Իրանի հարևան մի շարք երկրներում, նրանց կառավարող վերնախավում, որոնք վախճեցում էին իրենց երկրներում իրանական մոդելի հնարավոր հաստատումից: Այդ մտավախությունն ամենևին էլ անհիմն չէր, եթե նկատի ունենանք, որ ԻԻՀ-ն մեր դեկավարությունը չէր թաքցնում իսլամական հեղափոխության արտահանման իր մտադրությունները և բացահայտորեն կոչ էր անում մուսուլմանական երկրների հավատացյալներին՝ հետևել Իրանի օրինակին:

Իսլամական հեղափոխության հաղթանակը Իրանում խորապես մտահոգեց ԱՄՆ-ին, ԽՍՀՄ-ին և Արևմտյան Եվրոպայի առաջատար երկրներին:

Շահական վարչակարգի տապալումով ԱՄՆ-ը կորցրեց իր ամենահուսալի հենարանը մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, որը միաժամանակ կարևոր օղակ էր նրա հակախորհրդային ստրատեգիական համակարգում:

Խորհրդային Միության ղեկավարությունը լրջորեն մտահոգ էր, եթե ոչ վախճեցած, քե ինչպիսի ազդեցություն կարող են գործել իրանական իսլամական հեղափոխությունը և նրա հռչակած լոզունգները Խորհրդային Միության իսլամադավան հանրապետությունների և շրջանների ազգաբնակչության վրա: Եվ ինչպես վկայեց խորհրդային ղեկավարության կողմից 1980 թ. սկզբներին Տաշքենդում գումարված խորհրդային իսլամագետների փակ կոնֆերանսը, որի մասնակիցներից էր նաև տողերիս հեղինակը, Կրեմլը խուճապահար վիճակում էր հայտնվել: Նա չգիտեր ինչ անել և ինչպես դիմագրավել իրանական հեղափոխության տարածմանը Կենտրոնական Ասիայի խորհրդային մուսուլմանական հանրապետություններում: Կրեմլն իր մասնագետ-գիտնականներից աղերսում էր տալ իրեն մի այնպիսի դեղատոմս, որը կկանխեր իսլամիզմի պոռթկումը իր տարածքներում, հուսալի պատճեն չստեղծեր ընդդեմ իրանական իսլամական հեղափոխության արտահանման և կապահովեր իր հետագա տիրապետությունն այդ շրջաններում:

Տագնապը համակել էր Իրանի հարևան մի շարք արաբական երկրների՝ Սաուդյան Արաբիային, Բուվեյթին, Հորդանանին, Արաբական Միացյալ Էմիրություններին, Եգիպտոսին և այլն, որտեղ տիրապետող էր իսլամի սուննի կամ ուղղափառ ուղղությունը՝ ի տարբերություն Իրանի, որտեղ տիրապետող էր իսլամի շիական ուղղությունը: Իսկ հակադրությունն այդ երկու քների միջև ունի պատմական խոր արմատներ, որի պատճառով նա սուննիների և շիաների միջև շատ հաճախ վերածվում է արյունալի բախումների:

Արաբական սուննի երկրների վերնախավը իրանական իսլամական հեղափոխության հաղթանակի և արտահանման մեջ տեսնում էր վտանգավոր մարտահրավեր իր տիրապետությանը:

Մի շարք հանգամանքների բերումով առանձնահատուկ ծանր, կարելի է ասել՝ խոցելի վիճակում հայտնվեց Իրաքը: Իրաքի արաբ բնակչության մեծամասնությունը դավանում է շիիզմ, ինչպես և Իրանում: Նրանց սրբակենտրոնները մույնն են, ինչպես Իրաքի տարածքում գտնվող ան Նաջաֆը, Էբեքեյան, Կազիմայնը և այլն: Ու քեև Իրաքի արաբ բնակչության փոքրամասնությունը կազմում են սուննիները, սակայն Իրաք պետության կազմավորումից՝ 1921 թվականից ի վեր երկրի իշխանությունը գտնվում է այդ սուննի փոքրամասնության ձեռքում, որը մշտապես լարվածության աղբյուր է հանդիսանում սուննիների և շիաների միջև:

Մյուս կողմից՝ Իրաքի սուների բնակչության զգալի մասը կազմում են ոչ էթնիկ արաբները՝ քրդերը: Սակայն Իրաքի յուրահատկություններից մեկն էլ այն է, որ սուների արաբների և սուների քրդերի միջև ոչ միայն գոյություն չունի համերաշխություն և համագործակցություն, այլ, ընդհակառակը, նրանց միջև մշտապես պահպանվում են լարված հարաբերություններ, որոնք մեկ անգամ չէ, որ վերածվել են երկարատև պատերազմական գործողությունների:

Այսպիսով՝ կոնֆեսիոնալիզմի առումով Իրաքի փոքրամասնություն հանդիսացող սուների ղեկավարությունը հակասության մեջ է գտնվում երկրի բնակչության մեծամասնությունը կազմող շիա արաբների հետ, իսկ էթնիկական առումով՝ սուների քրդերի հետ: Այս պարագան խիստ խախտու էր դարձնում Իրաքի սուների ղեկավարության և նրա պրեզիդենտ Սադամ Հուսեյնի դիրքերը՝ իրանական-շիական հնարավոր ագրեսիայի դեպքում: Մեր կարծիքով՝ այս հանգամանքն իր որոշակի դերակատարումն ունեցավ 1980 թ. Իրանի և վտանգավոր գոտում հայտնված Իրաքի միջև պատերազմի առաջացման գործում:

Պետք է նկատի ունենալ նաև այն պարագան, որ շատ խորամանկ ձևով Իրաքին Իրանի դեմ պատերազմի մղեցին ԱՄՆ-ը և ԽՍՀՄ-ը, որոնք հույս ունեին Իրաքի միջոցով կանխել իրանական իսլամական հեղափոխության արտահանումը և պատմեշ կանգնեցնել նրա սկզբունքների տարածման առջև:

Իսլամական հեղափոխության հաղթանակը խիստ անհամազուտացրեց Իսրայելին, մանավանդ այն բանից հետո, երբ Իրանի նոր ղեկավարներն իրենց անվերապահ աջակցությունը հայտնեցին պաղեստինցիներին՝ հարցականի տակ դնելով Իսրայելի՝ որպես պետության գոյությունը:

Եվ, վերջապես, Իրանում տեղի ունեցած արմատական փոփոխությունները մտահոգեցին նրա դարավոր ախոյան Թուրքիային: Իրանի դիրքերի ամրապնդումը և նրա հնարավոր վերածումը տարածաշրջանային կենտրոնի, թուրքական ղեկավարությունն ընկալում էր որպես մարտահրավեր և սպառնալիք Մերձավոր և Միջին Արևելքի առաջատար պետությունը դառնալու նրա քաղաքական երազանքներին:

Այսպիսով՝ շահական վարչակարգի տապալումը և Իրանի վերածումը իսլամական աստվածապետության խարխլեց տասնամյակներ շարունակ գոյություն ունեցող մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական համա-

կարգը: Հաստատվեց ուժերի նոր հավասարակշռություն և աշխարհաքաղաքական նոր իրողություն:

Իրանում և մերձավորարևելյան տարածաշրջանում տեղի ունեցած շրջադարձային բնույթի այս փոփոխություններն անմիջականորեն կապված են այաթոլլահ Խոմենիի անվան հետ: Նա երկար տարիներ արիաքար դեկավարում էր հակաշահական ընդդիմությունը, որը նրան մեծ հեղինակություն բերեց: Նա էր իսլամական հեղափոխության անառարկելի առաջնորդը և նորաստեղծ աստվածապետության՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետության հոգևոր, գաղափարական, քաղաքական և ռազմական ղեկավարը: Նրա խոսքը, հռչակած դրույթները և սկզբունքներն օրենքի ուժ ունեին, որն անվերապահորեն ընդունվում էր բոլորի կողմից: Պատմության մեջ շատ սակավ են այնպիսի գործիչները, որոնք իրենց ձեռքում կարողացել են կենտրոնացնել այդպիսի լայն իշխանություն, և որին կուրորեն, առանց վերապահումի հավատացել և պաշտպանել են բնակչության ամենալայն խավերը, որպիսին իմամ Խոմենին էր: Նա այդպես էլ չունեցավ շատ թե քիչ նշանակալի ընդդիմություն, որն ի վիճակի լիներ մարտահրավեր նետել նրան: Այդ տեսակետից իմամ Խոմենին բախտավոր մարդ էր:

Ահա թե ինչու Իրանի բազմադարյան պատմության մեջ 1979 թ. սկսված ժամանակաշրջանը օրինաչափորեն կոչվում է «Այաթոլլահ Խոմենիի դարաշրջան»:

* * *

Էական ենք համարում ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրել տվյալ թեմայի համար կարևոր նշանակություն ունեցող մի հանգամանքի վրա ևս:

1970-ական թվականների երկրորդ կեսերին Լիբանանում բռնկվեց քաղաքացիական պատերազմ, և վտանգի մեջ հայտնվեց Լիբանանի հայ համայնքը: Դա հիանալի, լավ կազմակերպված, մարդաշատ և Մայր հայրենիքի՝ Հայաստանի հետ ամուր թելերով կապված համայնք էր, որը ոչ պաշտոնապես համարվում էր Սփյուռքի կենտրոնը: Մյուս կողմից՝ նա, լինելով Լիբանանի պետական կառույցների օրգանական մասը, մեծ դերակատարություն ուներ արաբական այդ երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում:

Քաղաքացիական պատերազմի սկզբին լիբանանահայ համայնքը, նրա բոլոր քաղաքական կուսակցությունները միաձայն որոշում ընդունեցին որ-

ղեգրել դրական չեզոքության քաղաքականություն, որն անվերապահորեն կարելի է համարել իմաստուն որոշում: Դա հնարավորություն տվեց խուսափել քաղաքացիական պատերազմի մեջ ակամայինց ներգրավվելուց և կանխել արաբների եղբայրասպան պատերազմի կողքին հայ-արաբական եղբայրասպան պատերազմի առաջացմանը, որը կարող էր կործանարար լինել լիբանանահայ համայնքի համար և շատ ծանր հետևանքներ ունենալ Լիբանանի՝ որպես պետության գոյության համար:

Ընդհանուր առմամբ Լիբանանի բոլոր համայնքներն ընդունեցին հայ համայնքի որդեգրած դրական չեզոքության քաղաքականությունը և հաշվի նստեցին դրա հետ, բացառությամբ քաղաքացիական պատերազմը մախսաձեռնող ուժերից մեկի՝ քրիստոնյա մարոնի համայնքի, ի մասնավորին նրա մարտականորեն տրամադրված Լիբանանյան փաղանգներ թևի՝ Պիեռ Ժմայելի և նրա որդիների գլխավորությամբ: Նրանք ձգտում էին իրենց ենթարկել Լիբանանի բոլոր քրիստոնյա համայնքները, այդ թվում և հայ համայնքը, դառնալ Լիբանանի առաջատար ուժն ու Լիբանանի զարգացումը տանել այնպիսի ուղիով, որն առավել համապատասխանում էր այդ հարանվանության շահերին: Իսկ քանի որ հայ համայնքը, հավատարիմ իր դրական չեզոքության քաղաքականությանը, մերժում էր մարոնիների քաղաքական ծրագրերի պաշտպանը դառնալ, ապա վերջիններս գրավեցին թշնամական դիրք հայ համայնքի նկատմամբ: Դեռ ավելին՝ նրանց զինված ուժերը երկու անգամ՝ 1978 և 1979 թթ., հարձակում գործեցին հայ համայնքի վրա, հատկապես Բեյրութում՝ պատճառելով մարդկային զոհեր և նյութական զգալի կորուստներ:

Լիբանանահայության համար այդ ծանր պահերին նրան օգնության ձեռք մեկնեց Խորհրդային Հայաստանը: Այդ օգնության շրջանակներում Լիբանան մեկնեց մի պատվիրակություն, որի կազմում էր և տողերիս հեղինակը՝ հաշվի առնելով Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի Արաբական երկրների բաժնի վարիչի, Հայ-արաբական բարեկամության ընկերության մախսագահի, Արաբական երկրների հետ բարեկամության Խորհրդային ասոցիացիայի փոխպրեզիդենտի և ԽՍՀՄ-Լիբանան բարեկամության ընկերության փոխմախսագահի իմ հանգամանքները, ինչպես նաև իմ լայն կապերը Լիբանանի արաբական տարբեր քաղաքական ու կրոնական շրջանակների, մտավորականության հետ: Այդ տարիներին ես բազմիցս մեկնել եմ Լիբանան և հանդիպումներ ունեցել Լիբանանի

վարչապետ Ռաշիդ Սուլի, շիա համայնքի հոգևոր առաջնորդ Շամս ադ Դինի, դրուզական համայնքի ղեկավար, Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցության առաջնորդ Վալիդ Ջուբրաթի, շիա համայնքի ղեկավար և «Ամալ» կազմակերպության առաջնորդ Հուսեյն Հուսեյնիի, որը, շատ չանցած, զբաղեցրեց Լիբանանի պառլամենտի մալսագահի բարձր պաշտոնը, պաղեստինցիների առաջնորդների և լիբանանյան այլ ազդեցիկ ու հեղինակավոր անձանց հետ: Այդ հանդիպումների ժամանակ քննարկվում էին հայ համայնքի իրավունքների, լիբանանահայությունը մարոնի աջ ուժերի հարձակումներից պաշտպանելու, հայ-լիբանանյան հարաբերությունների հետագա ամրապնդման և այլ կենսական հարցեր: Եվ, ի պատիվ Լիբանանի այդ ուժերի, պետք է ասել, որ նրանք թիկունք կանգնեցին հայ համայնքին՝ կանխելով մարոնիների հետագա ագրեսիվ գործողությունները:

Լիբանան 1978–1979 թթ. իմ այցելությունները, ժամանակի առումով, համընկան Իրանում ծայր առած հակաշահական ելույթներին, որոնք, ի վերջո, հանգեցրին շահական վարչակարգի տապալմանը և, ինչպես ընդունված է պատմագիտական գրականության մեջ, «մուլլոկրատիայի», այսինքն՝ Իրանի կրոնական առաջնորդների իշխանության հաստատմանը իմամ Խոմեյնիի գլխավորությամբ:

Լիբանանյան առաջնորդներից առանձնապես ջերմ հարաբերություններ էին հաստատվել իմ և Հուսեյն Հուսեյնիի միջև, որից փորձեց օգտվել Լիբանանում խորհրդային ղեսպանությունը:

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում տալ հետևյալ բացատրությունը: Իմ հանդիպումների ժամանակ ես նկատեցի, որ Հուսեյն Հուսեյնին ինչքան որ ջերմ էր, երբ խոսքը վերաբերում էր լիբանանահայ համայնքին և նրան օգնելուն, նույնքան և սառն էր, երբ խոսքը վերաբերում էր Խորհրդային Միությանը և նրա քաղաքականությանը Իրանի, ավելի կոնկրետ, իր մայրամուտն ապրող շահի վարչակարգի նկատմամբ: Հուսեյն Հուսեյնին հանդիպումներից մեկի ժամանակ ինձ ուղղակի ասաց, որ զարմանում է խորհրդային կառավարության քաղաքականության վրա, որը, կարծես թե, չի նկատում, թե ինչ է կատարվում Իրանում, չի հասկանում, որ շահի օրերը հաշված են, և շարունակում է շահին պաշտպանելու իր մախկին արատավոր քաղաքականությունը: Ընդ որում՝ նա շեշտեց, որ շահի վարչակարգի տապալումն ու իմամ Խոմեյնիի հաղթանակն անխուսափելի է, և եթե Խորհրդային Միությունը շարունակի իր քաղաքական արդեն հնացած գիծը, ապա

շահի տապալումից հետո նա կարող է շատ լուրջ խնդիրներ ունենալ Իրանի նոր ղեկավարության հետ:

Հուսեյն Հուսեյնին խնդրեց ինձ իր այս կարծիքը փոխանցել Բեյրութում խորհրդային դեսպանությանը, որը և ես կատարեցի:

Պետք է նշել, որ Հուսեյն Հուսեյնին իրավացի էր: Խորհրդային ղեկավարությունն իր ոչ ճկուն և անհեռատես քաղաքականությամբ շատ հաճախ չէր կարողանում նկատել նոր երևույթները միջազգային հարաբերություններում, քայլում էր իրադարձությունների պոչից և իրեն դնում անհարմար վիճակում: Դրա փայլուն օրինակն է հանդիսանում Խորհրդային Միության քաղաքականությունը շահի և նրա վարչակարգի նկատմամբ, երբ աշխարհի համարյա բոլոր առաջատար պետությունները փորձում էին հասկանալ Իրանում ծավալված իրադարձությունների իմաստը, դրանց հնարավոր հետևանքները և դրան համապատասխան նոր քաղաքականություն մշակել, խորհրդային ղեկավարությունը շարունակում էր կառչած մնալ հին պատկերացումներից ու քաղաքական հիմնադրույթներից և չէր ցանկանում վերանայել իր քաղաքականությունն Իրանի շահի նկատմամբ, որը դեռևս գտնվում էր Թեհրանում:

Դեսպանությունում ինձ հետ տեղի ունեցած գրույցի ժամանակ, երբ ինձ հարց տրվեց Հուսեյն Հուսեյնի կարծիքի մասին, ես հիմնականում պաշտպանեցի նրա տեսակետը՝ ընդգծելով իմամ Խոմեյնիի մոտալուտ հաղթանակի և նրա՝ Փարիզից Թեհրան վերադառնալու հնարավորության մասին՝ ավելացնելով, որ եթե մինչ այդ Խորհրդային Միությունը չփոխի իր դիրքորոշումը, ապա նա շատ բան կկորցնի և կունենա ոչ բարեկամական և լարված հարաբերություններ իր հարավային հարևանի հետ:

Այս կապակցությամբ հարց կարող է առաջանալ, թե որքանով էր իրավասու Հուսեյն Հուսեյնին այդպիսի կտրուկ և պատասխանատու հայտարարություններ անել իմամ Խոմեյնիի անունից:

Հուսեյն Հուսեյնին, ինչպես նշեցինք, Լիբանանի շիա համայնքի ամենաազդեցիկ ղեկավարներից էր: Իսկ շիաներն ամբողջ աշխարհում սերտորեն կապված են միմյանց հետ, բացառություն չեն նաև Լիբանանի և Իրանի շիաները: Այդ մասին գրույցներից մեկի ժամանակ ինձ ուղղակի ասաց Հուսեյն Հուսեյնին՝ ավելացնելով, որ իրենք և իր ղեկավարած լիբանանյան շիաների ռազմաքաղաքական «Ամալ» կազմակերպությունն ամեն ինչ ունեն, և որ նրանք դրան, զենք և նյութական այլ օգնություն ստանում են Իրա-

նի իմամ Խոմեյնիի հետևորդ շիաներից, մարտիկները մարզվում են իմամ Խոմեյնիի հսկողության տակ գտնվող ճամբարներում և ոչ մի բանի պակաս չեն զգում: Նա բաց տեքստով ինձ տեղյակ պահեց, որ ինքը պատկանում է իմամ Խոմեյնիի ամենամեծավոր շրջապատին, որի կորիզը կազմում էին, ըստ նրա խոսքերի, Բանի Սադրը՝ հետագայում Ի-Հ առաջին պրեզիդենտը, Մուսաֆա Չամրանը՝ հետագայում Ի-Հ Հեղափոխական խորհրդի նախագահը և պաշտպանության նախարարը, Իբրահիմ Յազդին՝ Ի-Հ ապագա առաջին արտաքին գործերի նախարարը, Քուտուբ Ջադեն, Թաբաթաբաին և այլն: Այդ փաղանգին էր պատկանում նաև Հուսեյն Հուսեյնին:

Նրանք բարձրագույն կրթություն ստացած, մոր մտածելակերպով օժտված, շահական վարչակարգի նկատմամբ ատելությամբ տոգորված և իմամ Խոմեյնիի գաղափարներին նվիրված երիտասարդ քաղաքագետների մի բույլ էին, որը կարևոր դերակատարում ունեցավ իսլամական հեղափոխության նախապատրաստման և իրագործման առաջին փուլում: Ճիշտ է, իսլամական հեղափոխության հաղթանակից հետո նրանցից մի մասի ճամփաները իմամ Խոմեյնիի և նրա կրոնական զինակիցների հետ բաժանվեցին, և նրանցից մի քանիսը զրկվեցին իրենց գրաված պետական պատասխանատու պաշտոններից, ոմանք հեռացան Իրանից, իսկ ոմանք էլ իմամ Խոմեյնիի հրամանով մահապատժի ենթարկվեցին՝ հաստատելով այն դրույթը, որ հեղափոխությունը խժռում է իր իսկ ծնած գավակներին, սակայն այդ փուլում նրանք միասնական էին և համախմբված էին իրենց անառարկելի առաջնորդ ալաթոլլահ Խոմեյնիի շուրջը: Հուսեյնին հավաստեց, որ ինքը մշտական կապի մեջ է Ֆրանսիայում գտնվող իմամ Խոմեյնիի և վերոնշյալ գործիչների հետ, նրանցից ստանում է համապատասխան տեղեկություններ և հրահանգներ հանգուցային հարցերի վերաբերյալ:

Ահա այս հանգամանքը իրավասու էր դարձնում Հուսեյն Հուսեյնիին անել սկզբունքային բնույթի հայտարարություններ իմամի անունից: Ամենայն հավանականությամբ Լիբանանում խորհրդային դեսպանությունը տեղյակ էր այդ մասին, և այդ պատճառով էլ Իրանի ապագա իշխանավորների հետ կապեր հաստատելու հարցում նրանց ընտրությունն ընկել էր Հուսեյն Հուսեյնիի քեկնածության վրա: Դրանով է բացատրվում նաև դեսպանության որոշումը՝ դիմել իմ օգնությանը Հուսեյն Հուսեյնիի միջոցով անմիջական կապեր հաստատել իմամի և նրա մերձավորագույն շրջապատի հետ:

Դեսպանության խնդրանքով Հուսեյն Հուսեյնիի հետ իմ առաջին հանդիպումից հետո այդ կապը, կարելի է ասել, դարձավ մշտական: Մոտ երեք շաբաթ, համարյա ամեն օր, իսկ երբեմն նաև օրը երկու անգամ, մենք հանդիպում էինք միմյանց հետ: Սովորաբար այդ հանդիպումները տեղի էին ունենում նրա առանձնատանը, որին հաճախ ներկա էին լինում նաև այլ մարդիկ, այդ թվում՝ Փարիզից ժամանած իմամ Խոմենյիի հանձնակատարները:

Հուսեյն Հուսեյնին սովորաբար իմ հետևից ուղարկում էր երեք «Ջիպ» տիպի մեքենաներ՝ զինված մարտիկներով, որոնք ինձ տանում էին նրա տուն և բանակցություններից հետո վերադարձնում դեսպանատուն կամ հյուրանոց: Դա բացատրվում էր նրանով, որ Բեյրութում քաղաքացիական պատերազմի պատճառով անիշխանականություն էր տիրում: Յուրաքանչյուր համայնք, ամեն մի կուսակցություն և կազմակերպություն ուներ իր զինված ուժերը և իրեն ենթակա թաղերը: Ամենօրյա կրակոցները, բախումները նրանց միջև և մարդկային բազմաթիվ զոհերը սովորական երևույթ էին: Ուստի նախազգուշական միջոցները, զինված մարտիկների ուղեկցությամբ քաղաքի թաղերով տեղաշարժերը պարտադիր էր, թեև դա կյանքի ապահովության ոչ մի երաշխիք չէր տալիս: Ամեն ինչ կարող էր պատահել և պատահում էր:

Իմ առաքելությունը հաջող կատարելու համար մոբիլիզացված էին դեսպանության մի քանի բարձրաստիճան, այդ թվում և հայ աշխատողներ:

Իմ հաղորդած առաջին տեղեկությունները, ըստ երևույթին, մտահոգել էին խորհրդային ղեկավարությանը, որը թեև զգուշորեն, բայց որոշել էր ինչ-որ փոփոխություն մտցնել Իրանի հանդեպ իր քաղաքականության մեջ: Եվ ահա խորհրդային դեսպանության հանձնարարությամբ ես կրկին հանդիպում եմ Հուսեյն Հուսեյնիի հետ և նրան տեղյակ պահում, որ խորհրդային կառավարությունն ակնդետ հետևում է իրադարձությունների զարգացմանը Իրանում, մեծ նշանակություն տալիս բարեկամական հարաբերությունների զարգացմանն Իրանի հետ և պատրաստ է վերանայել իր քաղաքականությունը շահական վարչակարգի և անձամբ շահի նկատմամբ, որն իր համապատասխան արտացոլումը կգտնի իմամ Խոմենյիի նկատմամբ բարյացակամ դիրքորոշում գրավելու մեջ:

Հուսեյն Հուսեյնին թեև գոհունակությամբ ընդունեց այդ լուրը և շեշտեց, որ ինքն անհապաղ այդ մասին տեղյակ կպահի իմամ Խոմենյիին, միաժամանակ ասաց, որ նման կարևոր քայլերի համար բանավոր հայտարարություն-

ները բավարար չեն: Նա նշեց, որ անհրաժեշտ է, որ խորհրդային կառավարությունը հանդես գա գրավոր համապատասխան հայտարարությամբ:

Հուսեյն Հուսեյնիի պահանջը, իհարկե, ճիշտ էր և լիովին համապատասխանում էր միջազգային պրակտիկային:

Հուսեյն Հուսեյնիի այս ցանկությունը ես փոխանցեցի խորհրդային դեսպանությանը: Երկու օր անց ինձ կրկին հրավիրեցին դեսպանատուն և իմ առջև դրեցին «Իզվեստիա» թերթի վերջին թարմ համարը, որը, ինչպես ինձ ասացին, հենց նոր ինքնաթիռով Մոսկվայից հասցվել էր Բեյրութ՝ Հուսեյն Հուսեյնիին հանձնելու համար: Այնտեղ տպված էր մի ընդարձակ հոդված Իրանի վերաբերյալ, բավականին բացասական գույներով ներկայացված շահի ներքին և արտաքին քաղաքականությունը և համակրանք արտահայտվում այաթոլլահ Խոմեյնիի և նրա զլխավորած հակաշահական շարժման նկատմամբ:

Այսպիսով՝ Մոսկվան, ինչ-ինչ պատճառներով չցանկանալով պաշտոնական հայտարարություն անել, նախընտրել էր թերթում տպագրել հատուկ հոդված և այն ներկայացնել որպես իր պաշտոնական տեսակետ՝ օգտագործելով այն հանգամանքը, որ «Իզվեստիան» համարվում էր Խորհրդային Միության պաշտոնաթերթը: Դեսպանությունում գրույցի ժամանակ ինձ խնդրեցին Հուսեյն Հուսեյնիի հետ հանդիպման ժամանակ շեշտել այդ հանգամանքը: Ըստ երևույթին, դեսպանությունը Մոսկվայից այդպիսի հրահանգ էր ստացել:

Եվ այսպես, «Իզվեստիայի» այդ համարը ձեռքիս, համապատասխան թարգմանությամբ, գնում եմ հանդիպման Հուսեյն Հուսեյնիի հետ և նրան տալու համապատասխան բացատրություններ:

Հուսեյն Հուսեյնին, ինչպես միշտ, ինձ ընդունեց վերին աստիճանի սիրալիք, արաբական բարի սովորությամբ հարցրեց իմ առողջության և ընտանիքի մասին, նույնը ես կատարեցի, ապա առաջարկեց շատ պատվական սուրճ, որն ըմպելուց հետո անցանք գործնական խոսակցության: Այդ պահին բազմաթիվ սեմյակներից մեկի դռները բացվեցին, և ներս մտան երեք հոգի, որոնք դարձան մեր հետագա գրույցի մասնակիցները: Հուսեյն Հուսեյնին նրանց ներկայացրեց՝ նշելով, որ նրանցից ոմանք այդ օրն են ինքնաթիռով ժամանել Փարիզից՝ այաթոլլահ Խոմեյնիի մոտից: Նրանց մեջ ես նկատեցի բարեկիրթ արտաքինով, ակնոցով և մորուքով մեկին: Դա Մուսթաֆա Չամրանն էր, որը, մեկ ամիս էլ չանցած իման Խոմեյնիի հաղթանակից հե-

տո, դարձավ Իրանի Իսլամական Հանրապետության ամենաազդեցիկ մարդկանցից մեկը՝ զբաղեցնելով պաշտպանության նախարարի, ապա՝ նաև Հեղափոխական խորհրդի նախագահի պաշտոնները:

Ես Հուսեյն Հուսեյնիին փոխանցեցի «Իզվեստիա» թերթը, ներկայացրի նրանում Իրանի վերաբերյալ տպագրված հոդվածի բովանդակությունը՝ համապատասխան մեկնաբանություններով՝ շեշտելով, որ այն պետք է ընդունել որպես խորհրդային կառավարության նոր պաշտոնական դիրքորոշումն առ այն, որ նա պատրաստ է ընդունել և հարգել Իրանի ժողովրդի որոշումը շահական վարչակարգի տապալման և իշխանությունը այաթոլլահ խոմենիյին և նրա կողմնակիցներին հանձնելու վերաբերյալ:

Հուսեյնին, Չամբանը և մյուս ներկաները անթաքույց գոհունակությամբ ընդունեցին խորհրդային կառավարության նոր դիրքորոշումը: Հավանաբար նրանք չէին ակնկալում խորհրդային քաղաքականության այդպիսի արագ փոփոխություն՝ ի նպաստ իմամ խոմենիյի: Բայց չպետք է մոռանալ, որ այդ օրերին դեպքերն Իրանում այնպիսի արագությամբ էին զարգանում, որ խորհրդային Միության հապաղումը անկանխատեսելի հետևանքներ կարող էր ունենալ նրա համար: Մոսկվայում վերջապես սկսել էին գիտակցել դա և ավելի արագ գործել:

Այդ օրվա հանդիպման ժամանակ ներկա էր նաև մի երիտասարդ, որին Հուսեյն Հուսեյնին ներկայացրեց որպես շիական հայտնի իմամ, մուսուլմանական աշխարհում մեծ հեղինակություն վայելող Մուսա Սադրի որդի: Մուսա Սադրը դրանից մի քանի ամիս առաջ, շատ խորհրդավոր պայմաններում, անհետացել էր: Լուրեր էին պտտվում, որ այդ գործի մեջ խառն էր Լիբիայի մատը: Հուսեյն Հուսեյնին դիմեց ինձ՝ խնդրելով, որ խորհրդային Միությունն անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկի և ճնշում գործադրի Լիբիայի վրա իմամ Մուսա Սադրին հայտնաբերելու համար: Նա ինձ ուղղակի ասաց, որ խորհրդային Միության և Լիբիայի ու նրա առաջնորդ Մուսամար Կադաֆիի միջև գոյություն ունեն բարեկամական հարաբերություններ, ուստի միայն ձեր երկիրը կարող է ազդել լիբիական առաջնորդի վրա: Նրա այդ խնդրանքին միացավ նաև Մուսա Սադրի որդին: Առաջ անցնելով ասեմ, որ նրանց խնդրանքը ես փոխանցեցի խորհրդային դեսպանությանը: Թե ինչ եղավ դրանից հետո, ինձ հայտնի չէ, միայն գիտեմ, որ առ այսօր դեռ լրիվ պարզաբանված չեն Մուսա Սադրի անհայտանալու բոլոր հանգամանքները:

Այդ հանդիպման ժամանակ ես կատարեցի մի կարևոր հանձնարարություն ևս: Այն բանից հետո, երբ Հուսեյն Հուսեյնին և մյուսները շնորհակալություն հայտնեցին խորհրդային կառավարությանը նրա նոր դիրքորոշման կապակցությամբ, ես դիմեցի Հուսեյն Հուսեյնիին հետևյալ առաջարկությամբ. «Ի՞նչ կցանկանայիք դուք և իմամ Խոմեյնին, որ խորհրդային կառավարությունն աներ ձեզ համար»: Նա մի պահ մտածեց և արեց հետևյալ առաջարկությունը իմամ Խոմեյնիի անունից. «Մենք կցանկանայինք, որ, եթե Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները փորձի միջամտել Իրանի ներքին գործերին, ապա Խորհրդային Միությունը կանխեր դա և հանդես գար դրա դեմ՝ ի պաշտպանություն Իրանի սուվերենության»: Ապա մի փոքր պաուզա տալով՝ ավելացրեց. «Եթե Խորհրդային Միությունը դա կատարի, ապա Իրանը կվերացնի նրա տարածքում տեղադրված ամերիկյան ռազմական բազաները, որոնք ուղղված են Խորհրդային Միության դեմ, և Իրանը երբեք զենք չի դառնա ամերիկյան իմպերիալիզմի ձեռքում՝ ընդդեմ Խորհրդային Միության»:

Դատելով այն բանից, որ Հուսեյն Հուսեյնին բավականին արագ պատասխան տվեց իմ հարցմանը և արեց այդպիսի վերին աստիճանի պատասխանատու հայտարարություն, որին միացավ նաև Մուսթաֆա Չամրանը, ապա պետք է ենթադրել, որ այդ առաջարկությունը չձմվեց տվյալ պահին, և նրանք չէին նրա իսկական հեղինակները: Մեզ հավանական է թվում, որ դա մախսոթք իմամ Խոմեյնիի և նրա զինակիցների կողմից մշակված քաղաքական գիծ էր, որ տվյալ պահին առաջին անգամ հնչեց Հուսեյն Հուսեյնիի շուրթերից:

Եվ այսպես, վերադառնում եմ դեսպանատուն՝ վստահ, որ լավ լուր եմ տանում Խորհրդային Միության համար: Սակայն ճանապարհին՝ մեքենայի մեջ, միաժամանակ մտածում էի, թե մեր կառավարությունն ինչպես կընդունի իմամ Խոմեյնիի առաջարկությունը ԱՄՆ-ին հակահարված տալու վերաբերյալ:

Դեսպանության ղեկավարությունն արտակարգ խանդավառությամբ ընդունեց այաթոլլահ Խոմեյնիի անունից տրված երաշխիքներն ամերիկյան ռազմական բազան վերացնելու և հատկապես այն բանի վերաբերյալ, որ Իրանն այլևս զենք չի դառնա ԱՄՆ-ի ձեռքում՝ ուղղված Խորհրդային Միության դեմ:

Դեսպանությունից ես մեկնեցի հյուրանոց՝ ենթադրելով, որ խորհրդային

կառավարության պատասխանը լավագույնը երկու-երեք օրից շուտ չի ստացվի: Ես Հուսեյն Հուսեյնիին այդպես էլ զգուշացրել էի, որ մնան պատասխանատու որոշումները շատ արագ չեն ընդունվում և որոշ ժամանակ են պահանջում: Նա ինձ հետ համամիտ էր:

Սակայն մեծ եղավ իմ զարմանքը, երբ հաջորդ օրվա կեսօրին ինձ հրավիրեցին դեսպանատուն: Երբ ես մերս մտա մեր հանդիպումների համար հատկացված սենյակը, ապա արդեն այնտեղ էր գտնվում դեսպանության շատ մեղ ղեկավար կազմը, որն իրագել էր Հուսեյն Հուսեյնիի հետ իմ հանդիպումներին և բանակցություններին: Հասկանալի է, որ դա խիստ գաղտնի էր պահվում, և, ինչպես մշեցի, շատ սահմանափակ թվով մարդիկ էին տեղյակ բանակցությունների և մրանց բուն առարկայի մասին:

Ինձ անմիջապես ասվեց, որ ստացվել է խորհրդային կառավարության պատասխանը իմամ Խոմեյնիի վերջին առաջարկությունների մասին, և խնդրեցին, որ ես մոր հանդիպում պահանջեմ Հուսեյն Հուսեյնիից հենց մույն օրը, խորհրդային պատասխանը մրան հանձնելու համար: Ապա դեսպանի խորհրդականն ինձ բանավոր ծանոթացրեց Մոսկվայից ստացված պատասխանի հետ, որը, ինչպես նա հատուկ շեշտեց, պաշտոնական էր: Նա ինձ ասաց, որ ես Հուսեյն Հուսեյնիի միջոցով պետք է այաթոլլահ Խոմեյնիին փոխանցեմ հետևյալը. «Խորհրդային ղեկավարությունը գոհունակությամբ է ընդունում իմամ Խոմեյնիի խոստումն առ այն, որ նրա իշխանության գալուց հետո կվերանա Իրանում տեղակայված ամերիկյան ռազմական բազան իր բոլոր սարքավորումներով հանդերձ, և որ Իրանը երբեք չի դառնա զենք՝ ուղղված իր հյուսիսային հարևանի՝ Խորհրդային Միության դեմ: Իրանի ներքին գործերին ԱՄՆ-ի ռազմական միջամտության դեպքում Խորհրդային Միությունը պատրաստ է օգնել Իրանին և զինված հակահարված կհասցնի ԱՄՆ-ին»: Ապա տիրեց քար լուրջություն, որի առիթը խորհրդային առաջարկության վերջին մասն էր, որը վերաբերում էր ԱՄՆ-ին զինված հարված հասցնելու կետին: Ես խորհրդականին խնդրեցի մոբից կարդալ տեքստը՝ ցանկանալով ստուգել ինձ, արդյո՞ք ճիշտ եմ հասկացել ամերիկացիներին զինված հարված հասցնելու մասը: Նա մույնությամբ կրկնեց ամեն ինչ՝ շեշտելով ռուսերեն «будем бить» («կխփենք», «կհարվածենք») բառերը:

Ես հարցրեցի, թե «խորհրդային ղեկավարություն» ասելով ո՞ւմ նկատի ունի: Նա ինձ պատասխանեց՝ ամենաբարձրագույն: Ես դարձյալ պնդեցի, թե դրա տակ ո՞ւմ նկատի ունի: Նա պատասխանեց. «Կոմունիստական կու-

սակցության Գլխավոր քարտուղար և Զինված ուժերի Գերագույն գլխավոր հրամանատար Լեոնիդ Իլյիչ Բրեժնևին»:

Ես մինչև հիմա էլ չեմ կարողանում հասկանալ, թե ինչպես կարողացա ասել, թե ես հրաժարվում եմ գնալ Հուսեյն Հուսեյնիի մոտ և այդ լուրը փոխանցել նրան: Ներկաները բոլորն ապշած նայում էին ինձ՝ սպասելով իմ բացատրությանը: Եվ ես նրանց չստիպեցի շատ երկար սպասել, այլ ուղղակի ասացի հետևյալը. «Դա շատ պատասխանատու հայտարարություն է և կվայելի, որ այն Հուսեյնիին փոխանցի մեկ այլ՝ ավելի բարձրաստիճան պաշտոնական անձ: Ես ընդամենը մի հասարակ արաքագետ եմ, և կարող է մույնիսկ ինձ չհավատան մնան պատասխան բերելու համար, որն իր մեջ պարունակում է ԱՄՆ–ին ռազմական հարված հասցնելու, այսինքն՝ ԱՄՆ–ի դեմ պատերազմ սկսելու կետ»: Ներկաները, մեկը մյուսին հերք չտալով, սկսեցին ինձ համոզել, որ իմ մտավախությունն անհիմն է, որ ես մույնիսկ չեմ պատկերացնում, թե արդեն ինչպիսի մեծ և պատասխանատու գործ եմ կատարել, և որ իրենք ունեն հավաստի տվյալներ այն մասին, որ Հուսեյն Հուսեյնին և իմամ Խոմեյնիի այլ զինակիցներ մեծագույն հարգանքով ու վստահությամբ են ինձ վերաբերվում և այլն, և այլն: Եվ կարծես թե ամփոփելով բոլոր ասվածները՝ դեսպանի խորհրդականն ինձ ուղղակի ասաց. «Ընկե՛ր Հովհաննիսյան, հարգելի՛ պրոֆեսոր, Դուք լիազորված եք այդ բոլորը հայտարարել Գլխավոր քարտուղարի, այո՛, այո՛, Գլխավոր քարտուղարի անունից»:

Ի վերջո ես տեղի տվեցի և համաձայնվեցի գնալ Հուսեյն Հուսեյնիի մոտ: Վերջինս անմիջապես դրական պատասխան տվեց իր հետ հենց մույն պահին հանդիպելու իմ առաջարկությանը՝ հավանաբար կռահելով, որ ես նրան շատ կարևոր լուր եմ հաղորդելու: Եվ, ահա, ես նրա տանն եմ: Ես շատ սպասեցնել չտվեցի և անմիջապես դիմելով նրան՝ ասացի. «Պարո՛ն Հուսեյնի, ես լիազորված եմ խորհրդային բարձրագույն ղեկավարության անունից Ձեզ փոխանցել հետևյալ կարևոր հայտարարությունը», և շարադրեցի նրան բառ առ բառ այն ամենը, ինչ վերևում արդեն նշել եմ՝ ավելացնելով, որ խորհրդային կողմը կցանկանար, որ իր այս հայտարարությունն անհապաղ փոխանցվեր իմամ Խոմեյնիին:

Հուսեյն Հուսեյնին, որը կլանված լսեց այն ամենը, ինչ ես նրան փոխանցեցի, մի պահ կարծես թե քարացավ և շունչը պահած անթաթթ ինձ էր նայում: Նա, իհարկե, հասկացավ, որ դա պատմական պահ է, որը հեշտացնում

է իմամ Խոմէյնիի վերադարձը Թեհրան և նպաստավոր պայմաններ ստեղծում նրա իշխանության համար: Այնուհետև նա կարծես թէ սթափվեց, մոտեցավ ինձ, ամուր սեղմեց ձեռքս, խորին շնորհակալություն հայտնեց Խորհրդային Միությանը և վստահեցրեց, որ հենց նույն օրը երեկոյան խորհրդային կառավարության այս հայտարարությունը կլինի իմամ Խոմէյնիի սեղանի վրա:

Միաժամանակ նա ինձ տեղյակ պահեց, որ իմամ Խոմէյնիից կրկին ստացվել է մեր նախորդ հանդիպման ժամանակ իմ տված այն հարցի պատասխանը, թե իմամ Խոմէյնին ինչ կցանկանար, որ խորհրդային կառավարությունն աներ նրանց համար: Եվ նա բառ առ բառ, իմամ Խոմէյնիի ամունից ասաց այն, ինչ ասել էր ինձ նախորդ հանդիպման ժամանակ, այսինքն՝ Իրանը կվերացնի իր տարածքում գտնվող ամերիկյան ռազմական բազան և երբեք զենք չի դառնա ուրիշի ձեռքում՝ ուղղված Խորհրդային Միության դեմ:

Մնացածը հայտնի է: Դեպքերի զարգացումը իսլամական հեղափոխության հաղթանակի սկզբնական փուլում ընթացավ համարյա վերոնշյալ սցենարով: Իրանի նոր ղեկավարությունը վերացրեց ամերիկյան ռազմական բազան, պաշտոնապես հայտարարեց, որ Իրանը երբեք զենք չի դառնա ԱՄՆ-ի ձեռքում՝ ուղղված ԽՍՀՄ-ի դեմ և այլն:

Հուսեյն Հուսեյնիի հետ հանդիպումներից մեկի ժամանակ ես որոշեցի նրա հետ խոսել ևս երկու հարցի մասին:

Առաջինը իրանահայերի, որոնք արդեն հեռացել էին Իրանից և հաստատվել Լիբանանում, մտավախությունն էր, որ եթե խմամ Խոմէյնին և նրա կողմնակիցները վերադառնան Թեհրան և իշխանությունը վերցնեն իրենց ձեռքը, ապա նրանց՝ իրանահայերի դեմ կարող են հալածանքներ սկսվել: Նրանք ինձ հետ զրուցել էին այդ մասին Բեյրութում և խնդրել պարզաբանություն մտցնել այս հարցում, և, եթե հնարավոր է, կանխել այդ վտանգը:

Երկրորդը այն մտավախությունն էր, որ Իրանի նոր ղեկավարությունը կարող է դադարեցնել գազի մատակարարումը Հայաստանին, որը նրան կդնէր ծանր դրության մեջ:

Ես շատ անկեղծորեն խոսեցի այդ մասին նրա հետ: Հուսեյն Հուսեյնին, ինչպես նաև մեր հաջորդ հանդիպմանը ներկա Մուսաֆա Չամրանը, ինձ իմամ Խոմէյնիի ամունից վստահեցրին, որ այդ մտավախությունը ոչ մի հիմք չունի:

Ասվածին ավելացնեմ, որ ես այդ հարցերը բարձրացրեցի իմ մախաձեռնությամբ՝ առանց դրանք, ըստ ընդունված կարգի, մախօրոք համաձայնեցնելու խորհրդային դեսպանության հետ: Ես այդպես վարվեցի, որովհետև համոզված էի, որ ինձ թույլ չէին տա նման հարցեր քննարկել իմամ Խոմեյնիի ներկայացուցիչների հետ: Եվ ես լավ էի պատկերացնում, թե ինձ ինչ կարող էր սպասել այդ ինքնագլուխ գործունեության համար: Չմոռանանք, որ անցյալ դարի 70-ական թվականներն էին, երբ դեռևս ամենազոր էր խորհրդային պետական մեքենան... Այդուհանդերձ, ես այդ պահին ոչնչի մասին չէի մտածում. իմ միակ մտահոգությունը այդ երկու հարցերի լուծումն էր: Եվ, պետք է ասել, որ իրանական մոր դեկավարությունը հավատարիմ մնաց իր տված երաշխիքներին:

Դատելով այն բանից, որ այդ մասին հետագայում ինձ հետ դեսպանության աշխատակիցներից ոչ ոք չի խոսել՝ պետք է ենթադրել, որ Հուսեյն Հոսեյնին և Մուսթաֆա Չամրանը մեր խոսակցությունը գաղտնի են պահել:

Այդ դեպքերից շատ ժամանակ չանցած՝ ես վերադարձա Երևան: Այստեղ ես հավաստի աղբյուրներից իմացա, որ Խորհրդային Միությունը Իրանի համար այդ ծանր օրերին, հավատարիմ իր տված խոստմանը, զգալի թվով լրացուցիչ զորքեր, հատկապես զրահատանկային ուժեր էր կենտրոնացրել խորհրդային-իրանական սահմանի երկայնքով, Հայաստանի և Նախիջևանի հատվածներում՝ պատրաստ կանխելու ամերիկյան հնարավոր ներխուժումը Իրան:

Տարիներ շարունակ՝ մոտ քառորդ դար, մենք լռել ենք այդ մասին, որին տեղյակ էր մարդկանց միայն մի շատ մեղ կազմ: Մենք առաջին անգամ ենք այս մասին գրում: Խորհրդային տարիներին հնարավոր չէր նման բաներ հրապարակել: Հիմա ժամանակները փոխվել են: Բացի դրանից, այդ դեպքերի որոշ մասնակիցներ, թե՛ իրանական և թե՛ խորհրդային, այլևս չկան: Հիմա ես այն քչերից մեկն եմ, որ եղել է այդ իրադարձությունների կենտրոնում: Ժամանակը գնում է, և անհրաժեշտ է շտապել թղթին հանձնելու այն ամենը, ինչ որ կարևոր է և կարող է հետաքրքրություն ներկայացնել մասնագետների համար ու լույս սփռել պատմական կարևոր իրադարձությունների վրա:

Սույն աշխատության մեջ ընդգրկված են հեղինակի հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն 1990-ական թթ. հրատարակված մի շարք ուսումնասիրություն-

ներ, որոնք նվիրված են այաթոլլահ Խոմեյնիի ֆեմոմենին, նրա դերին Իրանի XX դարի 70–90–ական թվականների պատմության ու Իրանի Իսլամական Հանրապետության ստեղծման մեջ: Մի շարք աշխատություններում քննարկվում են արտաքին քաղաքականության մեջ և մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ԻԻՀ նոր քաղաքականության հանգուցային հարցերը: Իսկ որոշ աշխատությունների քննարկման առարկան իմամ Խոմեյնիի դառաշրջանում հայ–իրանական հարաբերությունները և ԻԻՀ–ի և Հայաստանի Հանրապետության միջպետական հարաբերություններն են և այլ հարակից հարցեր:

Դրանց զգալի մասը գրված է իրադարձությունների տաք հետքերով և իր վրա, քնականաբար, կրում է այդ փոթորկոտ ժամանակների շունչը:

1. ԱՅԱԹՈԼԼԱՀ ԽՈՄԵՅՆԻ ՖԵՆՈՄԵՆԸ

Եթե երբևիցե կազմվելու լինի XX դարի խոշորագույն պետական և քաղաքական գործիչների և հոգևոր առաջնորդների ցանկը, որոնք իրենց խոր դրոշմն են դրել դարիս հոգևոր-քաղաքական կերպարի ձևավորման վրա, ապա այդ ցուցակում իր արժանի տեղը կգրավի մեր հարևան Իրանի Իսլամական Հանրապետության հիմնադիր և հոգևոր առաջնորդ այաթոլլահ Ռուհոլլահ Խոմեյնին, որի ծննդյան հարյուրամյակը այսօր Իրանի բարեկամ ժողովրդի հետ միասին նշում է նաև հայ ժողովուրդը:

Խոմեյնիի հայտնվելը պատմության բեմահարթակում խոշոր երևույթ էր, որն, առանց չափազանցության կարելի է ասել, ցնցեց աշխարհը: Նա մի կողմից առաջ բերեց իր համախոհների ու համակիրների աննախադեպ ցնծությունը, մյուս կողմից՝ խուճապ առաջացրեց արևմտյան երկրներում, մասնավորապես՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, որը, շահի տապալունով և իմամ Խոմեյնիի իշխանության գլուխ գալով, կորցրեց իր ամենահուսալի դաշնակիցներից և հենարաններից մեկին:

Տազնապի լուրջ պահեր ապրեց նաև մյուս գերտերությունը՝ Խորհրդային Միությունը, որը խորապես մտավախ էր այն կապակցությամբ, թե ինչպիսի արձագանք կգտնեն այաթոլլահի հռչակած սկզբունքները Խորհրդային Միության տարածքում բնակվող մուսուլման ժողովուրդների մեջ:

Այդ մտավախությունն ակնառու կերպով դրսևորվեց խորհրդային կառավարության և Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի կողմից 1980 թ. մարտին Ուզբեկստանի մայրաքաղաք Տաշքենդում հրավիրված փակ գիտաժողովում՝ նվիրված իսլամի ակտիվացման հարցերին Իրանում շահական ռեժիմի տապալումից և հոգևորականության իշխանության գլուխ գալուց հետո: Գիտաժողովը ղեկավարում էր ակադեմիկոս Եվգենի Պրիմակովը: Նրա աշխատանքներին Հայաստանի պատվիրակության կազմում մասնակցում էր նաև տողերիս հեղինակը: Երկու օր տևած գիտաժողովը ցույց տվեց, որ խորհրդային ղեկավարությունը խորապես մտահոգված էր այն իրողությունից, որ Խոմեյնիի գաղա-

փարմերն արդեն ներթափանցում են Միջին Ասիայի հանրապետություններ, Ադրբեջան, Հյուսիսային Կովկաս, Պովոլժիե, Ալթայի երկրամաս և մուսուլմանաբնակ այլ վայրեր: Եվ մեր առաջ խնդիր էր դրված, թե ինչպես անել, ինչ քայլերի դիմել, որպեսզի կանխենք, ինչպես այն ժամանակ էին ասում, «խալամի ակտիվացումը» և «մուսուլմանական ալիքի բարձրացումը» Խորհրդային Միությունում:

Այսպոլլահ Խոմեյնիի, նրա հայացքների և գործունեության, նրա ֆենոմենի մասին բավական շատ է գրվել: Հրատարակվել է մեծաքանակ գրականություն հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, արաբերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, բնականաբար, նաև պարսկերեն և աշխարհի այլ լեզուներով: Եվ դեռ գրվելու են և կգրվեն ապագայում: Գումարվել են բազում գիտաժողովներ, այդ թվում և միջազգային, աշխարհի տարբեր երկրներում: Նրանցում փորձ է արվել լուսաբանել այսպոլլահ Խոմեյնիի կրոնական և քաղաքական հայացքների էությունը, դրանց առաջացման, նպատակների և հաղթարշավի պատճառները: Եվ պետք է ընդունել, որ պատմաբանները, փիլիսոփաները և քաղաքագետները քիչ բան չեն արել այդ խնդիրների պարզաբանման ուղղությամբ:

Սակայն սխալ կլիներ ասել, թե հարցի ուսումնասիրությունը սպառված է, և լիովին պարզաբանված են բոլոր հանգուցային խնդիրները: Գիտության մեջ այդպես չի լինում: Բացի այդ պետք է նկատի ունենալ մի հանգամանք ևս: Ուսումնասիրողներից յուրաքանչյուրն իր տեսակետն է արտահայտել, իր մոտեցումն է ցուցաբերել և օգտագործել է հետազոտման իր մեթոդը, որը չի կարող անվիճելի լինել: Իրենց սեփական տեսակետն արտահայտելու իրավունքը հավասարապես ունեն նաև մյուս հետազոտողները:

Օգտվելով այդ իրավունքից՝ ցանկանում ենք ներկայացնել մեր տեսակետը Խոմեյնիի ֆենոմենի վերաբերյալ: Բնականաբար, հնարավոր չէ մի զեկուցման մեջ ընդգրկել այս վիթխարի թեմայի բոլոր հարցերը, ուստի մենք հակիրճ կանդրադառնանք ֆենոմենի հայտնության պատճառներին և մի քանի էական կողմերին:

Խոմեյնիի ֆենոմենը հայտնվեց իրանական հասարակության խոր հակասությունների, ավելի ստույգ՝ ընդհանուր ճգնաժամի ֆոնի վրա: Դճնաժամը համակել էր բոլոր ոլորտները՝ պետական ապարատը, տնտեսությունը, սոցիալական համակարգը, բանակը, ոստիկանությունը և անվտանգության ծառայությունը, ներքին և արտաքին քաղաքականությունը: Դժգոհ էին իրանական հասարակության բոլոր խավերը: Սրանից հետևում է, որ ճգ-

նաժամը ոչ թե օջախային էր, որն ընդգրկում էր լույս այս կամ այն ոլորտը, այլ ամբողջական, կառուցվածքային–համակարգային: Իսկ նման պարագաներում հնարավոր չէր ճգնաժամը հաղթահարել առանձին բարեփոխումների օգնությամբ, որը հաստատվում է հենց Իրանի պատմական փորձով: Մենք նկատի ունենք այսպես կոչված «սպիտակ հեղափոխությունը», որը փորձեց իրականացնել շահական ռեժիմը վերևից, որը, սակայն, հաջողություն չուներգավ և Պահլավիների դինաստիան չփրկեց կործանումից:

Իրանում ծագած համընդհանուր պետական–քաղաքական, սոցիալ–տնտեսական և հոգևոր–մշակութային ճգնաժամը հնարավոր էր հաղթահարել և այդ հիմնավորք երկրի զարգացման համար նոր հորիզոններ բացել միայն արմատական կառուցվածքային վերափոխումների միջոցով, որը իրագործեց հոգևորականությունն իր՝ անառարկելի հեղինակություն հանդիսացող առաջնորդի՝ այաթոլլահ Ռուհոլլահ Մուսավի Խոմեյնիի ղեկավարությամբ:

Սակայն, բնականաբար, հարց է առաջանում, ինչու հենց հոգևորականությունը և ինչու հենց Խոմեյնին: Մի՞թե իրանական քաղաքական ասպարեզում չկային այլ ուժեր, որոնք իրենց վրա վերցնեին նման պատմական մի պատասխանատվություն, ինչպես միապետության տապալումը և նոր վարչակարգի հաստատումը: Այդ հարցերի պատասխանը պետք է փնտրել իրանական յուրահատուկ քաղաքական իրողությունների մեջ:

Իրանի քաղաքական դաշտը շատ թույլ էր զարգացած: Չկային լավ կազմակերպված և հեղինակություն ունեցող կուսակցություններ, որոնք ի վիճակի լինեին ոտքի հանելու և իրենց հետևից տանելու հոծ զանգվածներին: Եղած քաղաքական կազմակերպությունները թույլ էին, և շատ սահմանափակ էր նրանց ազդեցության ոլորտը, որը զրկում էր նրանց վերոհիշյալ պատմական առաքելությունն իրականացնելու ունակությունից և կարողությունից: Անկազմակերպ էին բանվորական և գյուղացիական խավերը, թույլ էր իրանական բուրժուազիան, որի մի աչքն անընդհատ շահնշահի կողմն էր՝ նրա բարյացակամությունը շահելու ակնկալությամբ:

Քաղաքական ուժ էր ներկայացնում իրենից բանակը, որը, սակայն, լավ թե վատ, ծառայում էր միապետին: Խիստ ուժեղ էին ազգային անվտանգության ծառայությունների դիրքերը, որոնք ասի ու սարսափ էին տարածում հասարակության մեջ և հավատարմորեն ծառայում Մոհամմադ Ռեզա Պահլավիին:

Կարող ենք ասել, որ Իրանի քաղաքական դաշտը հասունացած չէր և շատ տխուր պատկեր էր ներկայացնում:

Ահա այսպիսի պայմաններում ասպարեզը մնաց Իրանի իսլամական հոգևորականությանը: Նա միակ համազգային-համաիրանական կազմակերպված, կոտ կառույցներ ունեցող ինստիտուտն էր, որը ընդդիմադիր, մույնիսկ ըմբոստ դիրք էր գրավել միապետական ռեժիմի նկատմամբ և պատրաստ էր գնալ մինչև վերջ: Հոգևորականության դերը Իրանում ավանդաբար եղել է մեծ, մա խոր արմատներ է գցել հասարակության մեջ, որին ընդունում և նրա հրահանգները անվերապահորեն կատարում են հասարակության բոլոր խավերը: Այս առումով մա բացառիկ դիրք է ազդեցություն ունեցող համազգային ինստիտուտ է, որը մրցակցությունից դուրս է: Իրանի յուրահատուկ պայմանների բերումով հոգևորականությունը մշտապես, հատկապես մեր դարի 50-60-ական թվականներից սկսած, իրագործում է ոչ միայն զուտ կրոնական, այլև քաղաքական ֆունկցիաներ:

Այս գործոնների շնորհիվ հոգևորականությունը դուրս եկավ պայքարի առաջին գծի վրա և ստանձնեց Իրանի ժողովրդական ամենալայն զանգվածների հակամիապետական շարժման ղեկավարությունը, որն, ի վերջո, պսակվեց հաջողությամբ:

Այդ շարժումը առաջին օրվանից գլխավորեց իմամ Խոմեյնին, որն ուներ իր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները: Նա բնությունից օժտված էր մեծ խելքով, լայն գիտելիքների տեր անձնավորություն էր: Նրա խոսքը և քարոզները աչքի էին ընկնում իրենց հստակությամբ և տրամաբանությամբ:

Նա Ղուրանի և շարիաթի լավագույն գիտակ էր, կարողանում էր իսլամական դոգմաները հաջողությամբ միահյուսել Իրանի առջև կանգնած քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հետ, ցույց տալ նրանց լուծման ուղիները: Ժողովրդի համար հասկանալի լեզվով ասված և առաջ քաշված գաղափարները մոգական ազդեցություն էին գործում միլիոնավոր մարդկանց վրա, որոնք պատրաստ էին մինչև մահ հետևելու իրենց սիրելի այաթոլլահին:

Խոմեյնին մեծ ազդեցություն ձեռք բերեց շնորհիվ իր քաղաքական խիզախության, երբ բացահայտ կերպով հակադրվեց շահին և նրա վարած քաղաքականությանը, որն իր նախադեպը չունեցող երևույթ էր ամբողջատիրական վարչակարգի պայմաններում: Վախենալով ձեռք բարձրացնել ալաթոլլահի կյանքի վրա՝ շահը բավարարվեց նրան արտաքսելով, որը, սակայն, էլ ավելի բարձրացրեց Խոմեյնիի հեղինակությունը: Գտնվելով աքստում՝ Իրաքի ան Նաջաֆ քաղաքում, որը շիիզմի համաշխարհային կարևոր

կենտրոններից է, Խոմեյնին չհաշտվեց այդ պատժի հետ և չադերսեց միապետի ներողամտությունը, ինչպես հաճախ է լինում մամ դեպքերում: Ընդհակառակն, նա հեռվից հեռու, ուշիուշով հետևելով իրադարձությունների զարգացմանը, ավելի համոզված և ավելի ուժեղ կերպով շարունակեց պայքարը շահի կառավարման և այն արժեքների դեմ, որ հաստատվել էին վերջինիս թագավորության ժամանակաշրջանում:

Էմիգրացիայի տարիներին իմամ Խոմեյնին վերջնականապես մշակեց ապագա Իրանի՝ իր քաղաքական հայեցակետը նրա ապագա կառուցվածքի վերաբերյալ, որն այնուհետև նա դրեց իր քաղաքականության հիմքում՝ որպես Իրանի հոգևոր առաջնորդ:

Շնորհիվ այս հատկանիշների՝ Խոմեյնին դարձավ Իրանի հակամիապետական շարժման առաջին դեմքը, շարժման անվիճելի ղեկավարը, որին ընդունում էին ոչ միայն միլիոնավոր մարդիկ, այլև մյուս բոլոր հեղինակավոր այաթոլլահները: Նա դարձավ առաջինը հավասարների, այսինքն՝ այաթոլլահների մեջ և իր վրա վերցրեց միապետությունը տապալելու և իսլամական հանրապետություն հիմնելու դժվարագույն պատմական առաքելությունը:

Խոմեյնիի ֆենոմենը ճիշտ ըմբռնելու համար հարկ է անդրադառնալ դրա հետևյալ չորս էական կողմերի լուսաբանմանը:

Առաջին. արտաքին քաղաքականությանը վերաբերող հարցերի բլոկը:

Շահական ռեժիմը Իրանը դարձրել էր ԱՄՆ-ի հուսալի հենարանը Սերժանտի և Միջին Արևելքում: ԱՄՆ-ը շահին դարձրել էր իր կամակատարը և օգտագործում էր նրան իր ծավալապաշտական ստրատեգիական ծրագրերի իրագործման համար: Գա նվաստացուցիչ էր Իրանի համար, մի պետության, որը պատմության ընթացքում բազմիցս առաջատար դեր է կատարել մեր տարածաշրջանում և ինքնուրույնաբար տնօրինել իր քաղաքական և շատ հաճախ նաև այլ երկրների և ժողովուրդների ճակատագիրը:

Շահի արտաքին քաղաքական կուրսը, ժանդարմի ֆունկցիաներ կատարելը և ԱՄՆ-ի կամակատար լինելը առաջ էր բերել Իրանի ազգային-հայրենասիրական ուժերի խոր դժգոհությունը և վրդովմունքը: Այդ քաղաքականության փոփոխությունը դարձավ կարևոր խթան Խոմեյնիի և նրա համախոհների համար շահական ռեժիմը և միապետությունը տապալելու գործում: Գալով իշխանության գլուխ՝ Խոմեյնին անմիջապես հայտարարեց, որ Իրանը երբեք զենք չի լինի ամերիկյան իմպերիալիստների ձեռքում՝ ուղղված այլ ժողովուրդների դեմ: Այս բանաձևը խիստ կարևոր է Խոմեյնիի ֆե-

նոմենն ըմբռնելու և գնահատելու-տեսանկյունից: Իրանի Իսլամական Հանրապետության նոր արտաքին քաղաքական կուրսը, որը պաշտպանություն գտավ Իրանի տարբեր սոցիալ-հասարակական ուժերի կողմից, փոխեց ուժերի հավասարակշռությունը և ստեղծեց նոր աշխարհաքաղաքական իրադրություն, որն ի նպաստ ԱՄՆ-ի չէր:

Երկրորդ, ներքին քաղաքական հարցերի բլոկը: Իրանում խոր դժգոհություն էր կուտակվել շահի ներքին քաղաքականության հանդեպ: Խոսքն այստեղ միայն սոցիալական բևեռացման և սոցիալ-տնտեսական դժվարությունների մասին չէր, այլ արևմտյան արժեքների ներդրման, վեստերնիզացիայի և նրանց կողմից իրանական ավանդական արժեքների դուրսսղման մասին: Վեստերնիզացիայի հեղեղը, որը ներխուժել էր Իրան շահի կառավարման հատկապես վերջին տարիներին, խախտում էր իրանական ավանդական կառույցները, սովորույթները, կենցաղը, մարդկային և ընտանեկան հարաբերությունները: Իրանցին հոգեբանորեն ոչ միայն պատրաստ չէր դրան, այլև մերժում էր իր ազգային արժեքներն իր համար խորք արևմտյան արժեքներով փոխարինելու միտումները:

Դա դարձավ շահի ռեժիմից իրանցիների երես թեքելու գլխավոր պատճառներից մեկը: Իսկ իմամ Խոմեյնին, որն իր ձեռքը մշտապես պահում էր ժողովրդի զարկերակի վրա, ազգային ավանդական արժեքների պահպանումը և Իրանի վեստերնիզացիայի դեմ պատմեշ կառուցելը դարձրեց իր քաղաքականության կռիվներից մեկը, որը կազմում է Խոմեյնիի ֆենոմենի մյուս էական բաղադրատարրը:

Հասկանալի է, որ Իրանի Իսլամական Հանրապետության ստեղծումով այլևս տեղ չէր մնում Իրանի վեստերնիզացիայի համար, իսկ իրանական ավանդական հոգևոր-մշակութային և կրթական արժեքները ձեռք բերեցին հուսալի տանիք:

Երրորդ, Խոմեյնիի ֆենոմենի երրորդ բաղադրատարրը Իրանի զարգացման ուղու ընտրությունն է:

Այսպոլլահ Խոմեյնին սկզբից ևեթ մերժում էր զարգացման արևմտյան, կապիտալիստական ուղին՝ գտնելով, որ դա չի կարող երջանկություն բերել մարդուն և չի համապատասխանում իրանցիների պատկերացումներին:

Սակայն նա ժխտական դիրք զրավեց նաև զարգացման սոցիալիստական, մասնավորապես՝ նրա խորհրդային մոդելի նկատմամբ: Խոմեյնիի կարծիքով՝ սոցիալիզմը, հակառակ բազում դեկլարացիաների, մույնպես ի

վիճակի չեղավ մարդուն երջանկություն պարգևելու: Իսկ Խորհրդային Միությունում հաստատված ամբողջատիրական վարչակարգը, մանավանդ ստալինյան բռնատիրական վարչակարգը, որը տասնյակ միլիոնավոր անմեղ մարդկանց զոհվելու պատճառ հանդիսացավ, մեծապես հարված էր հասցրել սոցիալիզմին և վարկաբեկել այն՝ որպես հասարակական ֆորմացիա:

Ժխտելով զարգացման թե՛ կապիտալիստական և թե՛ սոցիալիստական ուղիները՝ Խոմենյին առաջադրեց իր մոդելը, որը խարսխված է իսլամի հիմնարար և անադարտ սկզբունքների վրա: Այդ մոդելի մարմնավորումը հանդիսացավ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը:

Չորրորդ. Խոմենյիի ֆենոմենի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է նաև անդրադառնալ ազգային-էթնիկական և ոչ իսլամական փոքրամասնությունների խնդրին:

Խոմենյին, լինելով մեծ քաղաքագետ, լավ էր հասկանում, որ իր քաղաքականության և իր առաջադրած մոդելի մասին մարդիկ գաղափար կկազմեն՝ ելնելով նաև այն քաղաքականությունից, որ Իրանի նոր իշխանությունները կորդեգրեն Իրանի ոչ պարսիկ ազգաբնակչության նկատմամբ: Բացի դրանից, ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ ճիշտ քաղաքականությունը սերտորեն առնչվում է Իրանի ներքաղաքական կայունության խնդրի հետ: Ուստի իմամ Խոմենյին հռչակեց Իրանում բնակվող բոլոր ազգությունների իրավահավասարության և կրոնական կոնֆեսիաների ազատության մասին, եթե նրանք գործեն սահմանադրության շրջանակներում: Անձամբ Խոմենյին շատ ուշադիր էր ազգային փոքրամասնությունների պահանջների նկատմամբ, մերժում էր նրանց նկատմամբ որևէ բռնության կիրառումը և նրանց դիտում էր որպես մեկ միասնական ընտանիքի գալակներ:

Կցանկանալիք վերոնշյալը փաստել Խոմենյիի՝ իրանահայերի նկատմամբ որդեգրած դիրքորոշմամբ՝ հենվելով մեր անձնական փորձի վրա:

1979 թ. հունվար ամիսն էր, երբ տողերիս հեղինակը, որպես Հայ-արաբական բարեկամության ընկերության նախագահ՝ գտնվում էր Լիբանոսում, որտեղ ընթանում էր քաղաքացիական պատերազմ, և վտանգի էր ենթարկված նաև լիբանանահայ համայնքը: Մեր նպատակն էր անհրաժեշտ օգնություն կազմակերպել հայ համայնքին և չեզոքացնել այն ուժերին, որոնք ճնշում էին գործադրում դրական չեզոքություն որդեգրած լիբանանա-

հայ համայնքի վրա: Դա իրանական հեղափոխության վաղորդայնին էր: Բեյրութում և Լիբանանի այլ վայրերում կուտակվել էին զգալի թվով իրանահայեր, որոնք Իրանում ստեղծված անկայուն ու տագնապալի վիճակի պատճառով հեռացել էին Իրանից՝ լքելով իրենց տները, կայքն ու ունեցվածքը: Նրանց մեջ տարածվել էին լուրեր, որ եթե շահը տապալվի, և իշխանությունն անցնի նոր ուժերի ձեռքը, ապա նրանք կարող են վատ վերաբերվել հայերին, հալածանքի ենթարկել նրանց և բռնագրավել նրանց գույքը: Մենք համոզված ենք, որ այդ ստահող լուրերը տարածվում էին շահի կողմնակիցների կողմից՝ նպատակ ունենալով հայերին օգտագործել ընդդեմ Խոմեյնիի կողմնակիցների, հակադրել նրանց միմյանց և շիկացնել առանց այն էլ գերլարված մթնոլորտը:

Իրանահայերը շատ մտահոգ էին, և նրանց ներկայացուցիչներն ինձ դիմեցին խնդրանքով. արդյոք հնարավոր չէ՞ պարզություն մտցնել այս հարցի մեջ և իմանալ Խոմեյնիի և նրա կողմնակիցների մասին: Շիշտն ասած, ես մույնպես մտահոգվեցի և խոստացա նրանց՝ ինչ—որ բան անել:

Ես իմ այդ մտահոգության մասին տեղյակ պահեցի Լիբանանի շիա համայնքի իմ բարեկամներին, որոնք պետական բարձր դիրքեր էին զբաղում Լիբանանում: Նրանք խոստացան իմ մտահոգությունը փոխանցել Խոմեյնիին: Լիբանանի շիա համայնքի ղեկավարներն այդ ժամանակ չէին թաքցնում իրենց կապերը Խոմեյնիի հետ, որ դեռևս գտնվում էր Փարիզում և չէր վերադարձել Թեհրան, և բացեիքաց խոսում էին Խոմեյնիի հանդեպ իրենց համակրանքի և այն օգնության մասին, որ նրանք ստանում էին ալյաթլահից: Նրանք միաժամանակ խոստացան հնարավորության դեպքում կազմակերպել իմ հանդիպումը Խոմեյնիի որևէ ազդեցիկ մերձավոր օգնականի հետ:

Եվ, իրոք, այդ հանդիպումը կայացավ 1979 թ. հունվարի վերջին Բեյրութում Լիբանանի շիա համայնքի ակաճավոր ղեկավարներից մեկի (հետագայում՝ Լիբանանի խորհրդարանի նախագահ, որը երկրորդ դեմքն է Լիբանանի պետական աստիճանակարգում) և «Ամալ» ռազմաքաղաքական կազմակերպության ղեկավար Հուսեյն Հուսեյնիի բնակարանում: Հանդիպման եկածը Խոմեյնիի երիտասարդ կուսակից Մուսթաֆա Չամրանն էր, որը շատ չանցած՝ Խոմեյնիի իշխանության գլուխ գալուց հետո, դարձավ Իրանի Իսլամական Հանրապետության պաշտպանության նախարարը, ապա՝ նաև Հեղափոխական խորհրդի նախագահը: Մեր գրույցն անցավ շատ բարեկամական

մթնոլորտում, որի ընթացքում նա ինձ հայտնեց, որ այաթոլլահին տեղյակ է պահվել իրանահայերի մտահոգության մասին: Այնուհետև նա ինձ փոխանցեց Խոմեյնիի հետևյալ բառերը, որը ես դեռևս այն ժամանակ, թարմ հիշողությամբ անմիջապես գրի եմ առել. «Մենք խոր հարգանք ենք տալիս տաղանդավոր հայ ժողովրդի նկատմամբ: Մենք լավ ծանոթ ենք հայ ժողովրդի պատմությանը, այդ թվում և 1915 թ. հայոց ցեղասպանությանը: Իրանն այն երկիրն է, և պարսիկներն էլ այն ժողովուրդը չեն, որ հայերի գլխին նոր ցեղասպանություն կազմակերպեն: Ես լրիվ երաշխավորում եմ հայերի ապահովությունը՝ որպես Իրանի արժանավոր և իրավահավասար քաղաքացիներ»:

Այաթոլլահ Խոմեյնիի այս հեղինակավոր կարծիքի մասին ես հայտնեցի իրանահայերին, որոնց ուրախությանը չափ ու սահման չկար: Եվ, իրոք, կարող ենք ասել, որ այաթոլլահը եղավ իր խոստման տերը, և հայերի կյանքի ու գործունեության համար ապահովվեցին բոլոր այն պայմանները, որոնք արժանագրված են Իրանի Իսլամական Հանրապետության Սահմանադրության մեջ:

Այսօր, նշելով այաթոլլահ Ռուհոլլահ Խոմեյնիի ծննդյան հարյուրամյակը և արժանին մատուցելով նրա հիշատակին, միաժամանակ, առիթից օգտվելով, ցանկանում եմ մեր երախտագիտության խոսքն ուղղել Իրանի Իսլամական Հանրապետությանը, որն օգնության ձեռք մեկնեց տնտեսական ծանր պայմաններում գտնվող Հայաստանի Հանրապետությանը, որը տնտեսական շրջափակման էր ենթարկվել Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից: Ծնորհիվ այդ աջակցության՝ Հայաստանը ելք ունեցավ դեպի արտաքին աշխարհի և կարողացավ մեղմացնել անցման շրջանի և շրջափակման բացասական հետևանքները: Համոզված ենք, որ բարեկամական հարաբերությունները, որ հաստատվել են Հայաստանի Հանրապետության և իմամ Խոմեյնիի գաղափարների մարմնացումը հանդիսացող Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև, ոչ միայն կպահպանվեն, այլև կգարգանան և կխորանան՝ ընդգրկելով համագործակցության նոր ոլորտներ:

«ԻՄԱՄ ԽՈՄԵՅՆԻ-100. Իրանի իսլամական հեղափոխության առաջնորդ և հիմնադիր իմամ Խոմեյնիի մտքերի և հայացքների քննարկմանը նվիրված գիտաժողովի նյութերի ժողովածու»:

Երևան, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա, 1 հոկտեմբերի, 1999 թ., էջ 11-19:

II. ՄԻ ԴՐՎԱԳ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՆԳԵՊ ԱՅԱԹՈԼԼԱՀ ԽՈՄԵՅՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՑ

Իրանում 1979 թ. շահական վարչակարգի տապալումը և իսլամական հեղափոխության հաղթանակը դասվում է 20-րդ դարի կարևոր քաղաքական իրադարձությունների շարքը: Դրա շնորհիվ կտրուկ փոխվեց իրադրությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում, և ստեղծվեց ուժերի նոր հաշվեկշիռ: Միանգամայն բնական պետք է համարել այն հետաքրքրությունը, որ ցուցաբերում է հայ ժողովուրդը իր անմիջական հարևաններից մեկի՝ Իրանի նկատմամբ, որի հետ տարաբնույթ հարաբերությունները դարավոր պատմություն ունեն: Այդ հետաքրքրությունն առավել տեղին է մեր օրերում, երբ անկախ զարգացման ուղին ընտրած Հայաստանի Հանրապետության առջև ծառացել է իր անմիջական և մերձակա հարևանների հետ պետական մակարդակով հարաբերություններ հաստատելու հույժ կարևոր խնդիրը: Մեր կարծիքով՝ դրան կնպաստի, այդ դժվար խնդրի լուծման համար բարենպաստ բարոյաքաղաքական մթնոլորտ կստեղծվի, եթե հասարակայնությանը իրազեկ պահվի և նրա սեփականությունը դառնա այն բոլոր դրականը, որ եղել է և կա երկու դարավոր հարևանների՝ Իրանի և Հայաստանի միջև: Այդ առումով որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հակաշահական պայքարի առաջնորդ և Իրանի Իսլամական Հանրապետության հիմնադիր և հոգևոր ղեկավար ալաթոլլահ Ռուհոլլահ Խոմեյնիի դիրքորոշման պարզաբանումը հայերի համար խիստ կարևոր մի հարցում, որին մենք հանգամանքների բերումով որոշ առնչություն ենք ունեցել: Եվ թող ների ընթերցողը, եթե մի փոքր հետվից սկսենք:

Պատմությունը հետևյալն է:

1978 թ. հոկտեմբերին, երբ դեռևս 1975 թ. Լիբանանում սկսված քաղաքացիական պատերազմը հասել էր իր բարձր լարվածությանը, լիբանանյան աջ ուժերը ուղղակի ճակատային հարձակում սկսեցին լիբանանա-

հայ համայնքի վրա, որը որդեգրել էր դրական չեզոքության քաղաքականություն: Հարձակման նպատակն էր ստիպել հայ համայնքին հրաժարվել այդ քաղաքականությունից, միանալ աջ ուժերին և հակադրվել հակառակ խմբավորմանը, որը հղի էր շատ մեծ վտանգներով: Այդ հարձակման հետևանքով հայերն ունեցան մարդկային զոհեր և կրեցին զգալի նյութական վնասներ: Լիբանանի հայ համայնքի գոյության համար ստեղծվեց շատ ծանր դրություն:

Իրավիճակին ծանոթանալու և լիբանանահայությանն անհրաժեշտ օգնություն ցույց տալու նպատակով Հայաստանի կառավարության որոշմամբ 1979 թ. հունվարին Լիբանան մեկնեց մի պատվիրակություն, որի կազմում էր նաև տողերիս հեղինակը: Պատվիրակությունը հաջողությամբ լուծեց իր առջև դրված խնդիրները: Բավական է նշել, որ մեկ ամսվա ընթացքում Հայաստանից Բեյրութ ուղարկվեց մոտ 30 տրանսպորտային ինքնաթիռ, որը տուժածներին հասցրեց պարեն, հագուստ, դեղորայք և անհրաժեշտ այլ իրեր:

Այդ աշխատանքներին զուգահեռ, ինձ՝ որպես Արաբական երկրների հետ բարեկամության և մշակութային կապերի խորհրդային ընկերության փոխնախագահ և Հայ-արաբական բարեկամության ընկերության նախագահի վրա դրված էր Լիբանանի արաբական տարբեր շրջանակների հետ հանդիպումներ ունենալու պարտականությունը՝ նպատակ ունենալով բարենպաստ քաղաքական մթնոլորտ ստեղծել Լիբանանի հայ համայնքի համար: Մենք, ոչ առանց հիմքի, մտավախություն ունեինք, որ զինված հարձակումը հայ համայնքի վրա կարող է կրկնվել, ուստի անհրաժեշտ էր մոբիլիզացնել լիբանանյան հասարակայնությունը, նրա առողջ ուժերին և ապահովել նրանց աջակցությունը հայ համայնքին: Այդ առաքելությունը կատարելիս հանդիպումներ ունեցա Լիբանանի նախկին վարչապետ և սուննի համայնքի ճանաչված ղեկավար Ռաշիդ Մոլիի և Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցության առաջնորդ Վալիդ Ջումրատի, Լիբանանի՝ թվաքանակով ամենամեծ շիա համայնքի և նրա ռազմաքաղաքական «Ամալ» կազմակերպության ղեկավար Հուսեյն Հուսեյնիի, ինչպես նաև Պաղեստինի ազատագրական կազմակերպության, որի շտաբ-կայանը գտնվում էր Բեյրութում, ղեկավարության հետ: Նրանք բոլորը խստորեն դատապարտեցին լիբանանյան աջերի հարձակումը հայ համայնքի վրա՝ բնութագրելով այն որպես ավազակային և ամոքալի, ընդգծելով իրենց հարգանքը հայ համայնքի նկատմամբ, նշելով, որ դա Լիբանանի օրինական և շատ օգտակար

համայնքներից մեկն է, և պատրաստակամություն հայտնեցին հարկ եղած դեպքում հայ համայնքին ցույց տալ անհրաժեշտ օգնություն:

Ահա այդ օրերին էր՝ 1979 թ. հունվարի վերջերին և փետրվարի սկզբներին, որ խաղարկվում էր իրանական քաղաքական դրամայի եզրափակիչ փուլը: Օրերից մի օր ինձ հրավիրեցին Բեյրութում խորհրդային դեսպանություն: Եվ այստեղ պարզվեց, որ չնայած այն հանգամանքին, որ Իրանի շահ Մուհամմադ Ռեզա Պահլավին արդեն հեռացել էր երկրից, շահական վարչակարգը հոգեվարք էր ապրում, և այսօրվա խոմեյնիի վերադարձը Փարիզից ու հաղթական մուտքը Թեհրան միայն օրերի հարց էր, խորհրդային կառավարությունը շարունակում էր կողմնորոշվել դեպի շահը և ոչ բարյացակամ դիրք էր գրավում նրա հակառակորդների, նրա դեմ ուղղված շարժումների նկատմամբ: Սա խորհրդային անհեռատես, անիրատես, ոչ ճկուն և քարացած արտաքին քաղաքականության ամենափայլուն դրսևորումներից մեկն էր:

Այժմ, երևի արդեն ըմբռնելով, որ հասել էր շահական ռեժիմի գոյության վերջին ժամը, և ապահովված էր խոմեյնիի իշխանության գլուխ անցնելը, խորհրդային կառավարությունը հապշտապ քայլերի էր դիմում, թեկուզ և մեծ ուշացումով, դրությունը ինչ-որ չափով շտկելու համար:

Խորհրդային դեսպանության բարձրաստիճան պաշտոնյաները ինձ խնդրեցին դիմել շիա համայնքի և «Ամալ» կազմակերպության ղեկավար Հուսեյն Հուսեյնիին և նրա միջոցով պարզաբանել, թե արդյոք հնարավոր չէ շփումների մեջ մտնել այսօրվա խոմեյնիի հետ և իմանալ, թե նա ինչ ակնկալիքներ ունի Խորհրդային Միությունից:

Այստեղ հարց է ծագում, թե ինչո՞ր դիմել հասկապես Հուսեյն Հուսեյնիին և ինչո՞ր իմ միջոցով: Նախ պատասխանեմ վերջին հարցին: Դեսպանությանը հայտնի էր, որ նա, Լիբանանի հայ համայնքի ճակատագրով մտահոգված, արդեն հանդիպել էի Հուսեյն Հուսեյնիի հետ: Նրան հայտնի էր նաև, որ «Ամալի» ղեկավարը բարյացակամ վերաբերմունք ուներ իմ նկատմամբ, որի արտահայտությունն էր նրա դրական դիրքորոշումը լիբանանահայ համայնքի նկատմամբ:

Իսկ այդպիսի լուրջ հարցեր բննարկելիս այս հանգամանքը բնավ էլ երկրորդական չէ: Բացի այդ, իմ դիտարկումները ցույց էին տալիս, որ դեսպանությունը ինքն այդ պահին դեռևս մոտ չփումների մեջ չէր խոմեյնիի հետ:

Իսկ թե ինչու դեսպանությունը դիմեց Հուսեյն Հուսեյնիի օգնությանը, ա-

պա դա պետք է բացատրել երկու հանգամանքով: Առաջին՝ նա, ինչպես արդեն նշել ենք, Լիբանանի շիա համայնքի ազդեցիկ ղեկավարներից էր: Իսկ Լիբանանի շիա համայնքը սերտորեն կապված էր Իրանի հետ, որտեղ բնակչության ճնշող մեծամասնությունը նույնպես դավանում է շիիզմ: Իսկ այաթոլլահ Խոմեյնին շիա հոգևորականության առաջնորդն էր, իմամը, և նրա իշխանության գլուխ անցնելու դեպքում շիիզմը փաստորեն դառնալու էր պաշտոնական պետական կրոն: Եվ խորհրդային դեսպանությունում մտածում էին օգտվել Լիբանանի սերտ կապերից:

Երկրորդ հանգամանքն այն էր, որ Հուսեյն Հուսեյնին այաթոլլահ Խոմեյնիի խորհրդատուների, նրա քաղաքական շրջապատը կազմող իրանական նոր ու համեմատաբար երիտասարդ գործիչների մերձավորագույն գործընկերներից էր, որոնք գրավեցին բարձրագույն պետական պաշտոններ Խոմեյնիի հաղթանակից հետո: Մենք նկատի ունենք Իրանի առաջին նախագահ Բանի Սադդին, պաշտպանության նախարար Մուսթաֆա Չամրանին, արտաքին գործերի նախարար Իբրահիմ Յադգին, Քուրբուջադին, Թաբաթաբեյին և ուրիշների: Նրանցից շատերը հաճախ, երբեմն երկար ժամանակով, լինում էին Լիբանանում, հանդիպում Հուսեյն Հուսեյնիի և շիա համայնքի այլ ղեկավարների հետ և միմյանց ցույց տալիս անհրաժեշտ օգնություն:

Ես մի շարք հանդիպումներ ունեցա Հուսեյն Հուսեյնիի հետ նրա բնակարանում: Ջրույցներին մշտապես մասնակցում էին Խոմեյնիի ներկայացուցիչները, որոնք հատուկ այդ նպատակով գալիս էին Թեհրանից, անգամ Ֆրանսիայից, որտեղ դեռևս գտնվում էին Խոմեյնին և նրա թիմը: Այժմ տեղը չէ մանրամասնորեն պատմել այդ բանակցությունների մասին, սակայն կարող եմ նշել, որ երկարատև ու դժվարին զրույցներից հետո ձևակերպվեցին այաթոլլահ Խոմեյնիի պահանջները Խորհրդային Միության նկատմամբ: Նա պահանջում էր, որ Խորհրդային Միությունը հստակորեն և վճռականորեն հայտարարի, որ այլևս չի պաշտպանի և որևէ աջակցություն ցույց չի տա շահին և նրա կողմնակիցներին, կհարգի Իրանի ինքնիշխանությունը և չի միջամտի նրա ներքին գործերին, բոլոր միջոցներով կխոչընդոտի ԱՄՆ-ի կողմից Իրանի նկատմամբ որևէ ագրեսիվ գործողություն և այլն: Դրա դիմաց նա խոստանում էր վերացնել ամերիկյան ռազմական քաղաքներ Իրանում և հավաստիացնում էր, որ Իրանն այլևս չի լինի ատրոճանակ ԱՄՆ-ի ձեռքում՝ ուղղված ԽՍՀՄ-ի դեմ: Այս բոլորը դեսպանու-

քյան միջոցով փոխանցվեց խորհրդային ղեկավարությանը, որն ամմիջապես արձագանքեց դրան և մեծ գոհումակությամբ ընդունեց իմամ Խոմեյնիի առաջարկությունները:

Հուսեյն Հուսեյնիի հետ ունեցած հանդիպումներից մեկի ժամանակ իմ նախածեռնությամբ շոշափվեց Իրանի հայերի ճակատագրի հարցը՝ այաթոլլահ Խոմեյնիի իշխանության գլուխ գալու դեպքում: Այդ հարցը պատահականորեն չբարձրացվեց: Քանի որ այաթոլլահ Խոմեյնիի ամբողջ շարժումն ընթանում էր իսլամի դրոշի ներքո, և Իրանում անմախընթաց կերպով բարձրացել էին կրոնական զգացմունքները, հայերը լուրջ մտավախություն ունեին, որ իրենց գոյության համար կարող են վտանգավոր պայմաններ ստեղծվել: Իրանահայերի մի խավն էլ, հատկապես գործարար շրջանակները, որոնք հանգամանքների բերումով համագործակցել էին շահական վարչակարգի հետ, վախենում էր, որ դրա համար իշխանության գլուխ եկող հակաշահական ուժերը կարող են իրենցից վրեժ լուծել: Շատ հայեր արդեն սկսել էին հեռանալ Իրանից, և նրանց մի մասը հաստատվել էր Լիբանանում: Նրանց ներկայացուցիչներն ինձ հետ ունեցած հանդիպումների ժամանակ իրենց մտահոգությունը հայտնեցին և հետաքրքրվում էին, թե հայերն, այսինքն՝ Հայաստանի կառավարությունը չի կարող արդյոք որևէ քայլ ձեռնարկել իրանահայերին պաշտպանելու ուղղությամբ: Այս բոլորի մասին ես պատմեցի Հուսեյն Հուսեյնիին: Վերջինս ինձ հավաստիացրեց, որ Իրանի հայերը մտավախության որևէ հիմք չունեն, մանավանդ որ, ինչպես շեշտեց նա, Խոմեյնիի շարժման նպատակն է արդարության հաստատումը և բոլոր ժողովուրդների իրավունքների հարգումը:

Ես հավատացած էի, որ Հուսեյնին իմ կողմից արտահայտված մտահոգության մասին անպայման տեղյակ կպահի այաթոլլահ Խոմեյնիին, և չսխալվեցի: Այդ հանդիպումից մի երկու օր անց՝ 1979 թ. հունվարի վերջերին, Հուսեյն Հուսեյնիի առաջարկությամբ մենք կրկին հանդիպեցինք նրա առանձնատանը: Այստեղ նա ինձ ներկայացրեց մտավորականի տեսքով, մորուքով և ակնոցով մի համակրելի անձանավորության, որը, ինչպես ընդգծեց Հուսեյն Հուսեյնին, Խոմեյնիի հանձնարարությամբ հատուկ թեհրանից ժամանել էր ինձ հետ հանդիպելու համար: Նրա անունն էր Մուսթաֆա Չամրան, որը, ինչպես արդեն նշվել է, պատկանում էր Խոմեյնիի ամենամերձավոր գործիչների թվին: Խոմեյնիի՝ իշխանության գլուխ անցնելուց հետո նա գրավեց Իրանի պաշտպանության նախարարի, ապա նաև՝ Հեղափոխա-

կան պաշտպանության խորհրդի նախագահի շատ կարևոր պաշտոնները: Մեր երկարատև գրույցի ընթացքում Խորհրդային Միության և Իրանի ապագա փոխհարաբերությունների վերաբերյալ զանազան հարցերի քննարկումից հետո Մուսաֆա Չամրանը անդրադարձավ իրանահայության, ավելի ճիշտ՝ նրա մտավախությունների հարցին: Ընդամեն, նա հայտնեց, որ Հուսեյն Հուսեյնին ալաթուլահ Խոմեյնիին տեղյակ է պահել այդ հարցի վերաբերյալ ինձ հետ ունեցած գրույցի և իմ կողմից արտահայտված մտահոգության մասին: Այդ հարցը, ինչպես նշեց Մուսաֆա Չամրանը, քննարկվել էր այսպրոլլահ Խոմեյնիի և նրա մերձավոր խորհրդականների կողմից, և նրանք լիազորել էին Չամրանին այդ մասին հաղորդել հետևյալը. Խոմեյնիի կարծիքով՝ հայերի մտավախությունը ոչ մի հիմք չունի: Նա գտնում էր, որ հայերը Իրանի լիիրավ համայնքներից մեկն են, ունեն իրենց արժանի տեղն Իրանում և օգտակար գործ են կատարում: Հայ համայնքի բոլոր իրավունքները, այդ թվում և կրոնական, կհարգվեն իր կողմից: Այնուհետև Մուսաֆա Չամրանն ընդգծեց, որ թե՛ Խոմեյնին և թե՛ իրենք բոլորը շատ լավ ծանոթ են հայ ժողովրդի ողբերգական պատմությանը, այդ թվում և 1915 թ. դեպքերին: Այստեղ ես բառացի մեջբերում եմ Խոմեյնիի խոսքերը, որ հաղորդեց Չամրանը. «Իրանն այն պետությունը չէ, իսկ պարսիկներն էլ այն ժողովուրդը չեն, որ հայ ժողովրդի նոր ցեղասպանություն կազմակերպեն: Հայերը մեր եղբայրներն են»: Իր կողմից Մուսաֆա Չամրանն ավելացրեց, որ հայերին ինքը շատ լավ է ճանաչում, որ Թեհրանի համալսարանում սովորելիս իր լավագույն ընկերների շարքում շատ հայեր են եղել, հիմա էլ նա շատ լավ հայ բարեկամներ ունի, որոնց մտավոր կարողությունները, նվիրվածությունը, ընկերական հավատարմությունը նա շատ բարձր է գնահատում:

Իմ այն հարցին, թե կարող եմ այսպրոլլահ Խոմեյնիի կարծիքի մասին տեղյակ պահել Հայաստանի քնակչությանն ու ղեկավարությանը, Չամրանը պատասխանեց, որ ոչ միայն կարող եմ, այլև դա այսպրոլլահ Խոմեյնիի ցանկությունն է: Նա միաժամանակ խնդրեց հավատ չընծայել չարական լուրերի, որոնց նպատակն է հայերի մոտ անվստահություն ստեղծել Իրանի նոր քաղաքական ուժերի և ղեկավարների նկատմամբ: Նա հավաստիացրեց, որ հայերը ոչ մի հիմք չունեն Իրանը լքելու և հեռանալու, որ նրանք կարող են ապահով ապրել և աշխատել իրենց բնակավայրերում:

Մուսաֆա Չամրանի հետ հանդիպման ընթացքում շոշափվեց մի կարևոր հարց ևս՝ Հայաստանին Իրանից գազ մատակարարելու հարցը:

Նկատի ունենալով, որ ԽՍՀՄ-ի և Իրանի մոտ ղեկավարության միջև շփումները զտնվում էին իրենց նախնական փուլում և հաշվի առնելով, որ խորհրդային քաղաքականությունը երկար ժամանակ շահամետ բնույթ էր կրել՝ մտավախություն կար, որ խորհրդա-իրանական հարաբերությունները հարթ չէին լինելու, և կարող էին որոշակի բարդություններ առաջանալ տնտեսական համագործակցության ոլորտում, մասնավորապես խորհրդային Միությանը Իրանի կողմից գազ մատակարարելու բնագավառում: Ըստ գոյություն ունեցող համաձայնագրի՝ Իրանից ստացվող գազի մի մասը մատակարարվում էր Հայաստանին: Ես Մուսթաֆա Չամրանի ուշադրությունը հրավիրեցի այդ հանգամանքի վրա՝ շեշտելով, որ շահական ռեժիմի ժամանակ անխափան կերպով գազ է մատակարարվել Հայաստանին, և այժմ հայերի համար անհասկանալի կլիներ, եթե Իրանի մոտ ղեկավարները դադարեցնեին գազի մատակարարումը Հայաստանին:

Մուսթաֆա Չամրանը շատ եռանդուն կերպով ընդգծեց, որ մյան տագնապներն անհիմն են, և հավաստիացրեց, որ Հայաստանի ժողովուրդը կարող է վստահ լինել, որ Իրանը չի դատապարտի նրան տառապելու 1979 թ. խստաշունչ ծանալը:

Եվ, վերջապես, խոսք գնաց նաև Լիբանանի հայ համայնքի մասին: Արդեն նշել ենք, որ Լիբանանի ամենամեծ շիա համայնքը կապված է Իրանի հետ: Հուսեյն Հուսեյնին մեր հանդիպումներից մեկի ժամանակ ինձ ասել էր, որ իրենք շատ մեծ ֆինանսական, նյութական և ռազմական օգնություն են ստանում Խոմեյնիի կողմնակիցներից: Հետևաբար Լիբանանի շիաների դիրքորոշումը հայ համայնքի նկատմամբ զգալիորեն կախված էր Իրանի մոտ ղեկավարությունից: Այդ հանգամանքը նկատի ունեի, երբ շոշափեցի Լիբանանի հայ համայնքի հարցը: Մուսթաֆա Չամրանը շատ ջերմ արտահայտվեց Լիբանանի հայերի մասին, դատապարտեց աջերի ագրեսիվ գործողությունները նրանց նկատմամբ և ընդգծեց, որ Լիբանանի հայ համայնքը լրիվ իրավունք ունի գոյություն ունենալ որպես Լիբանանի ինքնուրույն համայնքներից մեկը: Հուսեյն Հուսեյնին լրիվ հավանություն տվեց Մուսթաֆա Չամրանի կարծիքին, որն, ըստ էության, այաթոլլահ Խոմեյնիի կարծիքն էր և ավելացրեց. «Լիբանանի հայերը մեր եղբայրներն են, իսկ հայ համայնքը Լիբանանի զարդն է»:

Այսպիսով՝ 1979 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին այաթոլլահ Խոմեյ-

նիի՝ իշխանության անցնելու նախօրյակին մեր կարծիքով շատ կարևոր համաձայնություններ ձեռք բերվեցին հայության իրանական և լիբանանյան հատվածների, նրանց անվտանգության վերաբերյալ:

Բնականորեն հարց է ծագում. ի՞նչ չափով իրանական կողմը, Իրանի նոր ղեկավարությունը հավատարիմ մնաց իր խոստումներին:

1979 թ. ընթացքում Իրանն անխափանորեն գազ մատակարարեց Հայաստանին: Ճիշտ է, հետագա տարիներին գազի մատակարարումը դադարեցվեց, սակայն դա առաջին հերթին կապված էր խորհրդա-իրանական հարաբերություններում ծագած բարդությունների հետ և հատուկ հակահայկական ուղղվածություն չուներ:

Այս տարիների ընթացքում Լիբանանի հայ համայնքի նկատմամբ իր բարեկամական դիրքորոշումը չփոխեց շիա համայնքը: Դեռ ավելին, երբ 1979 թ. սեպտեմբերի 10-13-ը լիբանանյան աջերը իրենց երկրորդ հարձակումը գործեցին հայ համայնքի վրա, շիա համայնքը ամենայն վճռակամությամբ քիկունք կանգնեց հայ համայնքին: Այդ օրերին մենք կրկին գտնվում էինք Բեյրութում և նորից հանդիպեցինք Հուսեյն Հուսեյնիի հետ: Վերջինս վերստին հավաստեց իր կողմից գլխավորվող համայնքի և Իրանի ղեկավարության անփոփոխ բարեկամական դիրքորոշումը հայերի նկատմամբ: Այդ քաղաքականությունը Հուսեյն Հուսեյնին հետևողականորեն կիրառում է մինչ օրս, արդեն որպես Լիբանանի խորհրդարանի նախագահ, որն իր կարևորությամբ նախագահից հետո երկրորդ դեմքն է Լիբանանի պետական կառավարման բարձրագույն սանդղակարգում:

Իրանի նոր ղեկավարությունը ճանաչեց և հարգեց դարեր ի վեր գոյություն ունեցող հայ համայնքի իրավունքները: Ճիշտ է, երբեմն-երբեմն ծագում էին որոշ բարդություններ, սակայն, ընդհանուր առմամբ, հայ համայնքը պահպանեց իր իրավունքները և տեղը Իրանի ազգային-սոցիալական համակարգում: Դեռ ավելին՝ այս տարիների ընթացքում եղել են դեպքեր, երբ իրանական իշխանությունները վճռակամորեն հանդես են եկել ի պաշտպանություն իրանահայերի: Դրա մասին է վկայում հետևյալ օրինակը:

1980 թ. հունվարին Երևանում էր գտնվում իրանահայերի մի պատվիրակություն, որի ղեկավարը, ամենայն հավանականությամբ, ինչ-որ չափով տեղյակ լինելով իմ հանդիպումների մասին Իրանի նոր ղեկավարների հետ, ցանկություն հայտնեց հանդիպել ինձ հետ: Ես սիրով ընդառաջեցի նրա ցանկությամբ և շատ հակիրճ կերպով նրան տեղյակ պահեցի Մուսաֆա

Չամբանի հետ ունեցած իմ գրույցի մասին: Նա ուշադիր լսեց ինձ և այնուհետև պատմեց հետևյալը: 1979 թ. կեսերին կրոնական հողի վրա Թավրի-զում, որն Իրանական Աղրբեջանի կենտրոնն է, խիստ ակտիվացել էին աղրբեջանցիները, և նրանց սպառնալիքները ծայրահեղ լարված, նույնիսկ տազնապալի դրությամբ էին ստեղծել տեղի հայության համար: Հայերն արդեն մտածում էին ինքնապաշտպանության մասին: Այդ տազնապալի օրերին Թավրիզի հայկական թաղերն են շրջապատում իրանական հեղափոխության պաշտպանության ջոկատները, որոնք ամնիջականորեն ենթակա էին այաթոլլահ Խոմեյնիին: Նրանք հայերին, նրանց տները և թաղամասերը վերցնում են իրենց պաշտպանության տակ: Ըստ որում, իմամ Խոմեյնին արգելում է որևէ մահմեդականի մտնել հայկական թաղերը և որևէ անհիմն գստություն պատճառել հայերին: Չենթարկվողները կամ այս կարգադրությու-նը խախտողները ենթակա էին ամենախիստ պատժի: Այս վճռական գործողությունների հետևանքով Թավրիզի հայությունը որևէ վնաս չկրեց, իսկ հետագայում դրությունը կայունացավ, և անվտանգությունը հայության համար վերահաստատվեց:

Պատվիրակության ղեկավարն ընդգծեց, որ այդ բոլորը երկար ժամանակ առեղծված էր իրենց համար, սակայն այժմ, իմանալով այաթոլլահ Խոմեյնիի դիրքորոշման մասին՝ հայության հանդեպ, որի մուսնետիկը Մուսթաֆա Չամբանն էր, ամեն ինչ պարզ դարձավ:

Այս բոլորը թղթին հանձնելով՝ մենք միայն մի նպատակ ունեինք՝ այն դարձնել պատմության սեփականությունը, մանավանդ, եթե նկատի ունենանք, որ մեր կողմից նկարագրված դեպքերի մի շարք մասնակիցներ այլևս չկան: Մահացել է այաթոլլահ Խոմեյնին, ավտոմեքենայի պայթյունից զոհվեց Մուսթաֆա Չամբանը, մահապատժի ենթարկվեցին Իբրահիմ Յազդին և Զուրուբ Ջադեն, քաղաքական ասպարեզից հարկադրված հեռացավ Բանի Սադրը և այլն:

Սիաժամանակ մենք այն հույսն ենք փայփայում, որ նման փաստերի հրապարակումը, որոնք ամենայն հավանականությամբ միակը չեն, կարող է խթան հանդիսանալ, գուցե նաև հուսալի հիմք՝ պետական մակարդակով հայ-իրանական բարեկամական հարաբերությունների հաստատման և զարգացման համար:

«Հայաստանի Հանրապետություն»
Երևան, 20 օգոստոսի, 1991 թ.

III. ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ՔՐԴԱԿԱՆ ՇԵՐՏԸ

Քրդական կոնֆլիկտը դեռևս լրիվ կերպով բացահայտված չէ, կարծես քե քողարկված է և պաշտոնապես միջազգային ճանաչում չի ստացել:

Քրդերին սովորաբար համարում են «Մերձավոր Արևելքի բաժանված ժողովուրդ», որը մասնատված է Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի միջև: Այս հանգամանքը խոր հետք է թողել քրդական հարցի բնույթի վրա՝ դարձնելով այն հակասական շահերի մի բարդ կծիկ:

Քրդական կոնֆլիկտը տիպաբանորեն դասվում է ազգային-տարածքա-յինների շարքը: Այն շոշափում է չորս տարբեր ժողովուրդների՝ մի կողմից՝ քրդերի, մյուս կողմից՝ թուրքերի, պարսիկների ու արաբների (իրաքցիների) շահերը: Այս հանգամանքը ոչ միայն բարդացնում է, այլև նշանակալիորեն իջեցնում իրենց նպատակներին հասնելու քրդերի հնարավորությունները:

Գոյություն չունի համաքրդական քաղաքական կենտրոն, որը հեղինա-կավոր կերպով ներկայացներ Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի քրդերին, ձևա-կերպեր համաքրդական պահանջները ու ղեկավարեր նրանց պայքարը դրանց իրագործման համար, ինչպես, ասենք, Պաղեստինի ազատագրու-թյան կազմակերպությունը: Քրդերի բաժանվածությունը, նրանց՝ տարբեր քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական պայմաններում գտնվելը դժվարաց-նում է միասնական տակտիկայի և ստրատեգիայի մշակումը, նրանց միա-վորումը և, առավել ևս, նրանց համատեղ և միաժամանակյա ելույթը բոլոր ե-րեք մասերում:

Ժամանակակից փուլում քրդերը ձգտում են իրենց ազգային-տարած-քային պահանջները լուծել ազգային ինքնավարության մակարդակով, սովյալ, այսինքն՝ Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի պետական շրջանակներում:

Բայց այդ հարցում ևս քրդերը միանման վիճակում չեն գտնվում: Ինքնա-վարության համար պայքարում առավել հաջողության են հասել Իրաքի քրդերը, որն արդյունք է նրանց ազգային-քաղաքական մտածողության, կազմակերպվածության և ազգային-ազատագրական շարժման ավելի

քարծր մակարդակի: Եվ, որ շատ կարևոր է, քրդերի իրավունքը՝ ունենալու ազգային, վարչատարածքային ինքնավարություն, պաշտոնապես ճանաչում է Իրաքի կառավարությունը: Նշենք թեկուզ 1970 թ. մարտի 11-ի մանիֆեստը, որով Իրաքի կառավարությունը համաձայնվեց ստեղծել ինքնավար մարզ Էրբիլի և Սուլեյմանիայի մահաճգներում: Դա իր ժամանակին ողջունեցին մեծ տերությունները, ՄԱԿ-ը և այլ միջազգային կազմակերպություններ: Այս հանգամանքը նշանակալիորեն հեշտացնում է Իրաքի քրդերի պայքարը հանուն իրական և ոչ դեկլարատիվ ինքնավարության և ստեղծում քարենպաստ միջազգային մթնոլորտ դրա իրագործման համար:

Հարկ է ընդգծել, որ Իրաքի քրդերը ինքնավարություն ստանալու իրական հնարավորություններ ունեն: Ուժերի փոխհարաբերությունն Իրաքում այնպիսին է, որ Իրաքի կառավարությունն ի վիճակի չէ մերժելու քրդերի օրինական ազգային պահանջները: Դրա մասին են վկայում նաև այն բանակցությունները, որ այժմ ընթանում են քրդական ղեկավարների և Իրաքի կառավարության միջև՝ քրդերի ազգային ինքնավարության վերաբերյալ, և նրանց տեսակետները շատ են մերժեցել: Մյուս կողմից՝ Իրաքի ազգային պետական շահերը, ներքին կայունության հասնելու, տնտեսական առաջընթացի և ուժեղ Իրաք ստեղծելու խնդիրները նույնպես պահանջում են քրդերին իրական ինքնավարություն տրամադրել:

Իրանում նույնպես քրդերը հանդես են գալիս ինքնավարության պահանջով, և դա համարվում է նրանց գլխավոր քաղաքական պահանջը: Սակայն այդ պահանջը նույնպիսի հետևողականությամբ ու վճռականությամբ չի առաջադրվում, և, որ ավելի կարևոր է, նրա իրականացման համար այնպիսի լայնածավալ պայքար չի մղվում, ինչպես Իրաքում: Ճիշտ է, պետք է նկատի ունենալ քաղաքական պայմանների տարբերությունը երկու երկրներում:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում այն գիծն է անցկացվում, որ իրանական սահմանադրության շրջանակներում, իսլամական հիմնադրույթների և շարիաթի նորմերի հիման վրա միանգամայն հնարավոր են քրդերի, որոնք նույնպես դավանում են իսլամ, ազգային իղձերի իրականացումը: Եվ այդ պատճառով էլ քրդական ինքնավարության ոչ մի անհրաժեշտություն չկա:

Այս կապակցությամբ հիշեցնենք, որ 1981 թ. հունվարին Մեքքայում կայացած «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության, որի մեջ մտնում են աշխարհի մոտ 45 իսլամական պետություններ, այդ թվում և Իրանը, երրորդ

քարձրագույն ժողովն ընդունեց հատուկ որոշում «խալամական ազգի» վերաբերյալ: Ըստ այդ որոշման՝ «բոլոր մահմեդականները, քեկուզ և տարբեր իրենց լեզվով, գույնով և բնակատեղիով, կազմում են մեկ ազգ և միմյանց հետ կապված են ընդհանուր հավատով և աշխարհում իրականացնում են մի առաքելություն»: Փաստորեն, դա մի վտանգավոր փորձ է քրդերին զրկելու ազգային ինքնատիպությունից և տարրալուծելու նրանց պարսիկների մեջ՝ օգտագործելով լեզվական և կրոնական ընդհանրության գործոնները:

Սակայն քրդերն ամենաձանր վիճակում են Թուրքիայում, որտեղ տիրում է բոլորովին այլ իրադրություն: Ամբողջ ողբերգությունը նրանում է, որ թուրքական կառավարությունը, Թուրքիայի բոլոր պաշտոնական պետական և քաղաքական կառույցները չեն ճանաչում քրդերին՝ որպես առանձին, ոչ թուրքական էթնոս: Ամեն մի ելույթ կամ հայտարարություն՝ քրդերի գոյության, նրանց առանձին լեզվի և մշակույթի, ազգային և քաղաքական իրավունքների մասին, խստորեն արգելվում, հետապնդվում և պատժվում է: Քրդերին, որոնք պայքարում են իրենց իրավունքների, պարզապես բուրդ կոչվելու համար, թուրքական իշխանությունները դիտում են որպես խռովարարներ, անջատողականներ, ահաբեկիչներ, երկրի քաղաքական անդորրը խախտողներ և դաժանորեն պատժում են ու բանտերը ճեղքում: Առայժմ թուրքական իշխանություններին հաջողվում է բանակի, քրդական վիլայեթներում արտակարգ դրություն մտցնելու և այլ պատժիչ միջոցներով «խաղաղեցնել» և իրենց ենթակայության տակ պահել քրդերին:

Ստեղծված իրավիճակն իր կնիքն է դրել Թուրքիայի քրդերի գործելակերպի, պայքարի մեթոդների և պահանջների վրա: Նրանք այսօր փաստորեն հանդես են գալիս, պայքարում մարդու տարրական իրավունքների համար: Ռազմական խիստ կարգի պայմաններում թույլ է հնչում քրդերի ձայնը ավելի մեծ ազգային և քաղաքական պահանջների մասին: Այդ պահանջները, այդ թվում և ազգային ինքնավարության վերաբերյալ, ներկայացնում են քրդական զանազան վտարանդի քաղաքական կազմակերպություններ, որոնք գործում են Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Շվեդիայում, ԱՄՆ-ում:

Քրդական հարցը քննարկելիս, մանավանդ նրա լուծման հեռանկարի տեսանկյունից, հարկ է աչքի առաջ ունենալ մի կարևոր հանգամանք: Դա Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի՝ միասնական ճակատով հանդես գալն է՝ ընդդեմ քրդերի ազգային իղձերի: Ինչ բնույթի հակասություններ էլ որ լինեն այդ

երեք պետությունների միջև, նրանք անմիջապես դրանք մոռացության են տալիս և միավորում իրենց ջանքերը՝ քրդերին հնազանդության մեջ պահելու համար: Այդպես վարվեց Իրանի շահ Մուհամմադ Ռեզա Պահլավին 1975 թ., երբ համաձայնության գալով Իրաքի կառավարության հետ Շատ ալ Արաբի հետ կապված վիճելի հարցերի շուրջ՝ հնարավորություն տվեց վերջինիս ճնշելու քրդական շարժումը, որ գլխավորում էր Մուսաֆա Բարզանին: Իրաքին նման «ծառայություն» մատուցեց Թուրքիան 1987 թ., երբ թուրքական զորքերը իրաքյան կողմի թույլտվությամբ մտան Իրաք և ուղղակի մասնակցեցին քրդական հերթական ապստամբության ճնշմանը:

Թուրքիան, Իրանը և Իրաքը միմյանց, բացի ռազմականից, ցույց են տալիս նաև քաղաքական և բարոյական աջակցություն ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ միջազգային մակարդակներով: Դա փայլուն կերպով դրսևորվեց Պարսից ծոցի պատերազմի ավարտից հետո:

Ռազմական պարտություն կրած և ներքնապես թուլացած Իրաքում սկսվեց քրդական ապստամբություն, որի ժամանակ ձայներ էին հնչում իրաքյան քրդերի անկախության մասին: Դա խիստ անհամապատասխան էր Թուրքիային և Իրանին, որոնք ոչ առանց հիմքի վախենում էին, որ անկախ Քրդստանի ստեղծումը իրաքյան տարածքներում շրթայական ռեակցիա կառաջացնի և Թուրքիայի ու Իրանի քրդերի համար խթան կդառնա քրդական հարցը այդ երկրներում ևս նման ձևով լուծելու համար: Ահա թե ինչու Թուրքիան և Իրանը, որոնք թեև մտնում էին հակաիրաքյան կոալիցիայի մեջ, վճռականորեն հանդես եկան հանուն Իրաքի տարածքային ամբողջականության պահպանման, որը տվյալ համատեքստում նշանակում էր հանդես գալ ընդդեմ քրդական անկախ պետության ստեղծման: Իսկ 1991 թ. մարտին ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշի հետ բանակցությունների ժամանակ Թուրքիայի նախագահ Թուրգութ Օզալը լրջորեն նախագգուշացրեց նրան, որ Թուրքիան վճռականորեն դեմ է և թույլ չի տա իրաքյան Քրդստանի անջատումը և անկախ պետության ստեղծումը: Ջորջ Բուշը հաշվի նստեց թուրքական նախագահի նման վճռական պահանջի հետ:

Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի համագործակցությունը լրացուցիչ դժվարին խոչընդոտ է ստեղծում քրդական հարցի լուծման ճանապարհին:

Իսկ ինչպիսի՞ն է ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի դիրքորոշումը քրդական հարցում: Նման հարցադրումը տեղին է, եթե նկատի ունենանք այն մեծ դերը, որ նրանք խաղում են Մերձավոր և Միջին Արևելքում, և առանց նրանց համա-

ձայնության և համատեղ գործողությունների հնարավոր չէ տարածաշրջանային որևէ կոնֆլիկտի լուծում: ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի դիրքորոշումը քրդական հարցում այնպես ցցուն չէ, ինչպես արաբա-իսրայելական կոնֆլիկտում: Դա կարելի է մասամբ բացատրել այն հանգամանքով, որ նրանք առանձնապես խորը չեն ներգրավվել քրդական կոնֆլիկտի մեջ: Բայց, այնուհանդերձ, նրանք երկուսն էլ ունեն իրենց մոտեցումները, որոնք, անշուշտ, ազդում են «քրդական ճակատի» իրադրության վրա:

ԱՄՆ-ի կառավարության համար քրդական հարցը՝ որպես ժողովրդի հարց, գոյություն չունի: Նրա համար ամեն ինչ հանգում է մարդու իրավունքներին: Այլ կերպ ասած, քրդական հարցի լուծումը Թուրքիայում ազգային ինքնավարության ձևով ԱՄՆ-ի համար գոյություն չունի: Նման դիրքորոշումը միանգամայն ձեռնադրում է Թուրքիային, որովհետև եթե ԱՄՆ-ը եռանդուն կերպով աջակցեր քրդերի պայքարին՝ նրանց ազգային իրավունքների համար, ապա Թուրքիան կկանգներ մեծ բարդությունների առջև: Բայց ԱՄՆ-ը չի ցանկանում նեղացնել իր հավատարիմ դաշնակցին՝ Թուրքիային, քանի որ նրան բացառիկ տեղ է հատկացնում իր ստրատեգիական ծրագրերում՝ Մերձավոր և Միջին Արևելքում և ԽՍՀՄ-ի մերձակա մատույցներում: ԱՄՆ-ի համար դա ավելի կարևոր է, քան քրդերի ազգային երազանքներին աջակցելը: Նման մոտեցումը քրդերին զրկում է ԱՄՆ-ի օգնության վրա հույս դնելուց:

ԽՍՀՄ-ի դիրքորոշումը նույնպես նպաստավոր է Թուրքիայի համար: Խորհրդային ղեկավարությունը վերջին տարիներին անընդհատ շեշտում է արդեն հաստատված պետական սահմանների փոփոխման անթույլատրելիությունը: Նման դիրքորոշումը տվյալ դեպքում նշանակում է, որ Խորհրդային Միությունը չի պաշտպանում Թուրքիայի ազգային սահմանների և կառույցների փոփոխման գաղափարը, առավել ևս՝ քրդերի անջատումը և անկախ պետականության ստեղծումը: Ըստ երևույթին՝ բարդությունների ծագումը խորհրդային սահմանների մոտ և մոր պետության առաջացումը, որի ինչ լինելը և ապագա քաղաքականությունը անկանխագուշակելի է, չի համապատասխանում Խորհրդային Միության պետական շահերին:

Քրդական «ճակատի» իրանական հատվածում ժամանակավոր լուծություն է: Եվ ստատուս քվոյի պահպանումն այստեղ առայժմ համապատասխանում է ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի շահերին, քեև նրանցից յուրաքանչյուրը հետապնդում է իր նպատակները: Սակայն նրանք հիմա չեն ցանկանում

քրդական հարցով զբաղել Իրանին, թեև դա չի նշանակում, թե ընդհանրապես բացառում են խաղարկել քրդական խաղաքարտը Իրանի, ինչպես նաև Թուրքիայի նկատմամբ իրենց քաղաքականության մեջ:

Ինչ վերաբերում է Իրաքին, ապա առայժմ այստեղ կան իրական հնարավորություններ քրդական ինքնավարության համար: Եվ քանի որ Իրաքի կառավարությունը խոստանում է քրդերի ինքնավարություն, դրան համապատասխան էլ իրենց դիրքորոշումն են սահմանում ԱՄՆ-ը և ԽՍՀՄ-ը:

Բայց այստեղ ԽՍՀՄ-ը և ԱՄՆ-ը տեղափոխություն կատարեցին: Խորհրդային Միությունը 50–70–ական թվականներին եռանդուն կերպով պաշտպանում էր քրդերի ազգային–ազատագրական շարժումը և սերտ բարեկամական կապեր էր հաստատել քրդական ղեկավարության հետ: Այդ իրավիճակը պահպանվեց մինչև 70–ական թվականների սկիզբը, որից հետո դրությունը փոխվեց, մանավանդ 1972 թ. խորհրդա–իրաքյան բարեկամության և համագործակցության պայմանագրի կնքումից հետո: ԽՍՀՄ-ը խորացրեց համագործակցությունն Իրաքի հետ ոչ միայն քաղաքական– տնտեսական, այլև ռազմական մարզերում: Դա հանգեցրեց սառնության խորհրդա–քրդական հարաբերություններում, ապա նաև ճեղքվածքի առաջացման: Պետք է նշել, որ մինչ այդ տարածայնություններ էին առաջացել քրդական ղեկավարության և Իրաքի կառավարության միջև:

Ստեղծված իրավիճակից վարպետորեն օգտվեց ԱՄՆ-ը՝ սերտ հարաբերություններ հաստատելով քրդական ապստամբների ղեկավարության հետ և աջակցություն ցույց տալով նրանց: Չի կարելի ասել, թե ամերիկացիներն այրվում էին քրդերի ազգային իրավունքների իրականացման ցանկությունից: Նրանք ուղղակի իրենց քաղաքական նպատակն էին հետապնդում՝ վերջնականապես քրդերին անջատել Խորհրդային Միությունից, ապակայունացնել դրությունը Իրաքում, որն ԱՄՆ-ի աչքերում երևում էր որպես ԽՍՀՄ-ի դաշնակից և հենարան և, վերջիվերջո, հասնել ԽՍՀՄ-ի դիրքերի բուլցամանը Արաբական Արևելքում:

ԱՄՆ-ը նոր հաջողությունների հասավ, երբ Պարսից ծոցի պատերազմի ընթացքում նրա զորամիավորումները մտան իրաքյան Բաղդադ: ԱՄՆ-ի կառավարությունը սկսեց հանդես գալ որպես քրդերի պաշտպան՝ ընդդեմ իրաքյան կառավարողների բռնությունների: Եվ այժմ ԱՄՆ-ը ավելի մեծ հնարավորություն ունի ազդելու Իրաքում ընթացող գործողությունների վրա, քան Խորհրդային Միությունը, որի դիրքերը Պարսից ծոցի պատերազմի ըն-

թացքում նրա ոչ հստակ և անհետևողական քաղաքականության հետևանքով ակնհայտորեն թուլացան ինչպես Իրաքում, այնպես էլ մերձավորարևելյան ամբողջ շրջանում:

Այսպիսով՝ քրդական հարցի լուծումը նրա բոլոր երեք մասերում մոտ ապագայի գործ չէ: Ամենայն հավանականությամբ, այն կարող է լուծվել փուլ առ փուլ և ոչ միաժամանակ: Ավելի իրական է նրա լուծումը ինքնավարության ձևով:

Ինչ վերաբերում է միասնական անկախ քրդական պետության ստեղծմանը, ապա դա ավելի հեռավոր ապագայի հարց է: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ հասունանան ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին (միջազգային) պայմանները, որոնք պատմական այս ժամանակաշրջանում բացակայում են:

«Ազգ», Երևան,
24 օգոստոսի, 1991 թ.

IV. ԻՐԱՆԸ ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ (1979–1992 թթ.)

ԳԼՈՒԽ I. ԻՐԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

Իրանը, շնորհիվ իր աշխարհագրական դիրքի, բնական հարստությունների, առաջին հերթին՝ նավթի, տնտեսական ներուժի, պետականության մեծ փորձի, ավանդական նրբին և ճկուն դիվանագիտության և այլ գործոնների, տևապես կարևոր դեր է խաղում Մերձավոր Արևելքում: Ջարմանալիորեն դարերի ընթացքում նա կարողացել է պահպանել իր այդ առաջնակարգ դերակատարությունը և այսօր էլ մեծապես ազդում է Մերձավոր Արևելքում միջազգային հարաբերությունների բնույթի և տարածաշրջանում քաղաքական մթնոլորտի ձևավորման վրա:

Իրանը մերձավորարևելյան քաղաքական–ստրատեգիական համակարգի ամենաազդեցիկ պետություններից մեկն է, որի հետ չեն կարող հաշվի չնստել ինչպես հարևան երկրները՝ արաբական երկրները, Թուրքիան, Հայաստանը և այլն, այնպես էլ աշխարհագրական առումով այդ տարածաշրջանին չպատկանող այս աշխարհի հզորները՝ ԱՄՆ–ը, Ռուսաստանը, Ֆրանսիան, Մեծ Բրիտանիան, Գերմանիան և այլ պետություններ:

Անվիճելի է, որ նորագույն շրջանում Իրանը իր քաղաքական և ռազմական հզորությանը հասավ իսլամական հեղափոխության վաղորդայնին: Մերտորեն համագործակցելով ԱՄՆ–ի հետ քաղաքական և ռազմական ասպարեզներում և նրանից ստանալով վիթխարի ռազմական օգնություն՝ շահը ստեղծեց հզոր զինված ուժեր: Դրան համապատասխան ձևավորվեց Իրանի արտաքին քաղաքականության դոկտրինան և որոշվեց նրա տեղը և դերակատարումը Մերձավոր Արևելքում:

Համաձայն այդ դոկտրինայի՝ Իրանը, առաջին՝ կոչված էր լրացնելու այն քաղաքական վակուումը, որը, արևմտյան քաղաքական շրջաններում տիրապետող մտայնության համաձայն, իբրև թե, առաջացել էր Պարսից ծոցի շրջանում Մեծ Բրիտանիայի հեռանալուց հետո: Եվ ԱՄՆ-ը, ինչպես նաև արևմտյան մյուս պետությունները, ամեն կերպ խրախուսում, ռազմական օգնություն և քաղաքական աջակցություն էին ցույց տալիս Իրանին նրա կողմից այդ կարևոր «առաքելությունը» հաջողությամբ իրականացնելու համար:

Երկրորդ՝ Իրանը դիտվում էր որպես հուսալի ռազմական պատվար Խորհրդային Միության ագրեսիվ մղումների ճանապարհին՝ ուղղված դեպի հարավ, դեպի Իրան, արաբական երկրներ, մասնավորապես՝ Միջերկրականի տաք ջրերը: Շահը մեծ հաճությամբ էր ձգտում կատարել իր երկրի վրա դրված այդ «պատվավոր» առաքելությունը ՍԵՆՏՕ-ի ռազմական բլոկի իր դաշնակիցներ Պակիստանի և Թուրքիայի և, հասկանալի է, նաև ԱՄՆ-ի հետ համատեղ:

Երրորդ՝ շահական Իրանը իր վրա էր վերցրել տարածաշրջանում ոստիկանական փունկցիաների իրականացումը՝ ազգային-ազատագրական շարժումների ճնշում Պարսից ծոցի ավազանում (Դոֆար և այլն), պահպանողական միապետական վարչակարգերին սպառնացող վտանգների դիմագրավում և այլն: Շահի արտաքին քաղաքականության գլխավոր նպատակներից մեկն էր բույլ չտալ, որ սասանվեն, առավել ևս տապալվեն տարածաշրջանի միապետությունները:

Եվ վերջապես, **չորրորդ՝** շահը վերոհիշյալ խնդիրների իրականացման հետ մեկտեղ հետամուտ էր Իրանի ազդեցության ուժեղացմանը և դիրքերի ամրապնդմանը Մերձավոր Արևելքում: Եվ այդ բնագավառում նա քիչ հաջողությունների չհասավ, թեև ձգտում էր ավելիին՝ Իրանը վերածել տարածաշրջանային մի այնպիսի գերիզոր պետության, որից այս կամ այն չափով կախման մեջ գտնվեին մյուս պետությունները:

70-ական թվականների կեսերին թվում էր, զոհն արտաքուստ, որ Իրանի դիրքերը շատ ամուր են: Նման պատկերացմանը նպաստում էր ոչ միայն իրանական լավ զինված բանակը, այլև սերտ հարաբերությունները սադաթյան Եգիպտոսի, Սաուդյան Արաբիայի, Հորդանանի և Իսրայելի, այսինքն՝ այն պետությունների հետ, որոնք Իրանի հետ միասին ընթանում էին ԱՄՆ-ի քաղաքականության նախագծած հունով:

Սակայն 1979 թ. փետրվարյան հեղափոխությունը այաթոլլահ խոմենյ-
նիի գլխավորությամբ հիմնովին ցնցեց Իրանը: Տապալվեց շահական վար-
չակարգը, և Իրանը իռչակվեց իսլամական հանրապետություն: Դրան հա-
մապատասխան տեղի ունեցավ արժեքների համընդհանուր վերագնահա-
տություն:

Շահի ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին քաղաքականությունը համար-
վեց սխալ և Իրանի ազգային պետական շահերին հակասող: Նոր դեկլարա-
տության կարծիքով՝ այդ քաղաքականությունն ավելի շատ բխում էր
ԱՄՆ-ի և արևմտյան այլ պետությունների շահերից, Իրանը կախման մեջ
էր գցել Վաշինգտոնից և նրան ներքաշում էր քաղաքական արկածախնդ-
րության մեջ, որը մեծապես հարվածում էր Իրանի քաղաքական վարկին և
ավելորդ լարվածություն ստեղծում տարբեր, այդ թվում և հարևան պետու-
թյունների հետ:

Իրանի Իսլամական Հանրապետության (ԻԻՀ) դեկլարությունը
ԱՄՆ-ը հանեց Իրանի բարեկամ պետությունների ցանկից, և նա հայտնվեց
նրա ամենամեծ հակառակորդների ցուցակում: Դեռ ավելին՝ ԱՄՆ-ը իոր-
ջորջվեց «սև շեյթան»՝ «սև սատանա», և ըստ այդմ էլ վերակառուցվեցին Ի-
րանա-ամերիկյան քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և այլ բնույթի
հարաբերությունները:

Վերանայվեցին հարաբերությունները նաև Խորհրդային Միության հետ,
որը կոչվեց «կարմիր շեյթան», այսինքն՝ «կարմիր սատանա»: Սակայն
միաժամանակ շեշտվեց, որ եթե «կարմիր շեյթանը» հարգի Իրանի անկա-
խությունը և գերիշխանությունը, ապա Իրանը երբեք զենք չի դառնա ԱՄՆ-ի
ծեղքում՝ ուղղված ԽՍՀՄ-ի դեմ:

Հարաբերությունների վերանայումը երկու գերիզուր պետությունների
հետ և լարվածության առաջացումը, մանավանդ ԱՄՆ-ի հետ, որը երբեմն
դրամատիկ բնույթ էր կրում (Իրանում ամերիկյան դիվանագետներին պա-
տանդ վերցնելը, ԱՄՆ-ի կողմից իրանական վիթխարի ֆինանսական մի-
ջոցների սառեցումն ամերիկյան բանկերում և այլն), չէր կարող չանդրա-
դառնալ Մերձավոր Արևելքի իրադրության վրա:

Իսլամական հեղափոխության հաղթանակից հետո ինչպես Իրանի ողջ
համակարգի, այնպես էլ արտաքին քաղաքականության հիմքում դրվեցին
իսլամական ֆունդամենտալիզմի սկզբունքները՝ նրանց շիական ընկալ-
մամբ և մեկնաբանությամբ: Դա միանգամայն նոր երևույթ էր միջազգային

հարաբերությունների բնագավառում, որը բխում էր Իրանի աստվածապետության՝ թեոկրատիայի վերածվելու իրողությունից:

Իրանի իսլամական հեղափոխությունը դիտվում էր որպես համաշխարհային պատմական երևույթ, որը, ինչպես ընդգծում էին իրանական մոր առաջնորդները, իր նշանակությամբ դուրս էր գալիս իրանական ազգային շրջանակներից, իսկ նրա սկզբունքները կիրառելի են դառնում համայն մարդկության համար և, իհարկե, առաջին հերթին մուսուլմանական ժողովուրդների համար:

Իրանի մոր ղեկավարները համոզված էին, որ արևմտյան (կապիտալիստական) և արևելյան (սոցիալիստական) մոդելներով հնարավոր չէ հասնել համայն մարդկության առջև կանգնած քաղաքական, տնտեսական և ազգային բազում ու տարատեսակ հիմնախնդիրների լուծմանը: Նրանք վստահ են, որ միայն իսլամական ֆունդամենտալիզմի շրջանակներում և սկզբունքների հիման վրա կարելի է հասնել մարդկության երջանկությանը: Այստեղից էլ՝ ԻԻՀ-ի արտաքին քաղաքականության կարևոր հիմնադրույթներից մեկը՝ իսլամական հեղափոխության և նրա հռչակած սկզբունքների արտահանության թույլատրելիությունը, որը Իրանի հոգևոր առաջնորդները, մանավանդ հեղափոխությանը հաջորդած սկզբնական շրջանում բավականին ջերմեռանդորեն փորձում էին կիրառել:

ԳԼՈՒԽ II. ԻՐԱՆԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՐԵՎԱՆ ԱՐԱՐԱՎԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ

Իրանի իսլամական Հանրապետության կազմավորումից հետո անհրաժեշտ էր վերանայել շահական ժամանակներից ժառանգություն մնացած բարեկամ և ոչ բարեկամ արաբական պետությունների ցանկը՝ ելակետ ունենալով արտաքին քաղաքականության բնագավառում որդեգրած մոր սկզբունքները:

Արաբական երկրներն իրենց հերթին անթաքույց տազմապ էին ապրում՝ կապված Իրանում տեղի ունեցած փոփոխությունների և արտաքին քաղաքականության մոր սկզբունքների հետ՝ մտավախություն ունենալով, որ Իրանը կարող է վերածվել ագրեսիվ պետության, զենքի միջոցով խախտել գո-

յություն ունեցող ուժերի հավասարակշռությունը և իրենց պարտադրել հասարակության սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իր մոդելը:

1. ԻՐԱՆԱ-ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ ԵՎ ԽՁՈՒՄԸ

Առաջինը վերանայման ենթարկվեցին իրանա-եգիպտական հարաբերությունները, որոնք անմիջապես ընդունեցին սուր, կարելի է ասել՝ բացահայտ առճակատման բնույթ, որը պայմանավորված էր մի քանի հանգամանքներով:

Երբ Իրանի շահ Մուհամմադ Պահլավին 1979 թ. հունվարի 16-ին իր ընտանիքով հեռացավ երկրից, սկզբնական շրջանում նա հանգրվանեց Եգիպտոսում: Թեև շուտով նա հեռացավ այնտեղից, սակայն որոշ դեգերումներից հետո՝ Մարոկկո, Բահամյան կղզիներ, Մեքսիկա, ԱՄՆ և Պանամա, 1980 թ. մարտին նա կրկին վերադարձավ Եգիպտոս՝ արժանանալով Եգիպտոսի պրեզիդենտ Անվար Սադաթի ամենաջերմ ընդունելությանը:

Իհ-Հ-ի ղեկավարությունը, որը ուշադրությամբ հետևում էր շահի և նրա ընտանիքի տեղաշարժերին, պահանջում էր շահին հանձնել Իրանին: Անվար Սադաթը ոչ միայն հրաժարվեց շահին հանձնել իրանական իշխանություններին, այլև նրան տվեց քաղաքական ապաստան՝ բույլատրելով, որ նրա ընտանիքի անդամները ևս մշտական բնակություն հաստատեն Եգիպտոսում: Շահը մնաց բուրգերի երկրում մինչև իր մահը՝ 1980 թ. հուլիսի 27-ը: Հենց Կահիրեում էլ Մուհամմադ Պահլավիի որդին՝ Ռեզան, 1980 թ. հոկտեմբերի 31-ին հռչակվեց Իրանի նոր միապետ:

Շահին աջակցելը և նրան ապաստան տալը առաջին լուրջ ճեղքվածքն առաջացրեցին Իրանի և Եգիպտոսի փոխհարաբերություններում:

Հաջորդը եգիպտա-խորալեական հաշտության պայմանագրի ստորագրումն էր 1979 թ. մարտին, որն իրականացվեց Քեմալ Դ-կիլի համաձայնագրի շրջանակներում: Իմամ Խոմեյնին և նրա զինակիցները, որոնք դեռ մոր էին վերադարձել Իրան և իրենց ձեռքը վերցրել իշխանությունը, խիստ բացասաբար վերաբերվեցին դրան: Նրանք գիտեին, որ այդ պայմանագրի հետևում կանգնած էր ԱՄՆ-ը, և նրա կնքումը ուժեղացնում էր վերջինիս դիրքերը Մերձավոր Արևելքում: Իրանի ղեկավարության կարծիքով՝ պայմանագիրը ծառայում էր նաև Իսրայելի շահերին: Իսկ Խոմեյնին արդեն

պայքար էր հայտարարել Իսրայելի ծավալապաշտական քաղաքականության դեմ՝ խոստանալով օգնել Պաղեստինի արաբ ժողովրդին՝ տիրանալու իր օրինական իրավունքներին, իսկ փախստականներին՝ վերադառնալու իրենց հայրենի օջախները:

Քաղաքական նման մոտեցման պայմաններում Եգիպտոսը Իրանի դեկավարության աչքում երևում էր որպես ամերիկյան իմպերիալիզմի և սիոնիզմի հարազատ զավակ, Իսրայելի կամակատար, որպես գործիք նրանց ձեռքում, որը վերջին հաշվով ուղղված էր նաև Իրանի դեմ:

Մյուս կողմից՝ Եգիպտոսի դեկավարությունը մեծ անհանգստությամբ էր հետևում Իրանում կրոնապետների իշխանության հաստատմանը, որը մեծապես խթանեց իսլամական ալիքի բարձրացմանը, զանազան իսլամական կազմակերպությունների կազմավորմանը և նրանց գործունեության ակտիվացմանը տարբեր երկրներում, այդ թվում և Եգիպտոսում: Անվար Սադաթը, որը ժամանակին հարել էր «Մուսուլման եղբայրներ» կրոնաքաղաքական կազմակերպությանը, հստակ կերպով պատկերացնում էր, թե իր հշխանության համար ինչպիսի վտանգ կարող է ներկայացնել իսլամական ֆունդամենտալիզմը և նրա դիրքերի ամրապնդումը Եգիպտոսում:

Իրանական իսլամական հեղափոխության ազդեցության տակ Եգիպտոսում, իրոք, գլուխ բարձրացրին «Մուսուլման եղբայրները», ինչպես նաև սապարեզ իջան այլ իսլամական կազմակերպություններ, որոնք չէին քաքցում իրենց համակրանքը իմամ Խոմեյնիի հռչակած սկզբունքների նկատմամբ և բացեիքաց հանդես էին գալիս Եգիպտոսում ևս իրանական մոդելի վարչակարգ հաստատելու օգտին: Այդ հարցում նրանք վայելում էին Իրանի աջակցությունը և արժանանում նրա բարոյական խրախուսանքին: Անվար Սադաթը ամեն կերպ ձգտում էր չեզոքացնել իրանական ազդեցությունը: Մյուս կողմից՝ նա խստորեն հետապնդում էր իսլամական կազմակերպություններին. այդ ուղղությամբ, սակայն, ոչ միայն ոչ մի հաջողության չհասավ, այլև 1981 թ. հոկտեմբերին իսլամական ճակատից արձակված զնդակի զոհը դարձավ:

Անվար Սադաթի սպանվելուց և Հուսնի Մուբարքի՝ Եգիպտոսի պրեզիդենտ դառնալուց հետո՝ 80-ական թվականներին, իրանա-եգիպտական հարաբերություններն էլ ավելի սրվեցին: Դա կապված էր այն հանգամանքի հետ, որ իրանա-իրաքյան պատերազմի ժամանակ Եգիպտոսը պաշտպանում էր Իրաքին և նրան ցույց տալիս ամենալայն օգնություն, այդ թվում

և ռազմական: Դրա արդյունքը եղավ այն, որ Իրանի և Եգիպտոսի միջև խզվեցին բոլոր տեսակի՝ դիվանագիտական, միջպետական և տնտեսական հարաբերությունները:

Եգիպտոսն անցավ Իրաքի կողմը, քանի որ նրա շահերին չէին համապատասխանում Իրանի հաղթանակը և Իրաքի պարտությունը: Եգիպտոսի ղեկավարության կարծիքով՝ Իրանի հաղթանակը կստեղծեր նոր քաղաքական իրողություն՝ ի վնաս արաբների, և կնպաստեր Իրանի գերակայության հաստատմանը տարածաշրջանում:

Պաշտպանելով Իրաքին և հակադրվելով Իրանին՝ Եգիպտոսը միաժամանակ ձգտում էր դուրս գալ այն քաղաքական մեկուսացումից, որի մեջ հայտնվել էր Քեմալ Դևիդի համաձայնագրի ստորագրումից հետո, վերադառնալ արաբական միասնության շարքերը և կրկին ստանձնել առաջատար արաբական երկրի դերը:

Վերջին շրջանում, մանավանդ իրանա-իրաքյան պատերազմի ավարտից հետո, իրանա-եգիպտական հարաբերություններում նշմարվեց որոշ մեղմացում: Երկուստեք դրսևորվում են միջպետական հարաբերությունները նորմալացնելու միտումներ: Այդ ուղղությամբ որոշակի դեր է կատարում Սիրիան, որը երկու երկրների հետ պահպանում է լավ հարաբերություններ:

Իրանա-եգիպտական հարաբերությունների կարգավորումը կարող է դրականորեն անդրադառնալ մերձավորարևելյան տարածաշրջանում քաղաքական մթնոլորտի բարելավման և իրադրության կայունացման վրա:

2. ՍՈՒՆՆԻ-ՇԻԱ ԴԻՄԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրանա-արաբական հարաբերությունների վրա իր կնիքը դրեց ավանդական սուննի-շիա հակամարտության սինդրոմը: Իսլամի այդ երկու ուղղությունների առկայությունը մշտապես հակասությունների և հակամարտությունների աղբյուր է հանդիսացել և պատմական տարբեր դարաշրջաններում տարբեր ձևով դրսևորվել: Այդ հարցը կրկին ջրի երես դուրս եկավ իրանական հեղափոխությունից հետո: Հայտնի է, որ Իրանում մեծամասնություն են կազմում շիաները: Իսլամական հեղափոխությունը և Իրանի վերածվելը իսլամական հանրապետության ընկալվեց որպես շիիզմի հաղթարշավ, որն առաջ բերեց արաբական երկրներում բնակվող շիաների խանդավառությունը: Նրանք հպարտ էին իսլամի շիա ուղղությամբ պատկանելու

համար և կարծում էին, որ հասել է իրենց աստեղային ժամը: Նրանք իրենց աշխատատեղերում, բնակարաններում և շիաներով բնակեցված թաղերում ու փողոցներում հրապարակայնորեն այաթուլլահ խոմենյինի նկարներն էին փակցնում:

Սակայն այլ դիրք գրավեցին արաբական երկրների կառավարությունները, այդ թվում և Պարսից ծոցի միապետները: Նրանք իրանական հեղափոխության, նրա հռչակած սկզբունքների և Իրանի արտաքին քաղաքականության մեջ մեծ վտանգ էին տեսնում իրենց գոյության համար: Նրանց առանձնապես անհանգստացնում էր իրանական հեղափոխության ունիվերսալության տեսադրույթը, որը հռչակվեց նրա առաջնորդների կողմից և դրա հետ կապված՝ այդ հեղափոխության արտահանության թեզը, որը յուրահատուկ ձևով իր արտահայտությունը գտավ Իրանի նոր սահմանադրության մեջ: Նրա 154-րդ հոդվածում ասվում էր, որ Իրանը «կալաշտպանի թույլերի պայքարն ընդդեմ ամբարտավանության՝ աշխարհի որ մասում էլ որ լինի»:

Ի՞նչն էր անհանգստացնում արաբական երկրներին, որը բավարար չափով հաշվի չառավ Իրանի ղեկավարությունը:

Առաջին՝ նրանք սուննի-շիա հակամարտությունը տվյալ դեպքում չէին դիտում որպես պայքար միևնույն կրոնի երկու ուղղությունների միջև, այլ դիտում էին որպես մի միջոց, որով Իրանը փորձում էր տարածել իր ազդեցությունը և ամրապնդել իր քաղաքական դիրքերը՝ օգտագործելով արաբական աշխարհի շիաներին: Այդ վտանգը հատկապես ուժեղ էին զգում Բուվեյթը, Կատարը, Բահրեյնը, Օմանը և Արաբական Միացյալ Էմիրությունները, որոնք ի վիճակի չէին սեփական ուժերով որևէ կերպ դիմագրավել Իրանին:

Երկրորդ՝ հասարակության վերակառուցման իրանական մոդելը խարսխվում էր հանրապետական վարչակարգի հաստատման սկզբունքի վրա: Հասկանալի է, որ Սաուդյան Արաբիան, Հորդանանը և Պարսից ծոցի հինգ միապետությունները չէին կարող ընդունել հանրապետական վարչակարգը և թշնամական դիրք գրավեցին այդ գաղափարի ջատագով Իրանի նկատմամբ:

Երրորդ՝ հասարակության վերակառուցման իրանական մոդելի մյուս կարևոր սկզբունքը իսլամական աստվածապետություն ստեղծելն էր: Այս սկզբունքը ևս ընդունելի չէր արաբական երկրների ճնշող մեծամասնության համար:

Պետք է նկատի ունենալ մի կարևոր հանգամանք ևս: Իրանի քաղաքա-

կան և հոգևոր առաջնորդները իսլամի գաղափարները հակադրում էին արաբական մացիոնալիզմին՝ նախապատվությունը տալով առաջինին: Այդ հարցում Իրանի Իսլամական Հանրապետության առաջին պրեզիդենտ Բանի Սադրը մույնիսկ այնքան հեռու գնաց, որ արաբական մացիոնալիզմը համարեց սիոնիզմի մի տարատեսակ: Արաբները այդ մեղադրանքն ընդունեցին որպես ազգային վիրավորանք:

Արաբական ղեկավարները և սուննի առաջնորդները իրենց հերթին Իրանի քաղաքականությունը բնութագրեցին որպես իսլամի ապաարաքականացման փորձ, մուսուլմանական կենտրոնը իր բնօրրանից՝ արաբական աշխարհից, մասնավորապես Արաբական քերակղզուց դեպի արևելք տեղաշարժելու միտում, որի անմիջական քաղաքական հետևանքներից մեկը լինելու էր արաբական երկրների նշանակության նվազում և Իրանի դերի բարձրացում:

3. ԻՐԱՆԱՍԱՌԻԴԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ ԵՎ ԱՌՃԱԿԱՏՈՒՄԸ

Խիստ բարդ ընթացք ստացավ հարաբերությունների զարգացումը Իրանի և Սաուդյան Արաբիայի միջև, և դա բնական էր: Սաուդյան Արաբիայում են գտնվում իսլամական աշխարհի երկու կարևոր հոգևոր կենտրոնները և սրբավայրերը՝ Մեքքան և Մադինան, որոնք հավասարապես ընդունելի ու պաշտելի են աշխարհի բոլոր մուսուլմանների՝ թե՛ սուննիների և թե՛ շիաների համար, որոնք, սակայն, միևնույն ժամանակ սուննիզմի կենտրոններն են: Սաուդյան Արաբիան հաշտ աչքով չէր նայում իրանական հեղափոխության ազդեցության տակ շիիզմի ալիքի բարձրացմանը և ուժեղացմանը, մասնավաճ որ այն զուգակցվում էր միապետական կարգերի տապալման և հանրապետական կարգերի հաստատման հետ: Դա խիստ մտահոգում էր Սաուդյան կառավարող ընտանիքին:

Իրանա-սաուդական լարվածությունը 1987 թ. վերածվեց բացահայտ քախտմների իրանական ուխտագնացների և սաուդյան ոստիկանության միջև Մեքքա հաջի ուխտագնացության ժամանակ: Սպանվեցին բազմաթիվ ուխտագնացներ, ինչպես նաև ոստիկաններ: Սաուդյան կողմը իրանական ուխտագնացների դեմ կիրառված քայլերը բացատրում էր նրանով, որ վերջիններս Մեքքա ուխտի գնալու հնարավորությունը օգտագործել էին քաղա-

քական նպատակների համար, ցույցեր էին կազմակերպել և զբաղվել հակասատուական քարոզչությամբ:

Այդ աղյուծակի իրադարձությունները ծանր տպավորություն թողեցին ամբողջ մոսկովմանական աշխարհում և տարածայնություններ առաջացրին մոսկովմանների միջև: Արաբ սուննիները և կառավարությունները հանդես եկան Սաուդյան Արաբիայի, իսկ շիաները՝ Իրանի պաշտպանությամբ:

Այդ իրադարձությունների թարմ տպավորության տակ Իրանն առաջ քաշեց Սաուդյան Արաբիայում գտնվող իսլամական սրբավայրերը իսլամական միջազգային իշխանության կամ ուժերի հսկողության տակ դնելու հարցը՝ զրկելով Սաուդյան Արաբիային նրանց նկատմամբ որևէ իրավունքից: Սաուդյան Արաբիան կտրուկ կերպով մերժեց այդ անբանական առաջարկությունը՝ համարելով դա ռոնձգություն իր սուլեթեն իրավունքների նկատմամբ: 1987 թ. Ամանում գումարված արաբական երկրների զագաթնաժողովը լիովին պաշտպանեց Սաուդյան Արաբիային և ընդունեց հատուկ որոշում, որտեղ ասված էր, որ միայն նրան է պատկանում Մեքքա կատարվող ուխտագնացության կազմակերպման և դրա հետ կապված կարգուկանոնի պահպանման իրավունքը, և նրա տարածքում գտնվող սրբավայրերը պետք է գտնվեն բացառապես սաուդյան իշխանությունների իրավասության ներքո:

Սաուդյան Արաբիայի, ինչպես նաև Պարսից ծոցի մյուս միապետությունների հետ Իրանի հարաբերությունների սրմանը նպաստում էր նաև այն հանգամանքը, որ իրանա-իրաքյան պատերազմի ընթացքում նրանք՝ արաբական այդ պետությունները, քաղաքական աջակցություն և ֆինանսական լայն օգնություն էին ցույց տալիս Իրաքին:

Ի վերջո, 1988 թ. մայիսին Սաուդյան Արաբիան խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իրանի հետ:

Սակայն պետք է նշել, որ չնայած Սաուդյան Արաբիայի ազդեցությանը Պարսից ծոցի արաբական երկրների վրա և նրա առաջատար դերին՝ Պարսից ծոցի երկրների համագործակցության խորհրդում, որի մեջ Սաուդյան Արաբիայի հետ միասին մտնում են նաև Քուվեյթը, Բահրեյնը, Կատարը, Օմանը և Արաբական Միացյալ Էմիրությունները, նրանցից և ոչ մեկը չէտեսեց Սաուդյան Արաբիայի օրինակին և չխզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իրանի հետ: Սակայն նրանք, չնայած Իրանի դժգոհությանը, չդադարեցրին նաև իրենց օգնությունը Իրաքին: Ստացվեց այնպես, որ երկու կողմերն էլ լեռնայն հաշտվեցին մոր ստատուս քվոյի հետ:

4. ԻՐԱՆԱ-ԻՐԱՔՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Իրանա-իրաքյան հարաբերությունները շահի տապալումից և իսլամական հանրապետության հռչակումից հետո ընդունեցին դրամատիկ բնույթ և, ի վերջո, երկու հարևան երկրները մերգրավվեցին երկարատև ու արյունալի պատերազմի մեջ, որը շատ ծանր մատեց մրանց վրա:

Պատերազմի պատճառներից մեկը Իրանի և Իրաքի միջև վաղուց ի վեր գոյություն ունեցող տարածքային վեճն էր՝ կապված Շատ ալ Արաբի հետ:

1975 թ. Ալժիրում Իրանի շահ Մուհամմադ Պահլավին և Իրաքի վիցեպրեզիդենտ Սադամ Հուսեյնը այդ վեճը լուծելու վերաբերյալ ստորագրեցին համապատասխան համաձայնագիր: Կողմերը պայմանավորվեցին, որ իրանա-իրաքյան սահմանն անցնելու է ոչ թե Շատ ալ Արաբի ձախ ափով, որով հաստատվում էր Իրաքի սուվերենությունը գետի ամբողջ ջրային տարածքի վրա, այլ գետի տալվեյզով, այսինքն՝ գետի նավարկելի մասի մեջտեղով: Իրաքի այդ զիջման դիմաց Իրանը պարտավորվեց դադարեցնել օգնությունը Իրաքի ապստամբ քրդերին, որոնց ղեկավարում էր Մուսթաֆա Բարզանին, և որոշ տարածքային շտկումներ կատարել հօգուտ Իրաքի:

Պայմանագրի ստորագրումից հետո սահմանը երկու պետությունների միջև հաստատվեց տալվեյզով, իսկ շահը դադարեցրեց օգնությունը իրաքյան քրդերին, որը հնարավորություն տվեց Իրաքի կառավարությանը՝ արագորեն ջախջախել քրդական ապստամբությունը:

Սակայն շահի տապալումից և իրանական հեղափոխությունից հետո՝ 1979 թ., Իրաքի կառավարությունը միակողմանիորեն չեղյալ հայտարարեց 1975 թ. պայմանագիրը՝ պատճառաբանելով, թե իրանական կողմը ամբողջական կերպով չի կատարել իր ստանձնած պարտավորությունները՝ հատկապես տարածքային շտկումների հարցում: Եվ նա իրանա-իրաքյան պետական սահմանը վերահաստատեց մինչև 1975 թ. ստորագրած համաձայնագրի դրությամբ:

Իրանը չճանաչեց Իրաքի կառավարության այդ քայլը և այն համարեց անօրինական:

Երկրորդ պատճառը իրանական հեղափոխության սկզբունքներն էին, այդ հեղափոխությունն արտահանելու Իրանի ձգտումները և շիիզմի ալիքի քարծրացումը, որն առաջացրեց Իրաքի բաասական ղեկավարության և

արդեն պրեզիդենտ դարձած Սադան Հուսեյնի խոր մտահոգությունը, եթե ոչ տագնապը՝ դրա մեջ տեսնելով մահացու վտանգ բաասական վարչակարգին:

Հայտնի է, որ Իրաքի բնակչության մեծամասնությունը դավանում է շիիզմ, իսկ ղեկավարությունը գտնվում է սուննիների ձեռքում, որոնք դավանական առումով կազմում են փոքրամասնություն: Իրաքը դիտվում էր առաջին և ամենահարմար երկիրը իրանական իսլամական հեղափոխության արտահանման տեսանկյունից: Իսկ դա նշանակում էր Իրաքի բաասական վարչակարգի վերացում և իսլամական հանրապետության ստեղծում: Դա կլիներ մի նոր աստվածապետություն՝ Իրաքում Արաբական վերածննդի սոցիալիստական կուսակցության կողմից հաստատված աշխարհիկ վարչակարգի փոխարեն: Իրանի նոր ղեկավարները չէին թաքցնում իրենց ատելությունը Իրաքի բաասական, այսպես կոչված, սոցիալիստական վարչակարգի և նրա միահեծան առաջնորդ Սադան Հուսեյնի նկատմամբ:

Եվ երրորդ՝ որոշակի դեր խաղաց նաև անձնական գործոնը, թեև ոչ այնպես վճռականորեն, ինչպես վերոնշյալ երկու գործոնները: Մենք նկատի ունենք հետևյալ պարագան:

Շահի և նրա վարչակարգի նկատմամբ անհաշտ ընդդիմության մեջ գտնվող այաթոլլահ Խոմեյնին 1965 թ. հարկադրված էր հեռանալ Իրանից և քաղաքական ապաստան գտնել Իրաքում, որի տարածքում են գտնվում շիաների կարևոր սրբավայրերը, ինչպես Նաջաֆը, Քերբելան և այլն: Խոմեյնին հաստատվեց Նաջաֆում, որտեղից նա ղեկավարում էր հակաշահական պայքարը Իրանում:

Իրաքի կառավարությունը սկզբնական շրջանում բարյացակամորեն էր վերաբերվում Խոմեյնիի գործունեությանը, քանի որ 1960–70-ական թվականներին իրանա–իրաքյան հարաբերությունները լարված էին: Սակայն 1975 թ. իրանա–իրաքյան պայմանագրի ստորագրումից հետո այդ լարվածությունը թուլացավ, գոնե արտաքինապես, և Իրաքի կառավարությունն աստիճանաբար իր վերաբերմունքը Խոմեյնիի նկատմամբ փոխեց դեպի վատը: Ի վերջո, իմամ Խոմեյնին 1978 թ. հոկտեմբերին հարկադրված էր հեռանալ Իրաքից և տարագրել Ֆրանսիա:

Խոմեյնին դա երբեք չներեց Սադան Հուսեյնին:

Այս բոլոր հանգամանքները հանգեցրին պատերազմի՝ երկու երկրների միջև:

Իրանա-իրաքյան պատերազմը սկսվեց 1980 թ. սեպտեմբերի 22-ին, երբ իրաքյան բանակը, որը հիմնականում զինված էր խորհրդային զենքով և վարժեցված խորհրդային ռազմական մասնագետների կողմից, անցավ հարձակման և ներխուժեց Իրանի տարածքը, թեև որոշ մասնագետներ գտնում են, որ Իրաքի այդ քայլը հարկադրական էր և հրահրված էր Իրանի կողմից: Իրաքի նպատակն էր կանխել իրանական իսլամական հեղափոխության տարածումը և պահպանել երկրում գոյություն ունեցող վարչակարգը: Եվ քանի որ շահի անկումից հետո որոշ ժամանակ տիրում էր խառնաշփոթ վիճակ, որը համակել էր մահաբանակը, Իրաքը հույս ուներ ջախջախիչ հարված հասցնել իրանական հեղափոխությանը:

Իրաքը հավատացած էր, որ Իրանի դեմ պատերազմ սկսելով՝ մահաբանակը կհամարաբանական առաքելություն՝ վերացնում է արաբական երկրների գլխին կախված իրանական վտանգը և կանխում Իրանի դիրքերի ամրապնդումը, հատկապես Պարսից ծոցի շրջանում: Ելնելով դրանից՝ Իրաքի ղեկավարությունն ակնկալում էր արաբական մյուս պետությունների աջակցությունը: Եվ, իրոք, բացառությամբ Սիրիայի՝ արաբական երկրները համդես եկան ի պաշտպանություն Իրաքի: Նրանք Իրաքին ցույց տվեցին վիթխարի ֆինանսական և նյութական օգնություն ու ապահովեցին նրան քաղաքական աջակցություն, թեև ոչ այն չափով և աստիճանի, որքան սպասում էր Իրաքը: Համենայն դեպս, արաբական ոչ մի պետություն պատերազմ չհայտարարեց Իրանին:

Պատերազմի սկզբնական փուլում՝ 1980-1981 թթ., հաջողությունն ուղեկցում էր իրաքյան բանակին, որը, ներխուժելով Իրան, բավականին խորացավ երկրի խորքը և գրավեց զգալի տարածքներ: Սակայն Իրանը կարողացավ բարդ պայմաններում ոտքի կանգնեցնել իր ռազմական ուժերը, որոնք 1981 թ. կասեցրին իրաքյան զորքերի առաջխաղացումը և, անցնելով հակահարձակման, իրաքյան զորքերին դուրս մղեցին Իրանից, ապա մահաբանակն աջակցությամբ զործողությունները տեղափոխեցին Իրաքի տարածք: 1982 թ. մարտերն արդեն ընթանում էին Իրաքի տարածքում: Իրանական զորքերը գրավեցին մի շարք բնակավայրեր, իսկ 1986 թ. մահաբանակը նախաձեռնեց, որը կարևոր ռազմավարական կենտրոն էր Շատ ալ Արաբի գետաբերանում, և ընդհուպ մոտեցան Քուվեյթի սահմաններին:

1980-ական թվականների կեսերից պարզ դարձավ, որ ոչ մի կողմն էլ ի վիճակի չէ հասնելու վճռական և վերջնական հաղթանակի: Պատերազմն

ընդունեց դիրքային բնույթ, և երկու կողմն էլ արյունաքամ էր լինում՝ կրելով մարդկային և նյութական հսկայական կորուստներ:

Պատերազմը դադարեցնելու միջնորդական դերով հանդես եկան Ալժիրը, Թուրքիան, Ճապոնիան և այլ երկրներ, բայց ապարդյուն: Իրաքը, որի մարդկային և նյութական ռեսուրսներն ավելի սահմանափակ էին, քան Իրանինը, համաձայն էր կրակի դադարեցմանը, բայց Իրանը գրավել էր շատ կոշտ դիրք և փորձում էր թելադրել իր պայմանները: Նա պահանջում էր, որ Իրաքն ընդուներ իր մեղավորությունը պատերազմը սկսելու հարցում և պատժվեր, վճարեր մեծ ռազմատուգանք և վերացվեր Սադամ Հուսեյնի գլխավորած բաասական վարչակարգը Իրաքում: Այդ պայմանների ընդունման դեպքում Իրանը պատրաստ էր բանակցություններ սկսել պատերազմի ավարտի վերաբերյալ:

Սադամ Հուսեյնը մերժեց իրանական պայմանները: Պատերազմը շարունակվեց, որը տարածվեց Պարսից ծոցի շրջանում, երբ սկսվեց, այսպես կոչված, «տանկերային պատերազմը»: Իրանի, Իրաքի և արաբական մյուս նավթարդյունահանող երկրների համար նավթի արտահանման գլխավոր ուղին Պարսից ծոցն էր, իսկ նավթի վաճառքից ստացվող դոլարները՝ պատերազմը ֆինանսավորելու գլխավոր աղբյուրը: Իրանը և Իրաքը սկսեցին ռմբակոծել Պարսից ծոցից դուրս եկող տանկերները, իսկ Իրանը 1986 թ. ապրիլից սկսեց Պարսից ծոցի ջրերը: Այդ բոլորի հետևանքով խորտակվեցին և վնասվեցին բազմաթիվ նավեր: «**Լեյդ**» նավային ապահովագրական ընկերության տվյալներով՝ մինչև 1987 թ. հարձակման էր ենթարկվել 333 նավ:

«Տանկերային պատերազմի» մեջ ներգրավվեց նաև ԱՄՆ-ը: Պրեզիդենտ Ռեյգանը 1987 թ. մարտի 7-ի որոշմամբ բավարարեց Քուվեյթի կառավարության խնդրանքը՝ տասնմեկ քուվեյթյան նավեր դնել ԱՄՆ-ի դրոշի ներքո, պաշտպանել դրանք և ապահովել դրանց նավարկությունը: Հետագայում ԱՄՆ-ը իր պաշտպանության տակ վերցրեց նաև չեզոք երկրների նավերը: Ռեյգանը, պատասխանելով նրանց, ովքեր իրեն մեղադրում էին «կոլբոյական քաղաքականության մեջ», 1987 թ. սեպտեմբերի 24-ին հայտարարեց. «Իրանի քաղաքականությունը սպառնալիք է ստեղծում, որը կարող է ընդհատել նավարկության ազատությունը և նավթի ազատ արտահոսքը ծոցից»: Նա գտնում էր, որ չի կարելի թույլ տալ որևէ պետության՝ փակելու Հորմուզի նեղուցը:

Պարսից ծոցի շրջանում ամերիկյան ռազմանավերի, ինքնաթիռների և

ուղղաթիռների հայտնվելուց հետո տեղի ունեցան ընդհարումներ նրանց և իրանական ուժերի միջև:

Ամերիկյան միջամտությունն ավելի շիկացրեց իրադրությունը:

Ստեղծված պայմաններում իր գործունեությունն ակտիվացրեց Միավորված ազգերի կազմակերպությունը: 1987 թ. հուլիսի 20-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը միաձայն ընդունեց №598 բանաձևը կրակը դադարեցնելու վերաբերյալ: Իրաքն անհապաղ արտահայտեց իր պատրաստակամությունը՝ կատարելու Անվտանգության խորհրդի որոշումը, մինչդեռ Իրանը գրավեց ժխտական դիրք: Պահանջվեց արյունալի պատերազմի ևս մեկ տարի, որպեսզի վերջապես բոլոր կողմերն էլ համոզվեին, որ անիմաստ էր պատերազմի հետագա շարունակությունը:

Այդ ընթացքում փոփոխություն տեղի ունեցավ Իրանի դիրքորոշման մեջ, որի հետևանքով դրանք բացվեցին կրակը դադարեցնելու վերաբերյալ համաձայնության առջև: 1988 թ. հուլիսի 18-ին Իրանը և Իրաքը հայտնեցին իրենց համաձայնությունը ՄԱԿ-ի №598 բանաձևին, որի հիման վրա հաստատվեց հրադադար:

Մոտ ութ տարի տևած պատերազմն ավարտվեց: Երկու կողմերն էլ պահպանեցին իրենց տարածքային ամբողջականությունը: Սակայն նրանք չհասան իրենց առջև դրված քաղաքական նպատակների իրագործմանը: Իրաքին չհաջողվեց ճզմել իրանական հեղափոխությունը և բուլացնել Իրանի դիրքերը տարածաշրջանում:

Իրանին չհաջողվեց հասնել Սադամ Հուսեյնի և Իրաքում հաստատված բաասական վարչակարգի տապալմանը: Իրաքը նրա քիկույնքում կանգնած արաբական պետությունների օգնությամբ կարողացավ դիմակայել ավելի հզոր Իրանին և ամրապնդել իր դիրքերը արաբական աշխարհում:

Մերձավոր Արևելքը դեռ ուշքի չէր եկել իրանա-իրաքյան պատերազմից, երբ բացվեց պայքարի մի նոր ճակատ: 1990 թ. օգոստոսին Իրաքը ներխուժեց Քուվեյթ, կայծակնային արագությամբ բռնակցեց այն և հայտարարեց իր 19-րդ նահանգը: Աշխարհը շճմեց Սադամ Հուսեյնի այդ անսպասելի քայլից:

Իրաքի ագրեսիան հարևան «եղբայր» պետության դեմ նոր փորձության ենթարկեց իրանա-իրաքյան հարաբերությունները: Քուվեյթի օկուպացիան և Իրաքի անբաբույց մտադրությունը՝ նման քայլերի դիմել նաև Պարսից ծոցի մյուս պետություններին նկատմամբ, ուղղակիորեն շոշա-

փում էին Իրանի շահերը, քանի որ մա կարող էր փոխել իրադրությունը հօգուտ Իրաքի և սպառնալիք ստեղծել Իրանի անվտանգությանը: Իրանը դատապարտեց Իրաքի ագրեսիան Քուվեյթի դեմ և պահանջեց իրաքյան զորքերի դուրսբերումը այդ երկրից: Իրանը պաշտպանեց ՄԱԿ-ի որոշումները, որոնք ուղղված էին Քուվեյթի անկախության վերականգնմանը:

Սակայն Իրանը ցուցաբերեց որոշակի զգուշավորություն և չմասնակցեց Իրաքի դեմ 1991 թ. փետրվարին սկսված պատերազմական գործողություններին, որը գլխավորում էր ԱՄՆ-ը: Իրանը միաժամանակ հերքեց նրան վերագրվող մտադրությունները Իրաքը մասնատելու և նրա հարավային շրջանները բռնակցելու վերաբերյալ:

Ի վերջո, Իրաքը պարտվեց և իր զորքերը հարկադրաբար դուրս բերեց Քուվեյթից, որը գոհումակությամբ ընդունվեց Իրանում:

Սակայն իրանա-իրաքյան հարաբերությունները դեռևս վերջնականապես չեն կարգավորվել: Դրանք շարունակում են խարսխվել զինադադարի խախտուտ հիմքի վրա:

5. ԻՐԱՆԱ-ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՄԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրանա-արաբական հարաբերությունների լարվածության ընդհանուր ֆոնի վրա բացառություն են կազմում իրանա-սիրիական հարաբերությունները, որոնք Իրանում տեղի ունեցած հեղափոխության առաջին օրվանից ընդունեցին բարեկամական բնույթ և, ըստ էության, այդպիսին մնացին 80-ական թվականների ողջ ընթացքում և 90-ականների սկզբներին: Դա ունի իր պատճառները:

Այդ շրջանում Սիրիան գտնվում էր ծանր դրության մեջ, և Իրանում շիա հոգևորականության իշխանության գլուխ գալը, Սիրիայի ղեկավարությունը, մասնավորապես նրա պրեզիդենտ Հաֆիզ Ասադը, ընկալեցին որպես քաղաքական ասպարեզում մոր հնարավոր դաշնակցի հանդես գալ:

Սիրիայում պետական, քաղաքական, ռազմական, ինչպես նաև կառավարող բաաս կուսակցության մեջ առաջատար դիրքեր են զբաղում ալավիները, թեև նրանք փոքրամասնություն են կազմում Սիրիայում և առաջացնում սուննի մեծամասնության որոշակի դժգոհությունը: Սուննիների որոշ

շրջանակներում անգամ կասկածի տակ էին վերցնում ալալիների լիարժեք մուսուլման լինելը:

Սակայն դեռևս 1973 թ. Լիբանանի շիաների հոգևոր առաջնորդ, ծագումով իրանցի և մուսուլմանական աշխարհում մեծ հեղինակություն վայելող իմամ Մուսա Սադրը հատուկ ֆետվայով (հրովարտակով) հաստատեց ալալիների իսկական մուսուլման լինելը, որոնք կազմում են շիաների հարազատ մասը:

Իրանում շիա հոգևորականության կողմից իշխանությունն իր ձեռքը վերցնելուց հետո Սիրիայի պրեզիդենտ Հաֆիզ Ասադը և ալալիները կարող էին ակնկալել Իրանի օգնությունը և որոշ հարցերում ապավինել նրան: Դրա կարիքը Սիրիայի ալալի ղեկավարությունը զգում էր սուննի ֆունդամենտալիստների դեմ մղվող պայքարում, որ ծավալվել էր Սիրիայում 70-ական թվականների վերջերին և 80-ականների սկզբներին: Եվ, իրոք, սիրիական ղեկավարությունը համապատասխան աջակցություն ստացավ իմամ Խոմեյնիից:

Լարված հարաբերություններ գոյություն ունեին Սիրիայի և Իրաքի միջև: Եվ Իրաքին դիմակայելու իր քաղաքականության մեջ Սիրիան ի դեմս Իրանի գտավ նոր դաշնակից: Իսկ Իրանի համար Սիրիան իր հերթին հանդիսանում էր ընդունելի պարտնյոր Իրաքի դեմ մղվող պայքարում:

Սիրիայի օժանդակությամբ Իրանին հաջողվեց ներթափանցել Լիբանան, սատար կանգնել Լիբանանի շիաներին՝ նրանց ցույց տալով ֆինանսական, նյութական, անգամ ռազմական օգնություն: Իրանի օգնությամբ Լիբանանում ստեղծվեց Հիդրոլիսի՝ Աստծո կուսակցությունը և մինչև օրս ամեն կերպ նպաստում է նրա գործունեության ծավալմանը: Դա հիմք է տվել որոշ հետազոտողների՝ այն տեսակետն արտահայտելու, որ Իրանից շիական հեղափոխության արտահանման թերևս ամենամալաստավոր դաշտը Լիբանանն է:

Եվ, վերջապես, Իրանի և Սիրիայի շահերը համընկնում են մաս Իսրայելի հարցում, որը նույնպես նպաստեց երկու պետությունների մերձեցմանը:

Իրանը հեղափոխությունից հետո հրաժարվեց Իսրայելի հետ շահի բարեկամական քաղաքականությունից, դատապարտեց, ինչպես արդեն նշվել է, Քեմալ Դևիդի համաձայնագիրը: Իսկ 1979 թ. փետրվարի 18-ին Իրանը խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իսրայելի հետ, դադարեցրեց նրան նավթի մատակարարումը, ճանաչեց Պաղեստինի ազատագրու-

թյան կազմակերպությունը (ՊԱԿ)՝ Յասիր Արաֆաթի գլխավորությամբ՝ որպես Պաղեստինի արաբ ժողովրդի միակ ներկայացուցիչ, թույլատրեց Թեհրանում հիմնել ՊԱԿ –ի մշտական ներկայացուցչություն՝ նրան տրամադրելով Իսրայելի մայսկին դեսպանատան շենքը: 1979 թ. փետրվարի 17–ին Յասիր Արաֆաթը Թեհրանում համդիպեց իմամ Խոմենյինի հետ:

Իրանի կառավարության այդ քայլերը մեծ գոհունակությամբ ընդունվեցին Դամասկոսում՝ համարելով դրանք Մերձավոր Արևելքում Սիրիայի ազգային շահերին համապատասխանող քայլեր:

Սիրիայում գտնում էին, որ եթե Քեմալ Դևիդի համաձայնագրի հետևանքով Եգիպտոսը դուրս եկավ պայքարից, որը թուլացրեց արաբների դիրքերը իրանական հեղափոխության շնորհիվ, որը բնամական դիրք գրավեց Իսրայելի նկատմամբ և իր աջակցությունը խոստացավ Պաղեստինի դիմադրական շարժմանը, արաբները հնարավորություն ստացան ձեռք բերել մի նոր դաշնակից, որն ի վիճակի էր փակելու Եգիպտոսի պայքարից դուրս գալու հետևանքով առաջացած վակուումը:

Հեղափոխությունից հետո Հաֆիզ Ասադը շնորհավորական ջերմ հեռագիր ուղարկեց իմամ Խոմենյինի և նրան իր նախարարներից մեկի միջոցով ընծայեց մի գեղազարդ Կորան: Շնորհակալությամբ ընդունելով այդ ընծան և համբուրելով մուսուլմանների սուրբ գիրքը՝ Խոմենյին երախտագիտությամբ հիշեց, որ Սիրիան այն երկիրն էր, որը նրան քաղաքական ապաստան առաջարկեց, երբ նա 1978 թ. հոկտեմբերին արտաքսվեց Իրաքից:

Իրանա–սիրիական հարաբերությունների համար կարևոր նշանակություն ունեցավ Սիրիայի արտաքին գործերի նախարար Աբդել Հալիմ Խադդամի պաշտոնական այցը Թեհրան, որը կայացավ 1979 թ. օգոստոսին: Թեհրան իր այցի ժամանակ նա հրապարակայնորեն ընդունեց Իրանի իսլամական հեղափոխության կարևոր հիմնադրույթներից մեկը՝ հայտարարելով, որ իրանական հեղափոխությունը մեր ժամանակակից պատմության ամենակարևոր իրադարձությունն է:

Իրանի և Սիրիայի միջև պետական հարաբերությունները դրվեցին ամուր ու բարեկամական հիմքերի վրա, և զարգացավ համագործակցությունը նրանց միջև տնտեսության, ֆինանսների, առևտրի և այլ բնագավառներում:

Երբ Իրաքը հարձակվեց Իրանի վրա, և սկսվեց իրանա–իրաքյան պատերազմը, Սիրիան դատապարտեց Սադամ Հուսեյնի այդ քայլը և պաշտպանեց Իրանին: Սիրիայի այդ դիրքորոշումը մնաց անփոփոխ պատերազ-

մի ամբողջ ութ տարիների ընթացքում: Սիրիայի դիրքորոշումը բացատրվում էր ինչպես մինչ այդ գոյություն ունեցող սիրիա-իրաքյան հակասություններով, այնպես էլ նոր հանգամանքներով: Սիրիան գտնում էր, որ արաբների թշնամին ոչ թե Իրանն է, որը պաշտպանում է պաղեստինցիների պայքարը, այլ Իսրայելը, որի դեմ պետք է համախմբվեն արաբները: Այդ պատճառով էլ Հաֆիզ Ասադը Իրաքի պատերազմը Իրանի դեմ հայտարարեց «սխալ պատերազմ սխալ թշնամու դեմ՝ սխալ ժամանակ սկսված»:

Իրանին պաշտպանելը Հաֆիզ Ասադը բացատրում էր նաև նրանով, որ Իրանի ղեկավարությունը նրան տվել էր հաստատուն երաշխիքներ առ այն, որ նա չի ձգտում տարածքային ձեռքբերումների՝ ի հաշիվ արաբների, և պատրաստ է հարգել հարևան արաբական պետությունների տարածքային ամբողջականությունը: Ելնելով դրանից՝ Սիրիան փորձեց Սաուդյան Արաբիայի և Հորդանանի միջոցով ճնշում գործադրել Սադամ Հուսեյնի վրա, որպեսզի նա դադարեցնի պատերազմական գործողությունները, սակայն որևէ դրական արդյունքի չհասավ:

Այնուհետև Սիրիան (ինչպես նաև Ալժիրը և Լիբիան) ստացավ խորհրդային կառավարության համաձայնությունը Իրանին զենք վաճառելու վերաբերյալ: 1981 թ. օդային կայուն կապ հաստատվեց Թեհրանի և Դամասկոսի միջև:

Իրանա-սիրիական հարաբերությունների զարգացման հետագա արդյունքն այն եղավ, որ իրանական կամավորները սկսեցին Սիրիայի տարածքով անցնել Լիբանան, որտեղ նրանք պատերազմում էին Իսրայելի և նրա համախոհների դեմ: Դա հիմք տվեց ասելու, որ ձևավորվել է Թեհրան-Դամասկոս-Լիբանան շիաներ առանցքը:

Ի պատասխան Սիրիայի իրանամետ դիրքորոշման և մերձեցման՝ 1980 թ. Բաղդադում տեղի ունեցավ հարձակում սիրիական դեսպանատան վրա, իսկ հոկտեմբերի 12-ին Իրաքը խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Սիրիայի հետ: Դա ստիպեց Սիրիային ավելի մերձեցնալ Իրանին: 1982 թ. Սիրիան փակեց իր սահմանները Իրաքի հետ և իր տարածքով անցնող իրաքյան մավթամուղերը: Դրանից հետո Հաֆիզ Ասադը Իրանի հետ կնքեց լայնածավալ առևտրական պայմանագիր, որով Իրանը Սիրիային արտոնյալ պայմաններով մավթ և մավթամթերքներ էր մատակարարում: 1984 թ. մայիսի 23-ին Իրանի մեջլիսը հավանություն տվեց Սիրիային մավթ վաճառելու և մատակարարելու համաձայնագրին,

ինչպես նաև Իրանին Սիրիայի 1 մլրդ դոլարի պարտքը մարելու մասին օրինագծին:

Իրանա-սիրիական հարաբերությունների հետագա զարգացման և խորացման վրա բարերար ազդեցություն ունեցան երկու պետությունների դեկավարների կանոնավոր փոխալսյցությունները, որոնց ընթացքում քննարկվում և համաձայնեցվում են նրանց քաղաքական քայլերը, մշակվում և ստորագրվում զանազան համաձայնագրեր և այլն:

Իրանա-սիրիական հարաբերությունները ընդհանուր առմամբ կարելի է բնութագրել որպես բարեկամական և կառուցողական, որոնք ծառայում են ոչ միայն երկու երկրների կենսական շահերին, այլև մերձավորարևելյան տարածաշրջանում քաղաքական կայունության հաստատմանը:

ԳԼՈՒԽ III. ԻՐԱՆԱ-ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. ԿԱՐԾԵՑՅԱԼ ԱՆԴՈՐՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄՆ-ը թեև աշխարհագրական առումով չի պատկանում Մերձավոր Արևելքին, սակայն այնքան է մխրճված տարածաշրջանի քաղաքական, տնտեսական և ռազմաստրատեգիական խնդիրների մեջ, ունի այնպիսի մեծ կշիռ և ազդեցություն տարածաշրջանի քաղաքական եղանակի ձևավորման վրա, որ անհնար է ճիշտ պատկերացում կազմել տարածաշրջանի հիմնախնդիրների և Իրանի դերի մասին՝ առանց անդրադառնալու ԱՄՆ-ի հետ Իրանի հարաբերություններին:

ԱՄՆ-ի համար մեծ կորուստ էր շահի տապալումը, որով փլվեց նրա մերձավորարևելյան քաղաքականության հուսալի հենասյուներից մեկը: Ուստի ԱՄՆ-ում զգուշավորությամբ, եթե ոչ տագնապով էին հետևում քաղաքական դեպքերի զարգացմանը Իրանում և երկրի նոր ղեկավարության քաղաքականությանը: Համեմայն դեպս, ԱՄՆ-ի պաշտոնական շրջանակները սկզբնական շրջանում գերադասում էին ձեռնպահ մնալ բացահայտ թշնամական, հակախոմեյնիական հայտարարություններից և գործողություններից:

1979 թ. փետրվարի 12-ին ԱՄՆ-ը պաշտոնապես ճանաչեց իրանական նոր վարչակարգը:

Իրանի նոր ղեկավարները թեև իշխանության գլուխ եկան արևմտյան, այդ թվում և ամերիկյան արժեքները մերժելու և իսլամի գտարյուն արժեքներին վերադառնալու, շահի արևմտամետ քաղաքականությունից արմատապես հրաժարվելու ալիքի վրա, այնուամենայնիվ, սկզբնական շրջանում նույնպես զսպվածություն էին ցուցաբերում և չէին ձգտում սրել միջպետական հարաբերությունները ԱՄՆ–ի հետ: Խոսքն այստեղ իրանական մամուլի էջերում, միտինգների և ցույցերի ժամանակ, փողոցներում և հասարակական այլ վայրերում ամբոխի կողմից ցուցաբերվող հակաամերիկյան ելույթների մասին չէ, այլ երկու երկրների միջպետական հարաբերությունների, որոնք իրանական հեղափոխությանը հաջորդած առաջին շրջանում արտաքինապես նորմալ էին:

Թեհրանում և Վաշինգտոնում գործում էին ամերիկյան և իրանական դեսպանությունները, կատարվում էին պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունները և այլն: 1979 թ. կեսերին Թեհրան այցելեց ԱՄՆ–ի պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչ Էրիկ Ֆոն Մարբոդը, որը Իրանի վարչապետ Բազարգանի հետ Իրանին զենք մատակարարելու հարցերը վերանայելու հուշագիր ստորագրեց: Նույն թվականի նոյեմբերի 1–ին ԱՄՆ–ի պրեզիդենտի Ազգային անվտանգության գծով խորհրդական Ջրիգոն Բեմիսին և Իրանի վարչապետ Բազարգանը Ալժիրում կայացած հանդիպման ժամանակ քննարկեցին իրանա–ամերիկյան հարաբերությունների զարգացման հեռանկարները:

Այս փուլում Իրանի և ԱՄՆ–ի միջև բացահայտ առնակատում գոյություն չուներ:

2. ԱՌՃԱԿԱՏՈՒՄ

Ամեն ինչ փոխվեց այն բանից հետո, երբ 1979 թ. նոյեմբերի սկզբներին ԱՄՆ–ի պրեզիդենտ Կարտերը որոշ երկմտանքից հետո, տեղի տալով Դավիթ Ռուկֆելտերի և Հենրի Կիսինջերի ճնշմանը, որոշեց քույլատրել քաղցկեղով հիվանդ Իրանի շահին՝ բուժման համար գալ ԱՄՆ: Պրեզիդենտ Կարտերի այդ որոշումը և Մուհամմադ Պահլավիի ժամանումը ԱՄՆ խոր դժգոհություն առաջացրեց Իրանում: Երկրի ղեկավարությունը կասկածում էր, որ Կարտերի այդ քայլի հետևում թաքնված էր շահին կրկին իշխանության գլուխ վերադարձնելու մտադրություն:

Շահի՝ Նյու Յորք ժամանելու օրը՝ 1979 թ. նոյեմբերի 4-ին, իրանցի ուսանողները, ի նշան բողոքի, գրոհեցին Թեհրանում ԱՄՆ-ի դեսպանության վրա և պատանդ վերցրեցին մեծաքանակ ամերիկյան դիվանագետների: Հաջորդ օրը՝ նոյեմբերի 5-ին, Իրանի կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցության մասին դեռևս 1957 թ. կնքված պայմանագիրը:

ԱՄՆ-ը պահանջեց ազատ արձակել պատանդներին: Թեև վարչապետ Բազարգանը և արտաքին գործերի նախարար Իբրահիմ Յազդին խոստացան 48 ժամվա ընթացքում ազատ արձակել առևանգվածներին, բայց դա նրանց չհաջողվեց: Միայն որոշ ժամանակ անց բաց թողնվեցին ամերիկյան դեսպանության կին և սևամորթ աշխատակիցները:

Իրանը պահանջում էր ԱՄՆ-ից՝ իրեն հանձնել շահին և Իրանին վերադարձնել արտասահմանում գտնվող և շահին պատկանող հարստությունը: ԱՄՆ-ի կառավարությունը մերժեց իրանական կողմի պահանջը և դիմեց հակաքայլերի:

Նախ՝ ԱՄՆ-ը նոյեմբերի 9-ից դադարեցրեց 300 մլն դոլարի ռազմական պահեստամասերի առաքումը Իրան: Երեք օր անց պրեզիդենտ Կարտերի կարգադրությամբ դադարեցվեց նավթի ներմուծումը Իրանից: Իսկ նոյեմբերի 14-ից սառեցվեցին ԱՄՆ-ի բանկերում գտնվող իրանական հաշիվները՝ մոտ 6 մլրդ դոլար:

Քանի որ պատանդների ազատման հարցը տեղից չէր շարժվում, ԱՄՆ-ը 1980 թ. ընթացքում շարունակեց Իրանի վրա կոշտ ճնշում գործադրելու քաղաքականությունը: Կարտերի 1980 թ. ապրիլի 7-ի որոշմամբ՝ ԱՄՆ-ը խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իրանի հետ, ուժը կորցրած համարվեցին Իրանի քաղաքացիների՝ ԱՄՆ մտնելու իրավերները, արգելվեց ամերիկյան ապրանքների արտահանումը Իրան: Ապրիլի 8-ին ավելի քան 50 իրանական դիվանագետներ իրենց ընտանիքներով արտաքսվեցին ԱՄՆ-ից:

Նույն օրը ԱՄՆ-ի կառավարությունը դիմեց իր եվրոպական դաշնակիցներին՝ միանալու իրեն Իրանի նկատմամբ կիրառվող էմբարգոյի հարցում:

Շարունակելով Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների քաղաքականությունը՝ Կարտերի 1980 թ. ապրիլի 17-ի որոշումով արգելվեց ԱՄՆ-ի քաղաքացիներին՝ ճանապարհորդել և դրամական փոխանցումներ կատարել Իրան: Այդ նույն որոշումով արգելվում էին բոլոր տեսակի ներմուծումները Իրանից:

Ի պատասխան պրեզիդենտ Կարտերի դիմումի իր եվրոպական դաշնակիցներին՝ Եվրոպական ընդհանուր շուկայի երկրների արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը 1980 թ. ապրիլի 22-ին միաձայն որոշեց մայիսի 17-ից Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառել, եթե մինչ այդ պատանդների հարցում առաջխաղացում չլինի: Նրանք նաև որոշեցին իրենց երկրներում կրճատել իրանական դեսպանության և Իրանում իրենց դեսպանությունների աշխատակիցների թվաքանակը: Իսկ Մեծ Բրիտանիան մայիսի 29-ից պատժամիջոցներ կիրառեց Իրանի նկատմամբ:

ԱՄՆ-ի կառավարությունը որոշեց ուժով ազատագրել պատանդներին: Այդ նպատակով հատուկ խմբի համձնարարվեց 1980 թ. ապրիլի 24-26-ը իրականացնել այդ գործողությունը, որը ստացավ «Դեմֆա» ծածկանունը: Սակայն այդ արկածախնդրությունը ձախողվեց:

Այնուհետև տեղի ունեցան իրադարձություններ, որոնք նպաստեցին իրադրության փոփոխմանը: 1980 թ. հուլիսին վախճանվեց Իրանի շահը, իսկ սեպտեմբերին սկսվեց իրանա-իրաքյան պատերազմը, որը ստիպեց նորովի մոտենալ ամերիկյան պատանդների և ընդհանրապես ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների հարցին: 1980 թ. վերջերին Ալժիրի միջնորդությամբ բանակցություններ սկսվեցին ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարի տեղակալ Ուորեն Զրիստոֆերի և Խոմեյնիի պատվիրակի միջև, որն ավարտվեց չորս կետից բաղկացած նախնական համաձայնագրի ստորագրությամբ: Իրանը պարտավորվում էր ազատ արձակել ամերիկյան պատանդներին, ամերիկյան կողմը պարտավորվում էր ապաստանեցնել ԱՄՆ-ի բանկերում գտնվող իրանական ակտիվները, շահի հարստության նկատմամբ Իրանի պահանջները քննարկել ԱՄՆ-ի դատարաններում, իսկ իրանական և ամերիկյան փոխադարձ ֆինանսական պահանջները հանձնել Հաագայի միջազգային դատարանին:

Սակայն համաձայնագրի վերջնական ստորագրումը ձգձգվեց, քանի որ իրանական կողմը ԱՄՆ-ից պահանջեց Ալժիր փոխանցել 2,5 մլրդ դոլար: Կարտերն այդ պահանջը համարեց անընդունելի և պատրաստվեց արտակարգ դրություն մտցնել երկրում ու կոնգրեսից խնդրել պատերազմ հայտարարել Իրանին:

Քարեբախտաբար, գործը դրան չհասավ: 1981 թ. հունվարի 19-ին համաձայնագիրը ստորագրվեց, սակայն ամերիկյան պատանդների ազատ արձակումը տեղի ունեցավ հաջորդ օրը՝ հունվարի 20-ին՝ ժամը 12.30-ին, այսինքն՝ այն բանից հետո, երբ պրեզիդենտական հեքթական ընտրություն-

ներում պարտություն կրած Կարտերը արդեն կես ժամ էր, ինչ իշխանությունը համձնել էր նորընտիր պրեզիդենտ Ռոնալդ Ռեյգանին:

Իրանա-իրաքյան պատերազմի ժամանակ ԱՄՆ-ը պաշտոնապես չեզոք դիրք գրավեց: Նա, իհարկե, չէր ցանկանում Իրանի հաղթանակը, որն արմատապես կփոխեր իրադրությունը Մերձավոր Արևելքում՝ ի վնաս ԱՄՆ-ի: Սակայն նրա շահերին չէին համապատասխանում նաև Իրանի պարտությունը և Իրաքի հաղթանակն ու հետագա ուժեղացումը՝ իր քաղաքական հետևանքներով: Այդ պատճառով էլ ԱՄՆ-ը չհարեց որևէ կողմի և պաշտոնապես համոզեա էր գալիս պատերազմական գործողությունները դադարեցնելու և վիճելի հարցերը քաղաքական բանակցությունների միջոցով լուծելու օգտին: Դրա հետ միասին ԱՄՆ-ը ուշադիր հետևում էր դեպքերի զարգացմանը՝ պատրաստ անհրաժեշտության դեպքում անմիջապես միջամտելու:

Շուտով նման առիթը ներկայացավ: 1985 թ. Իրանի հետ կապված ուժերը, որոնցում ընդգրկված էին Հիզբոլլահի, Իսլամական ջիհադի և Դաավա աշ Շիա կազմակերպությունները, Լիբանանում առևանգեցին յոթ ամերիկացիների: Դա չէր կարող էլ ավելի չարել ամերիկա-իրանական հարաբերությունները, որոնք, չնայած 1980 թ. Ալժիրում պատանդների վերաբերյալ կնքված համաձայնագրին, շարունակում էին մնալ լարված, կարելի է ասել՝ նույնիսկ բշմամական: ԱՄՆ-ը Իրանը դասեց ահաբեկչությունը խրախուսող պետությունների շարքը: Իսկ Իրանը Իրաքի դեմ պատերազմում ԱՄՆ-ի չեզոքությունը համարեց որպես իր նկատմամբ բշմամական դիրքորոշում:

3. «ԻՐԱՆԳԵՅԹ» ԵՎ «ԻՐԱՆ-ԿՈՆՏՐԱՍ» ԳՈՐԾԱՐՔԸ

Սակայն մթնոլորտը իրանա-ամերիկյան հարաբերություններում 80-ական թվականների կեսերից սկսեց փոխվել: Երկու կողմերն էլ ձգտում էին ինչ-որ ձևով երկխոսություն սկսել: 1985 թ. հուլիսին Իրանից Իսրայելի միջոցով ազդանշան հասավ ԱՄՆ-ին, որ իրանական բարձրաստիճան պաշտոնյաները պատրաստ են օգտագործել իրենց ազդեցությունը Հիզբոլլահի վրա ամերիկյան պատանդներին ազատելու գործում՝ դրա դիմաց ակնկալելով ԱՄՆ-ի օգնությունը Իրանին զենք մատակարարելու հարցում: Իրանական կողմի այդ մտադրության մասին ԱՄՆ-ի պրեզիդենտի Ազգային անվտանգության գծով խորհրդական

Մակֆարլեյնին հայտնեց Իսրայելի արտաքին գործերի նախարարության տնօրեն Դավիթ Կիմչեն: Մակֆարլեյնն այս առաջարկության մասին տեղյակ պահեց պրեզիդենտ Ռեյզանին, որը ցանկություն հայտնեց օգտվել այդ հնարավորությունից: Այսպես սկսվեց այն գործը, որը հետագայում ստացավ «Իրան–Կոնտրաս» կամ «Իրանգեյթ» անունը՝ «Վոթեր-գեյթի» նմանակությամբ:

ԱՄՆ–ը և Իսրայելը համաձայնության եկան, որ Իսրայելը որոշ քանակի զենք, այդ թվում և հրթիռներ կվաճառի Իրանին, իսկ ԱՄՆ–ը դրանք կփոխհատուցի Իսրայելին: 1985 թ. օգոստոսի 30–ին Իսրայելը 100, իսկ սեպտեմբերի 14–ին՝ 408 հրթիռ փոխանցեց Իրանին: Հետագայում Իրանին մատակարարվող զենքի տեսականին և ծավալները մեծացան: Սակայն դրա դիմաց առևանգված ոչ մի ամերիկացի ազատ չարձակվեց:

1986 թ. մայիսին պրեզիդենտ Ռեյզանն արտոնեց ամերիկյան գաղտնի պատվիրակություն ուղարկել Թեհրան՝ բանակցություններ վարելու առևանգված ամերիկացիների ազատման և Իրանին զենք մատակարարելու հարցի շուրջ: Պատվիրակությունը Մակֆարլեյնի գլխավորությամբ Թեհրան ժամանեց մայիսի 25–ին, սակայն նրան ոչ մի բարձրաստիճան իրանական պաշտոնյա չդիմավորեց: Իսկ այն իրանցիները, որոնք հանդիպեցին Մակֆարլեյնի հետ օդանավակայանում, հրաժարվեցին նրա հետ բանարկել առևանգվածների հարցը: Ամերիկյան պատվիրակությանը ոչինչ չէր մնում անել, քան մայիսի 27–ին հեռանալ Թեհրանից:

Այդուհանդերձ, ԱՄՆ–ը որոշեց չընդհատել գաղտնի շփումները Իրանի հետ և շարունակել զենքի մատակարարումը առևանգված ամերիկացիների ազատ արձակման դիմաց: 1986 թ. սեպտեմբերին Վաշինգտոնում, ապա հոկտեմբերի սկզբին և վերջերին Ֆրանկֆուրտում կայացավ երեք գաղտնի հանդիպում ԱՄՆ–ի Ազգային անվտանգության խորհրդի բարձրաստիճան աշխատակից զեդապետ Նորտի և իրանական պատվիրակների միջև: Վերջապես կողմերը եկան համաձայնության առ այն, որ ԱՄՆ–ը Իրանին կմատակարարի զենքի նոր մեծ քանակություն, իսկ Իրանը աստճանաբար ազատ կարձակի առևանգված ամերիկացիներին: Այդ համաձայնագրի հիման վրա ԱՄՆ–ը 1986 թ. չորս անգամ զենք մատակարարեց Իրանին, որի դիմաց ազատ արձակվեցին մի քանի ամերիկացի առևանգվածներ:

Զենքի հետ կապված այս գործարքից ստացված գումարի մի մասը ԱՄՆ–ը գաղտնի կերպով փոխանցում էր Նիկարագուայի կոնտրաներին՝ օ-

րինական կառավարության դեմ ապստամբներին, թեև դա արգելվում էր ԱՄՆ-ի կոնգրեսի համապատասխան որոշումով:

ԱՄՆ-ի այս քաղաքականությունը շարունակվեց մինչև այն պահը, երբ Բեյրութում լույս տեսնող «Աշ-Շիրաա» ամսագիրը 1986 թ. նոյեմբերի 3-ին հաղորդում տպեց այդ մասին: Դա ցնցեց համաշխարհային հասարակայնությունը: ԱՄՆ-ի կառավարությունը հարկադրված էր դադարեցնել ԱՄՆ-Իսրայել-Իրան գաղտնի գործարքը: Կոնգրեսի որոշումով սկսվեց «Իրանգեյթի» հետաքննությունը:

Այդ գործարքից առաջին հերթին շահեց Իրանը, քանի որ նա այդ ժամանակ գտնվում էր ծանր դրության մեջ և կարողացավ իր համար այնքան անհրաժեշտ զենք ձեռք բերել:

Շահեց նաև Իսրայելը, որը շահագրգռված էր իրանա-իրաքյան պատերազմը շարունակելու մեջ, քանի որ այդ դեպքում նրա զլխավոր հակառակորդներից մեկը՝ Իրաքը, արյունաքամ էր լինում և նրա՝ բավականին մեծ բանակը գործում էր իրանական և ոչ թե իսրայելական ռազմաճակատում: Արյունաքամ էր լինում նաև նրա մյուս հակառակորդը՝ Իրանը:

ԱՄՆ-ը թեև հասավ նրան, որ մի քանի առևանգվածներ ազատվեցին, սակայն Իրանի հետ կամուրջներ կառուցելու նրա մտադրությունը չիրագործվեց, քանի որ Իրանը, իրեն անհրաժեշտ զենքերի խմբաքանակը ստանալով, այդուհանդերձ, չիրաժարվեց իր հռչակած քաղաքական և կրոնական սկզբունքներից:

Իրանա-ամերիկյան հարաբերությունները ցարդ մնում են չկարգավորված, այդ թվում և չեն վերականգնվել դիվանագիտական հարաբերությունները նրանց միջև:

ԳԼՈՒԽ IV. ԻՐԱՆԱ-ԹՈՒՐԳԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Իրանը և Թուրքիան Մերձավոր Արևելքի երկու ամենաազդեցիկ պետություններն են, որոնց փոխհարաբերություններից շատ բանով է կախված իրադրությունը տարածաշրջանում:

Իրանա-թուրքական հարաբերությունները երբեք հարթ չեն ընթացել: Նրանք մերթ համագործակցում են, մերթ պայքարում տարածաշրջանում

ազդեցության և տիրապետող դիրքեր գրավելու համար: Պատմականորեն նրանց միջև ընթացող պայքարը Մերձավոր Արևելքում առաջնայության համար բազմիցս վերածվել է արյունալի պատերազմների:

Այստեղ իրենց դերն են խաղացել նաև դավաճանական հակասությունները:

Իրանի բնակչության մեծամասնությունը, ինչպես նշվել է, դավաճուն է շիիզմ, մինչդեռ Թուրքիայում տիրապետող է սուննիզմը:

1. ԲԼՈՎԱՅԻՆ–ԴԱՇՆԱԿՑԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ԱՆՑՈՒՄ ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

Հարաբերությունները Իրանի և Թուրքիայի միջև նախքան 1979 թ. իրանական հեղափոխությունը արտաքնապես մորմալ բնույթ էին կրում: Երկու պետություններն էլ սկզբում Բաղդադի, իսկ 1958 թ. նրա լուծարումից հետո՝ ՄԵՆՏՕ ռազմական բլոկի անդամ էին և այդ առումով հանդիսանում էին դաշնակիցներ:

Սակայն նույնիսկ այդ ընթացքում երկու պետությունների միջև առկա էին հակասություններ, որոնք ունեին պատմական հիմք և արտացոլում էին նաև ավանդական սուննի–շիա հակամարտությունը: Նրանք մշտապես ոչ միայն զգուշավորությամբ, այլև անվստահությամբ էին վերաբերվում միմյանց:

Իրանական հեղափոխությունից հետո իրանա–թուրքական հարաբերությունները դրվեցին մոր հիմքի վրա: 1979 թ. մարտի 13–ին Իրանը հայտարարեց, որ դուրս է գալիս ՄԵՆՏՕ–ի կազմից: Այդ ռազմական բլոկից, որը գործում էր փաստորեն ԱՄՆ–ի ընդհանուր ղեկավարության ներքո, Իրանի դուրս գալը նշանակում էր, որ իրանա–թուրքական հարաբերությունները դադարում էին թեկուզ և յուրօրինակ, բլոկային, սակայն դաշնակցային հարաբերություններ լինելուց: Իրանի մոր ղեկավարության այդ սկզբունքային բնույթի թայլը գոհունակությամբ չընդունվեց Թուրքիայում:

Թուրքիայի կառավարող շրջաններին անհանգստացնում էին իրանական իսլամական հեղափոխությունն արտահանելու և դրա հիման վրա իսլամ դավանող երկրների պետական–հասարակական համակարգը վերակառուցելու Իրանի ղեկավարների ծրագրերը: Սուննի Թուրքիան չէր կարող չընդդիմանալ շիիզմի տարածմանը և դիրքերի ամրապնդմանը, որի արդյունքը կլինեին Իրանի քաղաքական դիրքերի ամրապնդումը Մերձավոր Արևելքում՝ ի հաշիվ մյուս պետությունների, այդ թվում և Թուրքիայի:

Մյուս կողմից՝ Թուրքիան պաշտոնապես համարվում էր աշխարհիկ, ոչ կրոնական պետություն: Ուստի և աստվածապետության ստեղծումն ըստ իրանական մոդելի, թուրքական կառավարող շրջանների կարծիքով, մեծ վտանգ էր ներկայացնում Թուրքիայի պետական շահերին:

Այդ համգամանքը, սակայն, չէր խանգարում երկու կողմերին հայտարարելու երկու պետությունների միջև բարիդրացիական հարաբերությունների գոյության և դրանք պահպանելու իրենց մտադրության մասին:

2. ՀԱՍԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԻՄԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան առաջիններից մեկը ճանաչեց Իրանում տեղի ունեցած քաղաքական արմատական փոփոխությունները և նոր վարչակարգը՝ իմամ Խոմեյնիի գլխավորությամբ: Իրանը և Թուրքիան կատարում էին նախորդ շրջանում ստանձնած պայմանագրային պարտավորությունները տնտեսության և առևտրի ասպարեզներում:

Նրանք համագործակցում էին «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության շրջանակներում, որտեղ ընդունում էին համատեղ որոշումներ: Այսպես, օրինակ, երբ խորհրդային զորքերը ներխուժեցին Աֆղանստան, Պակիստանում 1980 թ. հունվարի 27–29–ը գումարվեց «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության անդամ երկրների արտաքին գործերի նախարարների արտակարգ նիստ, որին մասնակցում էին նաև Իրանի և Թուրքիայի ներկայացուցիչները: Կոնֆերանսը խստորեն դատապարտեց խորհրդային ինտերվենցիան, պահանջեց խորհրդային զորքերն անհապաղ և առանց նախապայմանի դուրս բերել Աֆղանստանից, կոչ արեց խզել դիվանագիտական հարաբերությունները Քաբուլում հաստատված աֆղանական անօրինական կառավարության հետ, պաշտպանել աֆղանական դիմադրական շարժումը, ինչպես նաև օժանդակել Աֆղանստանի հարևան իսլամական երկրներին՝ Իրանին և Պակիստանին:

Կոնֆերանսը միաժամանակ որոշում ընդունեց բոյկոտել 1980 թ. հունիսին Մոսկվայում կայանալիք օլիմպիադան:

Իրանը և Թուրքիան, իսլամական մյուս պետությունների հետ միասին, կողմ քվեարկեցին այդ որոշումներին:

Իրանա–ամերիկյան ճգնաժամի ժամանակ՝ 1979–1980 թթ., կապված Թեհրանում ամերիկյան դիվանագետներին պատանդ վերցնելու հետ,

Թուրքիան փորձեց միջնորդի դեր կատարել և օգնել ՆԱՏՕ-ի գծով իր դաշնակից ԱՄՆ-ին: Սակայն իրանական կողմը չընդունեց թուրքական միջնորդությունը: Իրանի սառը վերաբերմունքը ստիպեց Թուրքիային ավելի սրափ մոտեցնում ցուցաբերել Իրանի հետ իր հարաբերություններին:

1980 թ. սկսված իրանա-իրաքյան պատերազմը, կարելի է ասել, շատ սերտորեն առնչվում էր Թուրքիային: Իրանը և Իրաքը Թուրքիայի անմիջական հարևաններն են, և Թուրքիայում մեծ ուշադրությամբ էին հետևում պատերազմական գործողություններին: Թուրքիան մտահոգ էր պատերազմի ելքով, որովհետև թե՛ Իրանի և թե՛ Իրաքի հաղթանակը կարող էր փոխել ուժերի հավասարակշռությունը տարածաշրջանում ոչ հօգուտ Թուրքիայի: Պատերազմն սկսվելուց անմիջապես հետո Թուրքիայի կառավարությունը պաշտոնապես հայտարարեց, որ ինքը գրավում է չեզոք դիրք, կողմնակից է պատերազմի դադարեցմանը և բանակցությունների միջոցով վիճելի հարցերի կարգավորմանը: Թուրքական կառավարությունը, ինչպես նշվեց, նույնիսկ փորձեց միջնորդի դեր ստանձնել, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

Իրականում իրանա-իրաքյան պատերազմը որոշ իմաստով ծառայում էր Թուրքիայի շահերին: Պատերազմի ընթացքում ուժասպառ էին լինում Թուրքիայի դարավոր մրցակից Իրանը և նոր բարձրացող Իրաքը, որը փորձում էր ձեռնոց մետել ոչ միայն Իրանին, այլև Թուրքիային և նրանց կողքին համդես գալ որպես մերձավորարևելյան երրորդ հզոր պետություն: Ե՛լ Իրանը, և՛ Իրաքը պատերազմի ժամանակ ակնկալում էին Թուրքիայի համակրանքը և օգնությունը: Փաստորեն երկուսն էլ կախման մեջ ընկան Թուրքիայից, մանավանդ այն բանից հետո, երբ վտանգավոր դարձավ Պարսից ծոցի կոմունիկացիաներից օգտվելը, և նրանց համար արտաքին աշխարհի հետ կապի ամենագլխավոր և հուսալի ցամաքային ուղին դարձավ Թուրքիան: Նրա տարածքով էր Իրանն իրականացնում իր արտաքին և ներքին առևտրի մեծ մասը, այդ թվում և նավթի արտահանումը, մանավանդ, երբ Պարսից ծոցում սկսվեց «տանկերային պատերազմը»: Այդ համագամանքից վարպետորեն օգտվեց Թուրքիան, որը շատ ձեռնտու առևտուր էր անում Իրանի և Իրաքի հետ և ակնհայտորեն ուժեղացնում նրանց կախվածությունը իրենից:

1982 թ. օգոստոսի 6-ին պաշտոնական այցով Թեհրան ժամանեց թուրքական կառավարական պատվիրակությունը՝ վարչապետ Ուլուստի գլխավորությամբ: Բանակցությունների ժամանակ քննարկվեցին մերձավորարևե-

լյան տարածաշրջանային իրադրությունը, իրանա-իրաքյան պատերազմի ավարտման, իրանա-թուրքական հարաբերությունները և այլ հարցեր:

Իրաք-քուվեթյան կոնֆլիկտի ժամանակ (1990-1991 թթ.) Իրանի և Թուրքիայի դիրքորոշումները բավականին մոտ էին միմյանց: Երկու երկրներն էլ պնդում էին, որ Իրաքն անհապաղ իր գործերը դուրս բերի Քուվեյթից, և վերականգվի Քուվեյթի անկախությունը:

Սակայն երբ Թուրքիայում ձայներ հնչեցին Իրաքը մասնատելու և Մոսուլը Թուրքիային միացնելու մասին, Իրանը հստակորեն հանդես եկավ Իրաքի տերիտորիալ ամբողջականությունը պահպանելու օգտին: Նա ընդդիմացավ, և չէր էլ կարող չընդդիմանալ Մոսուլը Թուրքիային բռնակցելու թուրքական վաղեմի երազանքների դեմ:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից և անկախ հանրապետությունների ձևավորումից հետո իրանա-թուրքական մրցակցության մոտ ասպարեզ բացվեց, որպիսին հանդիսացան Կենտրոնական Ասիան, Ադրբեջանը և Ղազախստանը: Իրանը և Թուրքիան պայքարում են իրենց ազդեցությունը տարածել նրանց վրա: Այդ պայքարում Թուրքիան օգտագործում է նրանց հետ իր էթնոլեզվական ընդհանրության (բացի տաջիկներից) պարագան, իսկ Իրանը՝ պատմամշակութային և հոգևոր-կրոնական հանգամանքները: Երկու կողմերն էլ նրանց խոստանում են ֆինանսատնտեսական օգնություն, առաջարկում տարբեր մարզերում համագործակցության լայն ծրագրեր և այլն: Սակայն նրանցից և ոչ մեկին չի հաջողվել հասնել որոշակի հաջողության կամ առավելության, ուստի և մրցակցությունը նրանց միջև շարունակվում է:

Իրանա-թուրքական մրցակցության ասպարեզ է հանդիսանում նաև Անդրկովկասը, որը երկուսի համար էլ ստրատեգիական կարևոր նշանակություն ունեցող գոտի է: Այստեղ նրանց դիմակայությունը երբեմն դրսևորվում է շատ սուր կերպով: Անդրկովկասի հարցում նրանց քաղաքական վեկտորները չեն համընկնում:

Իրանի և Թուրքիայի միջև պարբերաբար ծագում են նաև այլ, զանազան, այդ թվում և վիճելի հարցեր: Հիշատակության են արժանի Թուրքիայի մեղադրանքները Իրանի հասցեին՝ իրանական գործակալների կողմից Թուրքիայի տարածքում ահաբեկչական գործունեություն ծավալելու վերաբերյալ: Թուրքական կողմը այդ կապակցությամբ լուրջ մեղադրանքներ ներկայացրեց Իրանին, որոնք վերջինս, սակայն, եռանդուն կերպով հերքում էր: Հարաբերությունները երկու երկրների միջև խիստ լարվեցին: Հարցի մեջ

պարզություն մտցնելու և լարվածության հետագա էսկալացիան կանխելու նպատակով, կողմերի համաձայնությամբ, 1992 թ. վերջերին պաշտոնական այցով Թեհրան ժամանեց Թուրքիայի ներքին գործերի նախարարը, որը բանակցություններ վարեց Իրանի բարձրաստիճան ղեկավարների հետ: Վեճը հաջողվեց հարթել, և այդ կապակցությամբ կողմերն իրենց գոհունակությունը հայտնեցին:

Առայժմ Իրանին և Թուրքիային հաջողվում է քաղաքական երկխոսության միջոցով կարգավորել իրենց միջև երբեմն-երբեմն ծագող վիճելի հարցերը:

ԳԼՈՒԽ V. ԻՐԱՆԱ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Խորհրդային Միության կազմալուծումից և Անդրկովկասում երեք անկախ պետությունների՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի կազմավորումից հետո Մերձավոր Արևելքի աշխարհագրական սահմաններն ընդարձակվեցին և շարժվեցին դեպի հյուսիս:

Մինչ այդ թեև այդ երեք պետությունները մտնում էին ԽՍՀՄ-ի կազմի մեջ, և նրա հարավային սահմանները հանդիսանում էին Մերձավոր Արևելքի հյուսիսային սահմանները, այդուհանդերձ, Խորհրդային Միությունը չէր համարվում մերձավորարևելյան պետություն: Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի անկախացումից հետո, շնորհիվ այն հանգամանքի, որ նրանք աշխարհագրական առումով պատկանում են մերձավորարևելյան տարածաշրջանին, վերականգնվեցին և ընդարձակվեցին Մերձավոր Արևելքի պատմաաշխարհագրական սահմանները և տարածքները:

Մերձավոր Արևելքի երկրները, այդ թվում և Իրանը, մեկը մյուսի հետևից ճանաչեցին Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի անկախությունը, որով հնարավորություն ստեղծվեց նրանց համար՝ դառնալու մերձավորարևելյան տարածաշրջանի քաղաքական և տնտեսական համակարգի անդամ՝ կազմելով նրա օրգանական մասը:

Իրանա-հայկական հարաբերությունները ունեն բազմադարյան պատմություն: Իրանը և Հայաստանը, որոնք որպես պետություն քաղաքական ասպարեզ են իջել դեռևս մեր թվականությունից առաջ, անցել են երկար պատմական ուղի՝ այդ ընթացքում շատ հաճախ համագործակցելով իրար

հետ: Այդ համագործակցությունն ընդհատվեց Հայաստանի պետականությանը կորցնելուց հետո, թեև հոգևոր-մշակութային կապերը հայ և պարսիկ ժողովուրդների միջև մշտապես պահպանվել են՝ երբեմն հասնելով զարգացման բարձր մակարդակի:

1991 թ. Հայաստանի անկախության հռչակումով նոր էջ բացվեց իրանա-հայկական միջպետական հարաբերությունների պատմության մեջ: Իրանը 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի երրորդ հանրապետության անկախությունը: Որոշ ժամանակ անց կատարվեց երկրորդ կարևոր քայլը: 1992 թ. փետրվարին դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին Իրանի և Հայաստանի միջև, որով երկու հարևան պետությունների հարաբերությունները դրվեցին միջազգային ամուր իրավական հիմքերի վրա:

Իրանի առաջին դիվանագիտական ներկայացուցիչը գործերի հավատարմատարի աստիճանակարգով եղավ Բահրամ Ղասեմին, իսկ նույն աստիճանակարգով Թեհրանում Հայաստանի առաջին ներկայացուցիչը՝ հայտնի իրանագետ, պրոֆեսոր Վահան Բայբուրդյանը:

Իրանա-հայկական հարաբերությունների զարգացման բնագավառում կարևոր փուլ հանդիսացավ Հայաստանի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի պաշտոնական այցը Իրան: Նա հանդիպեց և բանակցություններ վարեց Իրանի պրեզիդենտ Ալի Աքբար Հաշեմի Ռաֆսանջանիի և Իրանի այլ բարձրաստիճան ղեկավարների հետ, որոնց ընթացքում համակողմանի քննարկման ենթարկվեցին հայ-իրանական քաղաքական, առևտրատնտեսական և մշակութային հարաբերությունների զարգացման հիմնախնդիրները: Կողմերն եկան այն եզրակացության, որ իրանա-հայկական հարաբերությունների զարգացումը վերոնշյալ ոլորտներում խիստ անհրաժեշտ է երկու երկրների համար, և դրանց զարգացման համար կան բոլոր տվյալները:

Իրանի և Հայաստանի միջև ստորագրվել են մի շարք պայմանագրեր, այդ թվում՝ առևտրական պայմանագիր, համաձայնագիր էներգետիկայի բնագավառում, որով Իրանը պարտավորվում է Հայաստանին վառելանյութ մատակարարել, Հուշագիր՝ փոխընթերցման մասին և այլ կարևոր փաստաթղթեր, որոնք կարգավորում են երկու պետությունների միջև քաղաքական և տնտեսական փոխհարաբերությունները: Այդ նպատակով կանոնավոր տեղի են ունենում երկու երկրների զանազան կառավարական պատվիրակությունների փոխայցելություններ, որոնց ընթացքում քննարկվում են

կոնկրետ հարցեր և առաջարկվում համապատասխան լուծումներ: Չարգացում են ապրում մահ մշակութային հարաբերությունները:

Իրանա-հայկական հարաբերությունների զարգացմանը նպաստեց Իրանի խաղաղասիրական և միջնորդական առաքելությունը դարաբաղյան կոնֆլիկտի լուծման ուղղությամբ: Առաջարկելով իր ծառայությունները՝ Իրանը ձգտում էր մախ և առաջ հասնել կրակի դադարեցմանը և հակամարտ կողմերին բերել բանակցությունների սեղանի շուրջը: Այդ նպատակով 1992 թ. փետրվարի 27-28-ը Երևանում էր գտնվում Իրանի արտաքին գործերի նախարար Ալի Աքբար Վելայեթին: Հայաստանի ղեկավարության հետ հանդիպումների ժամանակ Իրանի արտաքին գերատեսչության ղեկավարը արտահայտեց իր երկրի մեծահոգությունը շարունակվող պատերազմի կապակցությամբ և հավաստեց իր կառավարության վճռականությունը՝ շարունակել միջնորդական առաքելություն, և գտնել դարաբաղյան կոնֆլիկտը խաղաղ ճանապարհով և բանակցությունների միջոցով կարգավորելու ուղիներ:

Հայաստանի ղեկավարությունը ըմբռնումով էր մոտենում Իրանի միջնորդական առաքելությանը, քաջալերում այն և իր պատրաստակամությունը հայտնում աջակցելու Իրանի խաղաղասիրական առաքելությանը:

Իրանական առաքելությունը հաջողությամբ չպսակվեց: Նա դեմ առավ Ադրբեջանի անդրդվելի դիմադրությանը, որը ձգտում էր կոնֆլիկտը լուծել պատերազմի միջոցով, հայերին արտաքսել Լեռնային Ղարաբաղից և Լեռնային Ղարաբաղն անպայման պահել Ադրբեջանի տիրապետության տակ: Իրանի ջանքերի ծախսողմանը նպաստեցին մահ արտաքին հզոր ուժերը, որոնց շահերին չէր համապատասխանում դարաբաղյան կոնֆլիկտի լուծման նախաձեռնությունը թողնել Իրանի ձեռքերում:

Իրանա-հայկական հարաբերությունները բարիդրացիական են և ունեն ռազմավարական նշանակություն: Իրանը Հայաստանի անմիջական հարևանն է տնտեսական մեծ ներուժով, որը կարող է զգալի դեր խաղալ Հայաստանի տնտեսական զարգացման, փոխշահավետ առևտրատնտեսական կապերի զարգացման գործում: Իրանի ճանապարհներով Հայաստանը կարող է դուրս գալ Պարսից ծոց և զարգացնել իր տարաբնույթ հարաբերությունները ծոցի արաբական երկրների հետ, որոնք ունեն մավթային մեծ ռեսուրսներ և ֆինանսական վիթխարի հնարավորություններ:

Իրանի և Հայաստանի շահերը համընկնում են մաս պանթուրքիզմի հարցում, որը սպառնալիք է երկու պետությունների համար: Թուրքիայի ձգտումը՝ իրականացնել իր պանթուրանական երազանքները և ստեղծել ընդհանուր թուրանական տարածք Փոքր Ասիայից մինչև Կենտրոնական Ասիա և Ալթայ, մեծ սպառնալիք է Իրանի և Հայաստանի ազգային անվտանգությանը: Ծրագրի իրականացումը հնարավոր է միայն «հայկական միջանցքը» հաղթահարելով, այսինքն՝ Հայաստանի՝ որպես պանթուրքիզմի ճանապարհին կանգնած պատնեշի վերացումով, որը Թուրքիան բաժանում է Ադրբեջանից և թուրքալեզու մյուս հանրապետություններից ու մարզերից: Բայց դա կնշանակեր Իրանը հյուսիսից շրջապատել թուրքալեզու պետությունների գոտիով՝ Թուրքիայի գլխավորությամբ, Իրանը զրկել հյուսիսային տարածքով Ռուսաստանի և Արևմտյան Եվրոպայի երկրների հետ շփվելու հնարավորությունից: Դրա հետևանքով Իրանը կարող է հայտնվել ստրատեգիական առումով անբարենպաստ վիճակում, որի պատճառով կթուլանան մյուս դիրքերը Մերձավոր Արևելքում, և ընդհանրապես կվատթարանա մյուս միջազգային դրությունը: Մինչդեռ այդ ծրագրին հակազդելը և թուրքական գոտու ստեղծման կանխումը հնարավորություն կտան Իրանին Հայաստանի տարածքով կապվել Ռուսաստանի և եվրոպական երկրների հետ, ավելի կարճ և ձեռնտու ճանապարհներով իրականացնել իր առևտրատնտեսական կապերը:

Այս հանգամանքի ըմբռնումը խիստ կարևոր է իրանա-հայկական հարաբերությունները խորացնելու և մրանց կայուն բնույթ հաղորդելու համար:

Պանթուրքիզմը, պանթուրանական ծրագրերը հավասարապես սպառնալիք են մաս Ռուսաստանի, արաբական երկրների, ինչպես մաս Չինաստանի համար:

Իրանա-հայկական հարաբերությունների, մանավանդ տնտեսական ոլորտում, զարգացման մեջ որոշակի դեր կարող է խաղալ իրանահայ համայնքը: Մոտ 200-հազարանոց հայ համայնքը սփյուռքահայ լավ կազմակերպված համայնքներից մեկն է, երկրում ունի որոշակի դիրք և վայելում է իրանական իշխանությունների հարգանքն ու աջակցությունը: Նրանց կապիտալը, փորձն ու հմտությունը, կապերը իրանական և միջազգային ընկերությունների հետ, իրանական շուկային լավ ծանոթ լինելը կարող են մասնատել Իրանի և Հայաստանի միջև առևտրական և տն-

տեսական կապերի զարգացմանը, կապիտալ ներդրումներին, համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծմանը և այլն:

Եթե համառոտակի բնութագրելու լինենք իրանա-հայկական հարաբերությունները, ապա կարելի է ասել, որ դրանք բարիդրացիական են և հիմնված են միմյանց ներքին գործերին չմիջամտելու, անկախությունն ու սուվերենությունը հարգելու սկզբունքի վրա և ունեն տարածաշրջանում կայունացման կարևոր գործոն դառնալու մեծ հեռանկարներ:

Իրանը, չնայած ծանր փորձություններին, փոքրերկոտ քաղաքական իրադարձություններին, զանազան ճնշումներին, կարողացավ պահպանել Մերձավոր Արևելքի ամենակարևոր պետություններից մեկի իր կարգավիճակը և նշանակությունը: Նա շարունակում է առաջատար դեր խաղալ տարածաշրջանում, և նրա դիրքորոշումից է շատ բանով կախված այստեղ քաղաքական եղանակի ձևավորումը:

«Իրան Նամե», Երևան

1993, № 2 (էջ 3-5), № 3 (էջ 3-5), № 4 (էջ 4-5),
№ 5 (էջ 3-4), № 6 (էջ 3-4):

V. АЯТОЛЛА ХОМЕЙНИ И АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА ИРАНА

Падение шахского режима и победа исламской революции в Иране в 1979 году относятся к важнейшим политическим событиям XX века. После этих событий резко изменилась ситуация на Ближнем и Среднем Востоке, произошел новый расклад сил. И совершенно естественен интерес к Ирану, проявляемый армянским народом, разнохарактерные отношения с которым имеют многовековую историю. Особенно усилился этот интерес в наши дни, когда перед избравшей путь независимости Республикой Армения стала важнейшая задача установления связей с соседями на государственном уровне. Нам кажется, что, если все положительное, что было между Ираном и Арменией, станет достоянием общественности, то это создаст благоприятную политическую почву для решения этой сложной проблемы. Поэтому определенный интерес представляет позиция лидера антишахской борьбы, основателя и духовного руководителя Исламской Республики Иран аятоллы Рухоллы Хомейни в крайне важном для армян вопросе. И пусть читатель простит, что начать придется издалека.

В октябре 1978 года, когда начавшаяся еще в 1975 году гражданская война в Ливане достигла наивысшего напряжения, правые силы начали атаковать армянскую общину, которая придерживалась политики позитивного нейтралитета. Целью нападения было заставить армян отказаться от этой политики, присоединиться к правым силам, что было чревато тяжелыми последствиями. В результате атак армяне понесли большие потери. Возникла угроза существованию армянской общины.

С целью ознакомления с положением и оказания армянам необходимой помощи по решению правительства Армении в январе 1979 года в Ливан была направлена делегация, в состав которой входил и я. Она с успехом разрешила поставленные перед ней задачи. Достаточно отметить, что в течение месяца из Армении в Бейрут вылетели 30 транспортных самолетов, доставивших пострадавшим продовольствие, одежду, медикаменты.

Параллельно с этой работой на меня как на вице-президента Ассоциации советского общества дружбы и культурных связей с арабскими странами и председателя Общества армяно-арабской дружбы была возложена обязанность провести встречи с различными кругами Ливана с целью создания благоприятной политической атмосферы для армянской общины. Мы не без основания опасались, что вооруженное нападение на армянскую общину может повториться, и нам нужно было мобилизовать ливанскую общественность, ее здоровые силы и заручиться их поддержкой. Выполняя эту миссию, я встретился со многими политическими и общественными деятелями Ливана. Все они осудили нападение правых сил на армянскую общину, расценивая его как постыдное и разбойничье, подчеркнули свое уважение к армянам, отмечая, что это одна из самых примерных и значимых общин в Ливане, и выразили готовность в случае необходимости оказать ей помощь.

Именно в эти дни разыгрывалось последнее действие иранской политической драмы. Как-то меня пригласили в советское посольство в Бейруте. И здесь стало ясно, что, несмотря на то, что иранский шах Мухаммед Реза Пехлеви уже покинул страну и началась агония шахского режима, а возвращение Хомейни из Парижа и его победный въезд в Тегеран были вопросом считанных дней, советское правительство продолжало ориентироваться на шаха. Это было одно из самых блестящих проявлений недалеконвидной, лишенной гибкости, закостенелой советской внешней политики.

Теперь, наконец осознав, что шахскому режиму настал конец и к власти придет Хомейни, советское правительство предпринимало поспешные шаги, хотя и с большим опозданием, чтобы как-то выправить положение.

Высокопоставленные лица в посольстве попросили меня обратиться к шиитской общине и руководителю движения Амаль Хусейну Хусейни и через него выяснить, можно ли войти в контакты с аятоллой Хомейни и узнать, каковы его планы относительно Советского Союза.

Я имел ряд встреч с Хусейном Хусейни на его квартире. В беседах регулярно принимали участие представители Хомейни, которые специально приезжали из Тегерана, даже из Франции, где все еще находились Хомейни и его ближайшее окружение. Сейчас не место подробно рассказывать об этих переговорах, отмечу только, что после длительных и трудных бесед требования аятоллы Хомейни были наконец сформулированы. Он хо-

тел, чтобы Советский Союз твердо и решительно заявил, что больше не защищает шаха и его сторонников и не будет оказывать им какой-либо поддержки, признает суверенитет Ирана и не станет вмешиваться в его внутренние дела, всеми средствами будет стараться предотвратить какие-либо агрессивные действия по отношению к Ирану со стороны США. В свою очередь аятолла обещал ликвидировать американские военные базы на территории Ирана и заверил, что Иран перестанет быть пистолетом в руках США, направленным на СССР.

Во время одной из встреч с Хусейном Хусейни по моей инициативе был обсужден вопрос о положении армян в Иране в случае прихода к власти аятоллы Хомейни. Этот вопрос возник не случайно. Поскольку все движение Хомейни проходило под знаменем ислама и в Иране наблюдался небывалый подъем национальных чувств, армяне всерьез опасались возникновения условий, грозящих их жизни. Определенная часть иранских армян, особенно деловые круги, которые по стечению обстоятельств сотрудничали с режимом шаха, боялись мести со стороны пришедших к власти антишахских сил. Многие армяне стали уезжать из Ирана, и часть из них обосновалась в Ливане. Во время моих встреч с их представителями они выразили озабоченность в связи с создавшейся ситуацией и интересовались, не может ли правительство Армении предпринять какие-либо шаги в защиту армян. Обо всем этом я рассказал Хусейну Хусейни. Последний заверил меня, что опасения иранских армян совершенно беспочвенны, тем более что, как он подчеркнул, цель движения Хомейни – утверждение справедливости и уважение прав всех народов.

Я был уверен, что Хусейни непременно сообщит о выраженном мною беспокойстве аятолле Хомейни, и не ошибся. Через несколько дней после нашей встречи, в конце января 1979 года, по инициативе Хусейни мы вновь встретились в его резиденции. Здесь он представил мне человека интеллигентной наружности, с бородой и в очках, который, как подчеркнул Хусейн Хусейни, специально прибыл из Тегерана по поручению Хомейни для встречи со мной. Его звали Мустафа Чамран. Он принадлежал к числу деятелей, наиболее приближенных к Хомейни, который после победы иранской революции занимал пост министра обороны, а затем и председателя Революционного совета Ирана. После разностороннего обсуждения вопросов, касающихся будущих ирано-советских отношений, Мустафа Чам-

ран перешел к проблемам иранских армян, вернее, к их озабоченности ситуацией в Иране. Он сообщил, что Хусейн Хусейни сообщил аятолле Хомейни о нашей беседе и о высказанных армянами опасениях. Этот вопрос, как отметил Мустафа Чамран, был обсужден в кругу Хомейни и его ближайших соратников и они уполномочили его сообщить следующее. По мнению Хомейни, опасения армян совершенно безосновательны. Аятолла считает, что армянская община — одна из самых уважаемых в Иране: армяне занимают свое достойное место и делают полезное дело. Он признает все права армянской общины, в том числе и религиозные. Затем Мустафа Чамран подчеркнул, что и Хомейни, и всем им хорошо известна трагическая история армянского народа, в том числе и события 1915 года. Далее Чамран дословно процитировал Хомейни: «Иран — это не то государство, а персы не тот народ, которые могут организовать новый геноцид армянского народа. Армяне — наши братья». От себя Чамран добавил, что хорошо знает армян — в годы его учебы в Тегеранском университете их было много в числе его друзей, с которыми он сохранил отношения по сей день. Их интеллект, преданность, верность дружбе он ценит очень высоко.

На мой вопрос, могу ли я сообщить мнение аятоллы Хомейни населению и руководству Армении, Чамран ответил, что таково желание Хомейни. Он также попросил не доверять злым слухам, которые распространяются с целью возбудить в армянах недоверие к новым политическим силам и руководителям Ирана. Он заверил, что у армян нет никаких оснований уезжать из Ирана, они могут спокойно продолжать жить и работать.

Во время встречи с Мустафой Чамраном был обсужден еще один важный вопрос — поставка газа из Ирана в Армению. Учитывая, что контакты СССР с новым руководством Ирана находились в начальной стадии, а советская политика по отношению к Ирану долгое время носила характер личной заинтересованности, имелись опасения, что советско-иранские отношения будут складываться не слишком гладко, и могут возникнуть определенные трудности в сфере экономического сотрудничества, в частности снабжения СССР газом. Согласно существующему договору, часть получаемого из Ирана газа предоставлялась Армении. Я обратил внимание Мустафы Чамрана на это обстоятельство, подчеркнув, что при шахском режиме Армения бесперебойно получала газ, и если новое руководство Ирана прекратит его поставку, это крайне удивит армян. Мустафа Чамран

энергично заявил, что подобная тревога совершенно беспочвенна, и заверил меня, что народ Армении может не сомневаться, что Иран никогда не заставит его мерзнуть зимой 1979 года.

И, наконец, речь зашла об армянской общине Ливана. Мы уже отмечали, что самая большая община Ливана – шиитская связана с Ираном. Во время одной из наших встреч Хусейн Хусейни сказал, что они получают большую финансовую, материальную и военную помощь от сторонников Хомейни. Следовательно, позиция ливанских шиитов по отношению к армянской общине в значительной мере зависит от отношения нового правительства Ирана. Я учитывал это обстоятельство, когда коснулся вопроса армянской общины в Ливане, Мустафа Чамран отзывался о ливанских армянах с большой теплотой, осудил направленную против них агрессию ливанских правых и подчеркнул, что армянская община имеет полное право на существование в качестве одной из самостоятельных общин Ливана. Хусейн Хусейни полностью поддержал мнение Мустафы Чамрана, которое, по сути, являлось мнением аятоллы Хомейни, и добавил: “Армяне Ливана – наши братья, а армянская община – украшение Ливана”.

Таким образом, в январе–феврале 1979 года, в преддверии прихода к власти аятоллы Хомейни, были достигнуты, по нашему мнению, крайне важные соглашения, касающиеся иранских и ливанских армян, их безопасности.

Естественно, возникает вопрос: осталась ли иранская сторона верна своим обещаниям?

В течение 1979 года Иран бесперебойно поставлял Армении газ. Правда, в последние годы газоснабжение прекратилось, но это было связано, в первую очередь, со сложностями, возникшими в советско–иранских отношениях, и не имело антиармянской направленности.

За эти годы отношение шиитской общины к армянам Ливана не изменилось. Более того, когда 10–13 сентября 1979 года правые силы совершили второе нападение на армянскую общину, шииты со всей решительностью встали на защиту армян. В эти дни мы находились в Бейруте и вновь встретились с Хусейном Хусейни. Последний еще раз подтвердил неизменное дружеское отношение к армянам возглавляемой им общины и руководства Ирана. Эту политику Хусейн Хусейни ведет и по сей день уже в качестве председателя ливанского парламента: это второй по важности после президента пост в государственной иерархии Ливана.

Новое руководство Ирана признало права издревле существующей армянской общины. Правда, время от времени возникали определенные сложности, но в общем армянская община сохранила свои права и место в национально-социальной структуре Ирана. Более того, за эти годы бывали случаи, когда власти Ирана решительно выступали в защиту иранских армян. Об этом свидетельствует следующий факт.

В январе 1980 года в Ереване находилась делегация иранских армян, глава которой, будучи, по всей вероятности, в какой-то мере осведомленным о моих встречах с новыми руководителями Ирана, выразил желание встретиться со мной. Во время встречи я рассказал ему о моих беседах с Мустафой Чамраном. Он внимательно выслушал меня, а затем сообщил следующее. В середине 1979 года в Табризе, являющемся центром иранского Азербайджана, резко активизировались азербайджанцы. Их угрозы создали крайне напряженную ситуацию для местных армян. Армяне стали думать о самообороне. В эти тревожные дни армянские кварталы Табриза окружают отряды защитников иранской революции, подчиняющиеся непосредственно аятолле Хомейни. Они берут под свою защиту армян, их дома. Причем имам Хомейни запрещает мусульманам заходить в армянские кварталы и причинять армянам беспокойство. В результате этих решительных действий армянам Табриза не было нанесено никакого ущерба, а впоследствии положение стабилизировалось, и им вновь была обеспечена безопасность.

Глава делегации подчеркнул, что все эти сведения в течение времени были скрыты от них, но сегодня, когда позиция аятоллы Хомейни, о которой сообщил Мустафа Чамран, по отношению к армянам стала известна, все встало на свои места.

Единственной целью написания данной статьи было сделать эти факты достоянием истории, особенно если учитывать, что некоторых участников описанных здесь событий уже нет в живых. В то же время мы надеемся, что публикация подобных фактов, по всей вероятности не единственных, может стать основой для установления и развития армяно-иранских отношений на государственном уровне.

“Республика Армения”,
Ереван, № 143, 3 августа 1991 г., стр. 3.

VI. ПОЗИЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ГОСУДАРСТВ И ИРАНА В КАРАБАХСКОМ КОНФЛИКТЕ

С мая 1994 г. начался третий этап Нагорно-Карабахского конфликта – этап мирного процесса, который продолжается до настоящего времени.

Переходу к мирному этапу способствовали военные успехи армии НКР. Поражение азербайджанской армии создало ситуацию, когда дальнейшее продолжение военных действий могло привести к новым территориальным потерям со стороны Азербайджана, и к новой волне беженцев. Азербайджан вынужден был сесть за стол переговоров о прекращении огня.

Но перемирие было необходимо и НКР. Оно могло бы принести мир и дать возможность восстановить разрушенные деревни и города, создать условия для возвращения беженцев в свои дома и укрепить молодое государство.

Достижение прекращения огня было результатом деятельности многих государств и различных международных организаций. Американский политолог П.Гобл, представляя создавшуюся политическую ситуацию в виде пирамиды, отмечает, что: “на верхнем ярусе пирамиды были четыре актера извне – Турция, Иран, Россия и Запад (включая Западную Европу и США), три правительства – Баку, Степанакерт и Ереван, составляли второй ярус, и два народа – армяне и азербайджанцы – находились на дне”¹. Эти два народа несли на своих плечах основную тяжесть войны.

В течение всего конфликта очень активной была Москва. Россия участвует во всех политических комбинациях, включая ОБСЕ и ее Минскую группу, одним из сопредседателей которой она является.

Активность России можно объяснить в контексте ее политики в Закавказье. Этот регион имеет стратегическое значение для России и одна из ее целей – предотвратить усиление позиции или влияние Турции, Ирана, США или какой-либо другой страны в этом регионе. Для России важно, чтобы решение Нагорно-Карабахского конфликта послужило бы ее политическим интере-

¹ Goble P. Coping with the Nagorno-Karabakh Crisis. The Fletchers Forum of World Affairs, vol. VI, No 2, Summer, p. 21.

сам. Россия формально защищает принцип территориальной целостности Азербайджана. Но с другой стороны она решительно исключает применение военной силы как способ решения конфликта. Она поддерживает идею мирных переговоров, признает необходимость предоставления гарантий безопасности армянскому народу НКР, но не признает ее независимости.

Турция, пожалуй, единственная страна, которая полностью и безоговорочно оказывает политическую поддержку и военную помощь Азербайджану и периодически угрожает Армении и НКР.

Турция против отделения НКР от Азербайджана и оказывает нажим на Армению, чтобы она в свою очередь заставила НКР вывести свои войска из зоны безопасности. И лишь после этого Турция готова рассмотреть вопрос снятия экономической блокады и установления дипломатических отношений с Арменией.

Турция имеет свои стратегические интересы в Закавказье, и турецкую позицию в отношении Нагорного Карабаха следует оценивать сквозь эту призму.

Турция пытается воспользоваться ослаблением России и укрепить свои позиции в регионе, не допустить усиления влияния в Закавказье не только России, но и Ирана.

С другой стороны надо иметь в виду, что в последние годы произошло возрождение пантюркизма. Как отмечено в одном из материалов Конгресса США: "Турция стремится расширить свои связи с Центральной Азией, но не имеет границ с ней. Какой-либо *modus vivendi* с Арменией мог бы обеспечить Турцию мостом на этот регион и альтернативный путь для нефтепровода из Азербайджана"¹.

Турция также действует через ОБСЕ. Она иногда пытается выступать в роли посредника или же в составе сил поддержания мира, желая разместить свои войска в зоне конфликта, т.е. в Нагорном Карабахе.

Но все эти домогательства Турции были отвергнуты Арменией и НКР.

Определенную роль в решении Нагорно-Карабахского конфликта играет Иран. Он был главным посредником с февраля по май 1992 г.

Иран при этом, естественно, преследует свои собственные цели. Одна из главных целей Ирана – предотвратить усиление влияния Турции и США в ре-

¹ Migdalovitz C., Congressional Research Service Issue Brief. Armenia-Azerbaijan Conflict. Updated August 17, 1995. Foreign Affairs and National Defence Division. Congressional Research Service. The Library of Congress, Washington, 1995, p. 11.

гионе. Что касается России, то Иран проявляет определенную осмотрительность в отношении России, хотя, понятно, он также не хотел бы видеть Закавказье под контролем России.

Кроме того, для Ирана очень существенно сохранение стабильности вблизи его северных границ. “Иран боится связей своих азербайджанцев с их этническими родственниками в Азербайджане и развития событий на севере, что может спровоцировать иранских азербайджанцев”¹.

Иран выдвинул свой план урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта, который был представлен Армении, Азербайджану и НКР в конце января 1992 г., и первоначально был принят ими. Иранский план предусматривал прекращение огня, обмен заложниками, снятие блокады и “переговоры с целью найти политическое решение между Арменией и Азербайджаном с участием представителей Нагорного Карабаха”². Одновременно Иран призывал ООН послать в НКР международные силы по поддержанию мира. Иранский план также предусматривал созыв мирной конференции для окончательного решения проблемы.

Но Азербайджан выступил против участия представителей НКР на мирной конференции, в следствие чего иранская инициатива зашла в тупик и в конце концов провалилась.

Сейчас появились новые материалы проливающие свет на причины (помимо вышеназванной) провала иранской инициативы.

Американские исследователи М. Гальперин и Д. Шеффер отмечают, что “в 1992 ОБСЕ созвала конференцию одиннадцати наций для посредничества в военном конфликте между Арменией и Азербайджаном по поводу судьбы Нагорного Карабаха. Скрытым намерением ее участников было исключение Ирана от возможности оказывать влияние на исход спора”³.

Этими одиннадцатью государствами были: Армения, Азербайджан, Турция, Россия, Италия, США, Германия, Беларуссия, Франция, Швеция и Чеш-

¹ Ibid.

² Nagorno-Karabakh. Working Paper Submitted to the United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights. 50th Session. 31 January to 11 March. Agenda Item 12. Question of the Violation of Human Rights and Fundamental Freedoms in any Part of the World, by Hrair Balyan, Human Advocates, p. 17.

³ Halperin M., Scheffer D., with Small P., Self-Determination in the New World Order, Washington D.C., 1992, p. 99.

ская и Словацкая Федеративная Республика. Итальянский дипломат Марио Рафаелли был назначен председателем конференции.

Хотя Иран был отстранен от участия в мирном процессе, но тем не менее, он продолжал следить за развитием событий.

В решении карабахского конфликта важную роль играют США. Они имеют возможность оказать влияние на исход конфликта прямо, через ОБСЕ и иногда через Турцию, оказывая ей широкую поддержку. США стоят на позициях сохранения территориальной целостности Азербайджана. В то же время, США считают, что карабахская проблема должна быть решена только политическими средствами, без использования силы, учитывая национальные интересы, в том числе и интересы безопасности Нагорного Карабаха, на основе широкой автономии.

Вот все эти обстоятельства вместе взятые создали благоприятные условия для достижения перемирия.

12 мая 1994 г. было достигнуто соглашение о прекращении огня. Оно было достигнуто на основе русских предложений. Еще в начале апреля Россия предложила свой план включающий следующие предложения: прекращение огня, разделение сил, размещение наблюдателей, вывод войск и вооружений из оккупированных территорий, снятие блокады и возвращение беженцев.

Азербайджанский парламент первоначально отверг план России, считая его неприемлемым для него. Но спикер Государственной думы России Шумейко организовал встречу в столице Киргизии Бишкеке, где ему удалось подготовить Протокол о прекращении огня. Армения и НКР объявили, что они готовы подписать бишкекский Протокол. Спустя некоторое время, 8 мая 1994 г., Азербайджан также заявил о своем согласии с указанным Протоколом, который стал основой соглашения о прекращении огня от 12 мая 1994 г.

Соглашение о прекращении огня большое завоевание и важный шаг в направлении полного политического урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта.

Н. О. ОГАНЕСЯН, КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ.
ЭТАПЫ. ПОДХОДЫ. ВАРИАНТЫ РЕШЕНИЯ
Ереван, 1997, стр. 39-43

VII. КАКИМ МЫ НАШЛИ ИМАМА ХОМЕЙНИ

Если когда-либо попытаются создать перечень самых крупных государственно-политических деятелей XX века, оказавших глубокое воздействие на политические и духовные отношения этого столетия, особое место в этом перечне будет отдано духовному лидеру и основателю Исламской Республики Иран имаму Хомейни.

Появление имама Хомейни на исторической арене стало большим политическим событием, которое без преувеличения потрясло мир. Имам вселил радость в сердца своих последователей и соратников, а с другой стороны, свергнув шахский режим и взяв власть в свои руки, он привел в смятение западные страны, особенно США.

Другая мировая сверхдержава того времени – Советский Союз – также пережила моменты волнения и беспокойства. Его лидеры боялись влияния идей имама Хомейни на советских мусульман.

Многое уже написано о мировоззрении, идеях, деятельности и в целом о феномене имама Хомейни. Такие работы написаны, пишутся и еще будут написаны на армянском, русском, английском, арабском, французском, немецком и, естественно, персидском языках. В различных частях мира прошли многочисленные международные научные конференции и форумы по этой тематике. Их участники пытались рассмотреть сущность религиозно-политических взглядов имама Хомейни, проследить пути их формирования, их цели и причины их победы.

Следует признать, что историки, политические деятели и философы проделали в этом направлении большую работу.

Однако было бы неверно утверждать, что исследование этих основополагающих вопросов уже завершено. Кроме того, следует иметь в виду и то, что каждый исследователь истолковывает проблему по-своему, со своей точки зрения, а потому здесь всегда есть место дискуссии, ибо любой взгляд на вещи не может быть признан всеми. Каждый имеет право на то, чтобы высказать

свое мнение о предмете дискуссии в соответствии со своими сведениями об этой обширной теме.

Мы также позволим себе воспользоваться этим правом и высказать свое мнение о феномене имама Хомейни.

Конечно, в одной статье невозможно рассмотреть в подробностях такую многогранную тему, поэтому мы остановимся только на причинах возникновения этого феномена и на ряде основных вопросов, связанных с ним.

Феномен имама Хомейни берет свое начало в глубоком протесте против существовавшего в то время положения в стране, которое было вызвано системным кризисом, поразившим государство, экономику, общественный строй, армию, полицию, секретные службы и отразилось на внутренней и внешней политике Ирана.

Недовольны были все слои иранского общества. В результате кризис охватил не только определенные слои населения, но и принял всеобщий, системный характер. В этих условиях уже невозможно было исправить положение половинчатыми реформами, даже основывая их на историческом опыте страны. Мы имеем в виду так называемую “белую революцию”, которая проводилась шахскими властями, но уже не смогла спасти реакционную династию Пехлеви.

Только открыв новые горизонты развития этой древней страны и проведя глубокие политические и структурные изменения, можно было спасти Иран от кризиса государственности, общества, духовности и культуры. Это и было осуществлено имамом Хомейни при единстве действий духовенства страны.

Здесь возникает такой вопрос: почему это сделали именно религиозные деятели и почему это движение возглавил именно имам Хомейни? Разве в Иране не было других сил, которые могли бы осуществить многотрудное дело свержения авторитарного шахского режима и установления нового государственного строя? Ответ на эти вопросы следует искать в особой политической реальности Ирана.

Политический класс Ирана был очень слаб. В стране не имелось сформировавшихся и имеющих влияние и авторитет партий, которые смогли бы направлять движение всех слоев общества. Имевшиеся политические организации были очень слабы, сфера их деятельности и влияния была очень ограничена. Это не позволяло им претендовать на роль руководителей движения. Рабочий класс и крестьянство не были в достаточной степени организованы, представители буржуазии не имели политической силы, а, напротив, зависели от шаха.

Армия считалась политической силой и плохо ли, хорошо ли, но служила

авторитарному режиму. Сильны были позиции сил безопасности, которые нагоняли страх на людей и были полностью преданы шаху Мохаммаду Резе.

В целом, можно сказать, что политический спектр Ирана не получил еще достаточного оформления и находился в печальном состоянии. Именно поэтому духовенство вышло на арену и обрело господствующие позиции в политической жизни страны. Оно было единственной сильной и организованной структурой в Иране, которая резко выступала против шахского режима и сумела довести до победного конца борьбу с этим режимом.

Роль духовенства в Иране всегда была очень значительна, ибо оно имело глубокие корни в народной среде. Различные слои общества симпатизировали духовенству и всем сердцем принимали его указания. Таким образом, это была особая влиятельная общенациональная структура, с которой никто не мог соперничать. В истории Ирана духовенство всегда занималось не только чисто религиозными, но и политическими делами.

Благодаря этим факторам, иранское духовенство оказалось в первых рядах борьбы и возглавило антиправительственное движение, одержавшее победу в революции.

В силу многих объективных и субъективных причин имам Хомейни с самого начала принял на себя руководство этим движением.

Он был, несомненно, мудрым и очень способным человеком. Его речи и проповеди всегда отличались большой ясностью и логикой.

Имам Хомейни был одним из знатоков Корана и шариата и умел применять исламские критерии к политическим и социально-экономическим проблемам Ирана и предлагать пути решения этих проблем. Его речи, произносимые очень простым языком, оказывали на миллионы людей такое же влияние, как речи пророков. Народ слушал имама и выражал готовность ему служить до самой смерти.

Благодаря своему бесстрашному противодействию шахскому режиму, которое тогда было беспрецедентным, имам Хомейни получил огромное признание и любовь людей. Боясь за свою жизнь, шах ограничился тем, что отправил имама в ссылку. Но это только увеличило любовь людей к своему имаму. Находясь в ссылке в Неджефе, одном из центров шиитского ислама, имам Хомейни не пошел на примирение с шахом и в противоположность тому, как это обычно случается, не стал просить его о помиловании. Имам, находясь за пределами своей страны, внимательно наблюдал за развитием ситуации в Иране и с еще большей уверенностью в правоте своей борьбы с шахом и пустыми цен-

ностями, привнесенными им в страну, продолжал свою борьбу. В те годы, когда имам находился в изгнании, он приступил к оформлению своего революционного курса и определению будущей структуры революционной власти, что стало основой его деятельности после революции.

Именно в силу своих качеств и своей деятельности, имам Хомейни стал самой знаменитой фигурой в стране и бесспорным предводителем антишахского движения. Его приняли в этом качестве не только народные массы, но и высшие представители духовенства.

Среди них он также распространял идеи свержения шахского режима и установления исламской республики в Иране.

Для лучшего понимания феномена имама Хомейни необходимо подробнее остановиться на особенностях этой личности.

Шахский режим превратил Иран в опорный пункт для США на Ближнем и Среднем Востоке. Америка сделала шаха своей марионеткой, которую использовала для осуществления своих гегемонистских целей и реализации других стратегических планов.

Это было унижительно для Ирана, страны, которая всегда играла основную роль в регионе, проводила независимую политику и сама определяла судьбы других народов.

Внешняя политика режима, превращение Ирана в регионального жандарма, а шаха – в американскую марионетку, – все это вызывало глубокий протест и гнев патриотов и представителей различных политических сил Ирана. Имам Хомейни и его соратники подчеркивали необходимость изменения этого положения, что и помогло им свергнуть шахский режим. Придя к власти, имам заявил, что Иран больше никогда не станет оружием в руках американских капиталистов, направленным на другие народы.

Это заявление очень важно с точки зрения понимания и оценки феномена имама Хомейни.

Новое направление иранской внешней политики, поддержанное общественно-политическими силами страны, нарушило сложившийся к тому времени баланс сил и привело к появлению новой политической ситуации, не совпадающей с американскими интересами.

ТРЕТИЙ ВЗГЛЯД

Новости, репортажи и комментарии из иранской прессы.

Москва, №72, 2000 г., стр. 26–28.

VIII. ARMENIA AND IRAN

Iran is a Middle Eastern leading state and its policy influences largely on the geopolitical situation and establishment of certain balance of power in the Tarnscaucasian-Middle Eastern region. The Iranian factor impacts decisively on the formation of the political atmosphere, as well as on the character of international and regional relations in this part of the world, which has great strategical importance.

Iran occupies an important place in the Middle Eastern policy of Armenia, which embraces the political, economic, strategic, scientific and cultural aspects of these two countries bilateral interstate relations.

Iran was one of the first Middle Eastern countries, recognizing the independence of the Republic of Armenia on December 25, 1991. The Minister of Foreign Affairs of Armenia Raffi Hovhannisyan and Minister of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran Ali Aqbar Velayeti signed on February 9, 1992, a Declaration on establishment of diplomatic relations between two states. They "for the strengthening of political, trade, economic, scientific and cultural contacts, for the creation of conditions to develop and strengthen the friendly relations between the two neighboring peoples, came to an agreement to establish diplomatic relations between the Republic of Armenia and the Islamic Republic of Iran"¹ The Iranian Embassy was opened in Yerevan, and the Armenian Embassy in Tehran.

At the same time two Ministers discussed the principles and aims of their bilateral relations and accordingly signed on February 9, 1992, another Declaration. This Declaration consists of 27 clauses, concerning the development of economic relations between the RA and IRI, cooperation in different branches, such as the heavy and light industry, oil, chemistry, communications, customs, banking and insurance systems and organization of industrial exhibitions.

¹ Declaration on Establishment of Diplomatic Relation, The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia (July 1993), Yerevan, p. 19.

Armenia agreed to allow IRI to use the territory of Armenia for transit to the Black sea ports¹.

An significant event became the official state visit of the President of Armenia Levon Ter-Petrosyan to Iran on May 6–8, 1992, and his negotiations with the President of Iran Ali Aqbar Hashemi Rafsanjani and other leaders of Iran. They signed very important document—Common Statement on Cooperation, Friendship and Good–Neighborly Relations. Two Sides decided to develop their relations good–neighborly, on the principles of equality and friendship, honoring each other's sovereignty and territorial integrity².

Two Presidents declared that the “Two states consider their common borders to be borders of peace”³.

The majority of the economic projects were implemented successfully and Iran occupies one of the first places in Armenia's foreign trade.

So from the start the Armenian–Iranian relations were laid on firm and reliable ground. This can be explained by different reasons, witnessing about their common or analogous positions in many strategically important spheres.

It is necessary to stress that the Armenian–Iranian friendly relations have good historical background. There are not any territorial and ethnic problems or quarrels between them, as in case of Turkey. On the contrary, the past is working in favour of rapprochement of RA and IRI.

The significance of Iran for Armenia had increased when Turkey and Azerbaijan in 1993 imposed a blockade on Armenia and NKR. And if we take into consideration the fact that after the Georgian–Abkhazian confrontation the Georgian railway, which connected Armenia and Georgia with Russia, was cut and both countries cannot communicate with Russia and through it with other countries, then the importance of the Iranian corridor, Iranian communication for Armenia, becomes more valuable.

The Iranian window remains the only way for communication of Armenia not

¹ Declaration on the Principles and Purposes. The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia, 1993, p. 19–21.

² Common Statement on Cooperation, Friendship and Good–Neighbor Relations. The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia, 1993, p. 22–24.

³ The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia, 1993, p. 22.

only with Iran, but also with the Arab and other countries. Through it Armenia receives necessary goods, food, raw materials, oil, etc. Armenia, in its turn, can export its goods to Iran and through it to other countries. So it is quite clear that the Iranian communication has strategic significance for Armenia and it is in the interests of Armenia to preserve this way open and acting without any obstacles, even to widen it.

Due to this unique situation Iran has rather strong position in the Armenian market.

Iran, from the other hand, understands that Armenia can provide her the shortest way to Russia and Western Europe, which is very essential for her. So we can confirm that both sides have common strategic, geopolitical and economic interests.

Through the prism of Armenian-Iranian friendly relations it is worthy to examine the realistic position of Iran towards the Nagorno-Karabakh conflict.

Iran was one of the first states who seriously tried to be a mediator in that conflict. It was connected not only with the Iranian desire to reach a peaceful settlement of the conflict, but also with the increasing significance of the Armenian factor in the Transcaucasian-Middle Eastern geopolitical region.

Iran was the main mediator in solution of the Karabakh conflict from February to May, 1992. On taking part in the peace process, Iran aspired to prevent the strengthening of the influence of Turkey and the USA in the region. As for Russia, Iran is rather than cautious towards that country, though it does not want to see Transcaucasia under the Russian domination¹. Besides that it is very essential for Iran to contain stability near its northern borders. "Iran fears its Azeri's ties to ethnic kin in Azerbaijan and developments in the north that might provoke Iranian Azeris"².

Iran had worked out a plan for the solution of the Nagorno-Karabakh conflict which was presented to Armenia, Azerbaijan and NKR at the end of March, 1992. They agreed to the Iranian peace initiative, which concluded the following main suggestions: a cease-fire, exchange of hostages, end of the blockade and

¹ N. Hovhannisyan. The Karabakh Conflict. Stages. Approaches. Options of its Solution, Yerevan, 1999, p. 42.

² Carol Migdalovitz. Armenia-Azerbaijan Conflict. Congressional Research Service. The Library of Congress, Washington D.C., 1995, p. 11.

"negotiations to find a political solution between Armenia and Azerbaijan with the participation of the Nagorno-Karabakh representatives"¹.

At the same time Iran considered necessary the participation of the United Nations Organization in regulation of this conflict. So Iran called the UN to send international peace-keeping forces to the zone of conflict. According to the Iranian plan a peace conference had to be convened for a complete decision of the problem².

But Azerbaijan announced that it was against the participation of any Nagorno-Karabakh representative in any peace conference. The Azeri attitude became the main cause for failure of the Iranian peace initiative.

Besides that, there was another cause of failure of the Iranian peace mediation. About it firstly had written two American researchers-M.Halperin and D. Scheffer in their book-"Self-Determination in the New World Order". They noted that "The CSCE (Committee for Security and Cooperation in Europe-N.H.) launched an eleven-nation conference in 1992 to mediate the armed conflict between Armenia and Azerbaijan over the fate of Nagorno-Karabakh. The participants hidden agenda may have been to exclude Iran from influencing the outcome of the dispute"³.

In this group of eleven states the leading role belonged at the beginning to the USA, Germany, Italy, Turkey.

Though Iran's plan failed and it was excluded from the participation in the peace process and solution of the conflict, nevertheless, Iran continues to pay great attention to the Karabakh conflict. Moreover, we think that it is impossible to ignore Iran and neglect its position in the Karabakh conflict. In a meeting with diplomats, accredited in Tehran, the former president of Iran Rafsanjani, talking about the regional conflicts in Palestine, Afghanistan, Tajikistan, Nagorno-Karabakh and Kashmir, as well as about the problems of Sudan, Zair and Somali, stated that "Iran strives for the solution of these con-

¹ Nagorno-Karabakh Working Paper Submitted to the United Nations Economic and Social Council Commission on Human Rights (France). Human Rights Advocates, by Hrair Balian, 1994, p. 17.

² N. Hovhannisyan. The Karabakh Problem, p. 42.

³ M. Halperin, D.Scheffer with P. Small. Self Determination in the New World Order, Washington, D.C., 1992, p. 99.

flicts peacefully and in humanitarian way, and wants to become the center of stability in the region”¹.

There is another aspect of the Armenian-Iranian relations. We mean the unfriendly position of Azerbaijan towards Iran, especially during the presidency of Elchibey and later on, the establishment of very close, strategic relations between Azerbaijan and its “elder brother” Turkey, the plans of Baku to unite the Southern or Iranian Azerbaijan to Northern or ex-Soviet Azerbaijan and thus to create “Great Azerbaijan”, as well as neo-pan-Turkism. The Azeri political aspirations and pan-Turkism itself represent serious danger to Iran, to its territorial integrity and positions not only in Transcaucasia, but also in the Middle East and Central Asia, i.e. in the vast territory which after the collapse of the USSR became an arena of rivalry between Iran and Turkey.

One of the main purpose of Turkish policy in the framework of pan-Turkism, as mentioned American analyst Graham Fuller, is the “extension of Turkey’s influence and involvement in a nearly unbroken belt from Turks of the Balkans to the Turks of western China and eastern Siberia”. The reorientation of the Turkish foreign policy on the principles of neo-pan-Turkism may change the geopolitical situation and balance of power in the Transcaucasian-Middle Eastern region.

It is obvious the danger of pan-Turkism to many countries and first of all Russia, Iran, Armenia, the Arab countries, etc.

The creation of the Turkic unbroken belt from the Balkans to the West China and East Siberia may encircle Iran from the North, North-West and North-East and thus to cut off Iran from Armenia as well as Russia and Western Europe. Iran, naturally, can not allow the realization of this Turkish-Azeri plans. So it undertakes different steps to prevent the establishment of Turkish domination over Transcaucasia and Central Asia and turning of Turkey into a regional superpower. Iran also strives to secure its national interests and geopolitical positions in that vast region.

For the realization of this policy Iran needs in allies. And Armenia, according to the Iranian vision, is one of the probable candidates, who can play that role, because the above mentioned Turkish projects and aspirations may change the geopolitical situation in the Middle East, Transcaucasia and Central Asia not in

¹ “Golos Armenii”, Yerevan, February 25, 1997.

favor neither Armenia nor Iran. Here the interests of their national security coincide completely.

So the geopolitical factors and economic interests dictate Armenia and Iran to cooperate in different spheres, to preserve, develop and widen their friendly relations, which were established between them during the recent years.

The Iranian semi-official "Iran News", expressing the opinion and attitude of the Iranian leaders, in an article devoted to the sixth anniversary of the independence of RA, stated: "Armenia has established friendly relations particularly with Georgia and the Islamic Republic of Iran...Armenia gives great importance to the role of Iran in the region, and the friendly contacts between Yerevan and Tehran firmly continue to widen since the independence of Armenia"¹.

The change of leadership of RA in February, 1998, naturally, caused some anxiety in Iran. Iran as a neighborly country can not be indifferent in regard to foreign policy of Armenia and future of the Armenian-Iranian interstate relations. The Foreign Minister of Iran Dr. Kamal Kharazi in his address to the participants of a conference on Central Asia and Caucasus, discussing "The Role of Regional Powers in Conflict Resolution and Economic Development", held in Tehran on April 27-30, 1998, stated: "We watch very closely after the events in Armenia".

But soon the new Armenian leadership clarified the situation, stating that Iran is very important partner and occupies a distinguished place in Armenian foreign policy. Armenia intends not only to preserve the present high level of the Iranian-Armenian relations, but also to strengthen and deepen cooperation between two countries, especially in the fields of economy, finance, communications, science, culture, etc.

The Armenian-Iranian friendly relations and cooperation in the different fields has great perspectives. It is beneficial for both countries and for Transcaucasian-Middle Eastern geopolitical region.

NIKOLAY HOVHANNISYAN
THE FOREIGN POLICY OF ARMENIA
Yerevan, 1998, p. 43-49

¹ "Iran News", September 24, 1997.

IX. POSITION OF DIFFERENT COUNTRIES, INCLUDING IRAN, IN THE KARABAKH CONFLICT

As a result of military victories of the Nagorno-Karabakh Republic (NKR) armed forces, Azerbaijan appeared in such a condition that the further continuation of the war could bring more territorial losses, new refugees and other misfortunes to its people. Azerbaijan therefore agreed to sit around the table for cease-fire negotiations. Cease-fire was necessary for NKR as well. It could bring peace and possibility for reconstruction of the destroyed villages and towns and for strengthening the young statehood.

The cease-fire agreement was result of activities of numerous states and various international organizations who were involved in the Nagorno-Karabakh conflict. It is obvious that this conflict did not exist in a vacuum. Many states are involved in it, particularly neighboring countries. Paul Goble, an American analyst, presents the situation and the involvement of other countries in the Nagorno-Karabakh conflict in a form of a pyramid. According to his opinion "The region's political situation can be conceived as an inverted pyramid with four outside actors—Turkey, Iran, Russia and the West (including both Western Europe and the United States)—on the top tier; three governments —Baku, Stepanakert (the capital of the NKAO—N.H.) and Yerevan—composing second tier; and two populations—Armenians and Azerbaijanis—at the bottom"¹. So these two nations were carrying the main burden of the conflict.

Moscow was very active throughout the conflict. But the Soviet leader Gorbachev had done many mistakes and was unable to act effectively and find out real ways to resolve the conflict. The conflict could be more easily resolved at the beginning than afterwards. Gorbachev and the leaders of Politburo of the Communist Party of the Soviet Union had lost the chance and the most suit-

¹ Goble, P.A., *Coping with the Nagorno-Karabakh Crisis*. The Fletchers Forum of World Affairs, vol. VI, №2, Summer, 1992, 9.23.

able time. And the price of that wrong policy were the tens of thousands of deaths, hundred of thousands of refugees, numerous towns and villages destroyed on both sides.

After the dissolution of the Soviet Union and emergence of the independent Russian Federation, Russia displayed great activity and numerous initiatives in search for a peaceful solution of the Karabakh conflict. The first peace mission was undertaken by the Russian president Yeltsin and the president of Kazakhstan Nazarbaev in September 1991 within the framework of the Commonwealth of Independent States (CIS). In a Communique their mission acknowledged that "The central authorities of the USSR had been unable to handle the situation in a constructive way. On the contrary, it was found that from 1988 to 1991 serious mistakes had been made, leading to the sharpening of antagonism between the two sides"¹.

On September 23, 1991, in Zheleznovodsk (Russia) a Communique was signed by the RF president Yeltsin, president of Kazakhstan Nazarbaev, president of Armenia Levon Ter-Petrosyan and president of Azerbaijan Mutalibov. They agreed that a settlement of the conflict could be achieved, with a deadline of January 1, 1992, that a cease-fire should be established, all anticonstitutional acts concerning Nagorno-Karabakh and taken by Azerbaijan and Armenia, should be frozen. It was also agreed to send observers to the region to secure the cease-fire, to neutralize illegal forces, guarantee the security of all citizens and the gradual return of all deported citizens. Armenia and Azerbaijan were invited to start negotiations².

These recommendations were not fulfilled and military actions were escalated shortly thereafter.

Russia took part in all political configurations, including CSCE and its Minsk Group, one of the chairmen of which is the representative of the Russian Federation. The Russian activity and interest is to be explained in the context of the policy of Russia in Transcaucasia. This region has strategic significance for Russia and one of its main goal is to prevent the strengthening of positions and influence of Turkey, Iran, the US or any other country in Transcaucasia. The solu-

¹ Interim Report of the CSCE Rapporteur Mission on the Situation in Nagorno-Karabakh. Dialogues on Conflict Resolution, 1992, 22.

² Interim Report of the CSCE Rapporteur Mission..., p. 8.

tion of the Karabakh problem has to serve this political aim. Russia formally defends the principle of territorial integrity of Azerbaijan and simultaneously rejects the using of force, military actions as a means to solve the Karabakh problem. She supports the idea of peaceful negotiations and believes that Karabakh has the right for selfdetermination and guaranteed security for the Armenians of NKR.

Turkey is the only state or actor which completely and unconditionally supports Azerbaijan and periodically threatens Armenia and NKR, especially after the successes of the NKR armed forces in the battlefield. The late president of Turkey Turgut Ozal, referring to the Turkish genocide of the Armenians in 1915, announced that "Armenia has not learn its lesson from the experience in Anatolia and the punishment inflicted"¹. After the victory of the Karabakh forces and the defeat of Azeris in Kelbajar in 1993, Turgut Ozal said during his visit in the US that it was time for Turkey "to bear its teeth to Armenia"².

Some other Turkish officials did not exclude the "Cyprus solution" for Armenia, e.g. quick occupation of Armenia by the Turkish armed forces³. According to an US Congressional material, at that time "Turkish Army units near the border (Turkish-Armenian-N.H.) were placed in a 'state of vigilance' and reinforced in April 1993"⁴.

Attempting to pressure on Armenia after the fall of Kelbajar in 1993, the Turkish government suspended in April 1993 aid and foreign transit to Armenia through its air space and territory.

Turkey simultaneously increased and enlarged its military aid and support to Azerbaijan. The above mentioned US Congressional source indicated that as recently as in 1993, about 160 Turkish military officers were aiding the Azeri Army and a \$30 million credit was extended to Azerbaijan for financing the purchase by Azeris of Turkish arms⁵. Weapons, including missile systems, were shipped from Turkey to Azerbaijan. Taking these circumstances into account "some US concerns have been raised about a Turkish tilt to Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh conflict"⁶.

¹ Nagorno-Karabakh Working Paper..., p. 22.

² "Washington Times", April 4, 1993.

³ Nagorno-Karabakh Working Paper..., p. 22.

⁴ Carol Migdalivitz, Armenia-Azerbaijan Conflict..., p. 11.

⁵ Ibid.

⁶ Nagorno-Karabakh Working Paper..., p.5.

Turkey opposed the secession of Nagorno-Karabakh from Azerbaijan and permanently pressured upon Armenia to withdraw the Armenian forces from the liberated territories, and only after that she would be ready to establish diplomatic relations with Armenia. Armenia stood for bilateral relations and establishment of diplomatic relations with Turkey, but without any preconditions. Turkey has its own interests in Transcaucasia and Turkish position towards NKR has to be reviewed in that context.

Turkey tries to exploit the Russia's weakness in an effort to strengthen its own position in that region, while preventing the strengthening of both Russian and Iranian influence in Transcaucasia. From this point of view Azerbaijan could become a reliable ally for Turkey, taking into consideration that "Turkey has historic, linguistic and cultural ties with Azeris"¹.

On the other hand, in recent years there has been a rebirth of a Pan-Turkic plans and escalation of pan-Turkic feelings. As indicated an important US Congressional source, "Turkey seeks to expand ties to Central Asia but does not border it. A modus vivendi with Armenia would provide Turkey with a bridge to the area and an alternative route for an oil pipeline from Azerbaijan"². This argument could serve as an additional element in understanding Turkey's position in the Nagorno-Karabakh conflict.

Turkey was also acting through the Council for Security and Cooperation in Europe and participated in its efforts to reach a solution for Nagorno-Karabakh conflict. Turkey sometimes tries within the framework of of CSCE to act as a mediator or to participate in peacekeeping forces by deploying its armed contingents in the region of conflict. All these Turkish attempts were rejected by the Armenians who saw in it a danger to national security of Armenia and NKR.

A certain role in the solution of the Karabakh problem was played by Iran. Iran was the principal mediator from February to May, 1992. Iran, naturally, has its own interests and pursues its own goals. By participation in peacekeeping process, Iran hoped to prevent the strengthening of positions of the USA and Turkey and create barriers on the way of gaining by them dominating positions in the Middle Eastern region.

¹ Armenia-Azerbaijan Conflict..., p. 11.

² Ibid.

Iran was cautious about Russia's policy in the region too and, naturally, did not want to see Transcaucasia under the Russian influence either. It is necessary for Iran to maintain stability in its northern borders as "Iran fears its Azeri's ties to the ethnic kin in Azerbaijan and developments in the north that might provoke Iranian Azeris"¹.

Iran had developed a plan for solution to the Nagorno-Karabakh conflict which was presented to Armenia, NKR and Azerbaijan at the end of March, 1992. All three parties agreed with the Iranian mediated peace initiative. It included a cease-fire, exchange of hostages, an end of blockade and "negotiations to find a political solution between Armenia and Azerbaijan, with the participation of Nagorno-Karabakh representatives"².

Iran called on the United Nations to send international peacekeeping forces to NKR. According to the Iranian-mediated peace plan, a peace conference would be convened for working out a complete resolution of the problem. But Azerbaijan opposed the participation of any Nagorno-Karabakh representative in the peace conference. It brought the Iranian peace initiative to a state of deadlock.

In considering the reasons of failure of the Iranian initiative, the remark by American researchers M. Halperin and D. Scheffer throws new light on the latent motives of the Western powers. They noted that "The CSCE launched an eleven-nation conference in 1992 to mediate the armed conflict between Armenia and Azerbaijan over the fate of Nagorno-Karabakh. The participants' hidden agenda may have been to exclude Iran from influencing to outcome of the dispute"³. The 11 states were: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Czech and Slovak Federal Republic, Germany, Italy, Russia, Sweden, Turkey, France and the United States. An Italian diplomat, Mario Rafaelli, was named chairman of the peace conference.

Although Iran was excluded from participation in the peace process (it was not a member of CSCE), it continues to play a significant role in the resolution of crucial political and economic problems in the Transcaucasian and Middle Eastern region.

In solving of the Karabakh problem the role of the only superpower—the United States of America is important. The US has sufficient power to influence

¹ Ibid.

² Nagorno-Karabakh Working Paper ..., 17.

³ M. Halperin, D. Scheffer, *Self-Determination...*, p. 99.

the outcome of the problem directly, through CSCE or backing Turkey. It stands in the position of preserving the territorial integrity of Azerbaijan. But at the same time the US believes that the problem can be solved only by the political means, without using force and taking into account the national interests and security of Nagorno-Karabakh.

After numerous unsuccessful attempts, at last a Russian-mediated cease-fire agreement was finally reached on May 12, 1994.

Yet on April 1-2, Russia proposed a plan which included the following conditions: a cease-fire followed by separation of forces; the deployment of observers; withdrawal of troops and equipment from occupied territories; the removal of blockades and return of refugees¹. The Azeri parliament rejected it as unacceptable for Azerbaijan.

Then the speaker of the State Duma of the Russian Federation Shumeiko arranged a new meeting in Bishkek- the capital of Kirgizstan, and succeeded to prepare a Protocol on a cease-fire. Armenia and NKR announced that the Bishkek Protocol was acceptable for them. After some delay, on 8 May, 1994, Azerbaijan also agreed with the conditions of that Protocol. It became the basis for an agreement concluded on May 12, 1994.

The CSCE or OSCE as it was renamed, did not take part immediately in preparing of that agreement. But Swedish diplomat Eliasson, who on November 30, 1993, became chair at the Minsk Group of OSCE conference, said before the signing of agreement, that CIS and OSCE observers were needed.

Although the cease-fire was signed, there were still some questions and disagreements between the parties. In an effort to resolve these questions, the Russian Federation Defense Minister Pavel Grachev had met on May 16, 1994 with the Ministers of Defense of Armenia, Azerbaijan and NKR to discuss his revised plan, the main points of which were: "a cease-fire, disengagement, observers from Russia, CIS and conflicting sides (with Russian in charge) at the 49 buffer-zone posts, safeguarded by 1800 CIS troops, primarily Russians, under the command of the Russian First Deputy Defense Minister"². Armenia, Azerbaijan and NKR had to share the costs of these measures.

Russia's position, which neglected the OSCE, had worried the leaders of it.

¹ Carol Migdalovitz. *Armenia-Azerbaijan Conflict...*, p. 6.

² Ibid.

Eliasson suggested in June, 1994, to workout a common OSCE-Russian approach, which "might prevent antagonists from playing intermediaries off against each other". They, OSCE and Russia, had after all begun to cooperate with each other.

Following the cease-fire agreement, many meetings took place within the framework of the OSCE in Baku, Yerevan and Stepanakert. There were numerous proposed plans for political regulations of the first ethno-political conflict in the former USSR.

And although the conflict is not yet resolved, the cease-fire agreement is nevertheless a great achievement, a very important step towards the final and complete solution to the Nagorno-Karabakh conflict.

NIKOLAY HOVHANNISYAN
THE KARABAKH PROBLEM.
FACTORS. CRITERIA VARIANTS OF SOLUTION
Yerevan, 1999, p. 49-58.

ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՒՏՔ	5
I. ԱՅԱԹՈՂԼԱՀ ԽՈՄԵՅՆԻ ՖԵՆՈՄԵՆԸ	22
II. ՄԻ ԴՐՎԱԳ. ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՆԴԵՊ ԱՅԱԹՈՂԼԱՀ ԽՈՄԵՅՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԻՑ	31
III. ՄԵՐՁԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ՔՐԴԱԿԱՆ ՇԵՐՏԸ	40
IV. ԻՐԱՆԸ ՄԵՐՁԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ (1979–1992)	47
ԳԼՈՒԽ I. ԻՐԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԶԱՂՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՍԿՋՔՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ	47
ԳԼՈՒԽ II. ԻՐԱՆԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՐԵՎԱՆ ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ	50
1. Իրանա–եգիպտական հարաբերությունների սրումը և խզումը	51
2. Սուննի–շիա դիմակայությունը	53
3. Իրանա–սաուդական հարաբերությունների սրումը և առճակատումը	55
4. Իրանա–իրաքյան պատերազմը	57
5. Իրանա–սիրիական բարեկամական հարաբերությունները և համագործակցությունը	62
ԳԼՈՒԽ III. ԻՐԱՆԱ–ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	66
1. Կարճեցյալ անդորրություն	66
2. Առճակատում	67
3. «Իրանգեյթ» և «Իրան–կոնտրաս» գործարքը	70
ԳԼՈՒԽ IV. ԻՐԱՆԱ–ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	72
1. Բուլղարիա–դաշնակցային հարաբերություններից անցում սովորական միջպետական հարաբերությունների	73
2. Համագործակցություն և դիմակայություն	74
ԳԼՈՒԽ V. ԻՐԱՆԱ–ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	77
V. ԱՅԱԹՈՂԼԱՀ ԽՈՄԵՅՆԻ ԵՎ ԻՐԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ (ռուսերեն)	82
VI. ՏԱՐԲԵՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ (ռուսերեն)	88
VII. ԻՆՉՊԻՍԻՆ ՄԵՆՔ ԳՏԱՆՔ ԻՄԱՄ ԽՈՄԵՅՆԻՆ (ռուսերեն)	92
VIII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ԻՐԱՆԸ (անգլերեն)	96
IX. ՏԱՐԲԵՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՆԵՐԱՌՅԱԼ ԻՐԱՆԻ, ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏՈՒՄ (անգլերեն)	102

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПЛЕНИЕ (на армянском яз.)	5
I. ФЕНОМЕН АЯТОЛЛЫ ХОМЕЙНИ (на армянском яз.)	22
II. ОБ ОДНОМ ФАКТЕ О ПОЗИЦИИ АЯТОЛЛЫ ХОМЕЙНИ В ОТНОШЕНИИ АРМЯН (на армянском яз.)	31
III. КУРДСКИЙ ПЛАСТ БЛИЖНЕВОСТОЧНОГО КОНФЛИКТА (на армянском яз.)	40
IV. ИРАН В БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ (1979–1992) (на армянском яз.)	47
ГЛАВА I. НОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ИРАНА	47
ГЛАВА II. ОТНОШЕНИЯ ИРАНА С СОСЕДНИМИ АРАБСКИМИ СТРАНАМИ	50
1. Обострение и разрыв ирано–египетских отношений	51
2. Суннитско–шиитское противостояние	53
3. Обострение ирано–саудских отношений и их конфронтация	55
4. Ирано–иракская война	57
5. Ирано–сирийские дружественные отношения и сотрудничество	62
ГЛАВА III. ИРАНО–АМЕРИКАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ	66
1. Кажущееся спокойствие	66
2. Конфронтация	67
3. “Ирангейт” и “Иран–Контрас” сделка	70
ГЛАВА IV. ИРАНО–ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ	72
1. Переход от блоковых–союзнических отношений к обычным межгосударственным отношениям	73
2. Сотрудничество и противостояние	74
ГЛАВА V. ИРАНО–АРМЯНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ	77
V. АЯТОЛЛА ХОМЕЙНИ И АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА ИРАНА (на русском яз.)	82
VI. ПОЗИЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ГОСУДАРСТВ И ИРАНА В ОТНОШЕНИИ К КАРАБАХСКОМУ КОНФЛИКТУ (на русском яз.)	88
VII. КАКИМ МЫ НАШЛИ ИМАМА ХОМЕЙНИ (на русском яз.)	92
VIII. АРМЕНИЯ И ИРАН (на английском яз.)	96
IX. ПОЗИЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ГОСУДАРСТВ, ВКЛЮЧАЯ ИРАН, В ОТНОШЕНИИ К КАРАБАХСКОМУ КОНФЛИКТУ (на английском яз.)	102

CONTENTS

PREFACE (in Armenian)	5
I. THE AYATOLLAH KHOMEINI'S PHENOMENON (in Armenian)	22
II. A FACT ON THE POSITION OF THE AYATOLLAH KHOMEINI'S ATTITUDE TOWARDS THE ARMENIANS (in Armenian)	31
III. ON KURDISH LAYER OF THE MIDDLE EASTERN CONFLICT (in Armenian)	40
IV. IRAN IN THE REGIONAL SYSTEM OF THE MIDDLE EAST (1979-1992) (in Armenian)	47
CHAPTER I. THE NEW PRINCIPLES OF FOREIGN POLICY OF IRAN	47
CHAPTER II. THE RELATIONS OF IRAN WITH THE NEIGHBOR ARAB COUNTRIES	50
1. The aggravation and rupture of the Iranian-Egyptian relations	51
2. The Sunni-Shia Confrontation	53
3. The sharpening of the Iranian-Saudi relations and confrontation between them	55
4. Iran-Iraqi war	57
5. Iranian-Syrian friendly relations and cooperation	62
CHAPTER III. THE IRANIAN-AMERICAN RELATIONS	66
1. Apparent stillness	66
2. Confrontation	67
3. "Irangate" and "Iran-Contras" deal	70
CHAPTER IV. THE IRANIAN-TURKISH RELATIONS	72
1. Transfer from the allied (CENTO) relations into ordinary interstate relations	73
2. Cooperation and confrontation	74
CHAPTER V. THE IRANIAN-ARMENIAN RELATIONS	77
V. AYATOLLAH KHOMEINI AND THE ARMENIAN COMMUNITY OF IRAN (in Russian)	82
VI. THE ATTITUDE OF DIFFERENT STATES AND IRAN TOWARD THE KARABAKH CONFLICT (in Russian)	88
VII. OUR VISION ON IMAM KHOMEINI (in Russian)	92
VIII. ARMENIA AND IRAN (in English)	96
IX. THE POSITION OF DIFFERENT STATES, INCLUDING IRAN, TOWARDS THE KARABAKH CONFLICT (in English)	102

[100077]

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԻՐԱՆ

ԱՅԱԹՈԼԼԱՀ ԽՈՍԵՅՆԻԻ ԴԱՐԱՐՁԱՆԸ

Հրատարակչության տնօրեն՝
Գեղարվեստական խմբագիր՝
Սրբազրիչ՝
Համակարգչային ձևավորումը՝
Շապիկի համակարգչային մշակումը՝

Մ ա շ ա Մ ն ա ց ա կ ա ն յ ա ն
Ա ր ա Բ ա դ դ ա ս ա ղ յ ա ն
Ա զ ն ի վ Ն ա ս լ յ ա ն
Լ ա լ ա Հ ո վ ս ե փ յ ա ն ի
Ա ր ե ի կ Հ ա կ ո բ յ ա ն ի

Տպագրությունը՝ օխտեր: Չափսը՝ 60x84 1/16: Թուղթը՝ օխտեր:
Ծավալը՝ 7 տպ. մամուլ: Տպարանակը՝ 500 օրինակ:
Գինը՝ պայմանագրային:

«ԶԱՆԳԱԿ-97» ՀՐԱՏԱՐԱՎՉՈՒԹՅՈՒՆ

375051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+3741) 23-25-28, 23-26-48,
ֆաքս՝ (+3741) 23-25-95, էլ. փոստ՝ zangak@arminco.com, էլ. կայք՝ www.zangak.am

А 89043
НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН

ИРАН

ЭПОХА АЯТОЛЛЫ
ХОМЕЙНИ

NIKOLAY HOVHANNISYAN

IRAN

THE AYATOLLAH KHOMAYNI'S
EPOCH

ԳԼԽ Զինանշարի գրտ. գրադ.

220089043